

Πατήρ πάντων πόλεμος:

Οι ελληνιστικοί πόλεμοι
ως κοινωνικό και πολιτιστικό φαινόμενο

Άγγελος Χανιώτης

Περιγραφή του μαθήματος

Η ελληνιστική εποχή αρχίζει με τους Πολέμους των Διαδόχων μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου (323 π.Χ.) και τελειώνει με την κατάκτηση της Πτολεμαϊκής Αιγύπτου από τη Ρώμη (30 π.Χ.). Ανάμεσα στη βίαιη αρχή και το αιματηρό τέλος μεσολαβούν διαρκείς πόλεμοι, οφειλόμενοι σε εδαφικές διεκδικήσεις πόλεων, επεκτατικές βλέψεις βασιλέων, βαρβαρικές εισβολές, εμφύλιες διαμάχες και την επεκτατική πολιτική της Ρώμης. Αν αναζητούσαμε μια μόνο φράση για να εκφράσει τη σημασία του πολέμου για μια παραμελημένη περίοδο της ελληνικής ιστορίας, δεν θα είχαμε καλύτερη επιλογή από μια φράση του Ηρακλείτου: «Πατήρ πάντων πόλεμος».

Το μάθημα θα ασχοληθεί με τις κοινωνικές και πολιτιστικές πτυχές των αδιάκοπων πολέμων, επιχειρώντας να απαντήσει σε ερωτήματα με διαχρονική σημασία: Ποιές είναι οι αιτίες των πολέμων; Τί επιπτώσεις έχει ο πόλεμος στη λειτουργία πολιτευμάτων και τις κοινωνικές δομές, στην οικονομία, τη θρησκεία, τον πολιτισμό και την τέχνη; Ποιά είναι η ιδεολογική του διάσταση; Πώς εντάσσονται πολεμικά γεγονότα στη συλλογική μνήμη; Θα εξετασθούν όλα τα είδη διαθέσιμων πηγών: κείμενα ιστορικών, έργα ποιητών, στρατιωτικά εγχειρίδια, επιγραφές, μνημεία και έργα τέχνης.

Διδάσκων

Άγγελος Χανιώτης

Ο Άγγελος Χανιώτης είναι Καθηγητής Αρχαίας Ιστορίας στο Institute for Advanced Study του Princeton. Σπούδασε αρχαία ιστορία, αρχαιολογία και κλασική φιλολογία στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Χαϊδελβέργης. Έχει διδάξει αρχαία ιστορία στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης (του οποίου διετέλεσε αντιπρύτανης), στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης, στην Ecole Pratique des Hautes Etudes, και στο All Souls College της Οξφόρδης. Οι έρευνές του σχετίζονται με την κοινωνία, τη θρησκεία και την ιστορία των ιδεών στην αρχαία Ελλάδα, κυρίως στην ελληνιστική εποχή. Έχει δημοσιεύσει περισσότερες από 150 μελέτες σε διεθνή περιοδικά και πρακτικά συνεδρίων και έχει εκδώσει πολλούς συλλογικούς τόμους. Τα σημαντικότερα βιβλία του είναι τα: *Ιστοριογραφία και ιστορικοί στις αρχαίες ελληνικές επιγραφές* (Στουτγάρδη 1988), *Οι συμβάσεις μεταξύ κρητικών πόλεων στην ελληνιστική εποχή* (Στουτγάρδη 1996), *«Αρχαία Κρήτη»*

(Μόναχο 2004), *Ελληνιστικοί πόλεμοι: Πολιτιστική και κοινωνική ιστορία* (Οξφόρδη 2005). Έχει τιμηθεί με το Βραβείο Νίκου Σβορώνου (1991), με το Βραβείο Διδασκαλίας του Παν/μίου της Νέας Υόρκης (1997), με το Κρατικό Βραβείο Έρευνας Βάδης-Βυρτεμβέργης (2001), κ.ά. Το βιβλίο του *Θεατρικότητα και δημόσιος βίος στον ελληνιστικό κόσμο* (ΠΕΚ 2009) τιμήθηκε με το Κρατικό Βραβείο Δοκιμίου-Κριτικής για το 2010.

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

Βιντεοσκόπηση: **Νίκος Γκικόπουλος, Δημήτρης Αγγελάκης**

Μοντάζ: **Νίκος Γκικόπουλος, Δημήτρης Αγγελάκης.**

Η βιντεοσκόπηση έγινε τον Ιούλιο του 2016 στο στούντιο του *Mathesis* στο Ηράκλειο.

Διευθυντής

Στέφανος Τραχανάς

Η πανεπιστημιακή διδασκαλία και το εκπαιδευτικό υλικό που απαιτείται για να τη στηρίξει αποτελούν τα δύο κεντρικά θέματα της επαγγελματικής ζωής του Στέφανου Τραχανά. Από το 1983 έως σήμερα διδάσκει εθελοντικά στο Τμήμα Φυσικής του Πανεπιστημίου Κρήτης –κυρίως κβαντομηχανική και διαφορικές εξισώσεις– και έχει συγγράψει εννέα πανεπιστημιακά συγγράμματα σε αυτά τα πεδία καθώς και ένα δοκιμιακό βιβλίο για τη θέση της επιστήμης στον πολιτισμό μας. Επιπλέον ως ιδρυτικό μέλος και διευθυντής των Πανεπιστημιακών Εκδόσεων Κρήτης έως το 2013 (τώρα είναι πρόεδρος της εκδοτικής επιτροπής τους), είχε τη βασική ευθύνη στη δημιουργία του πρώτου πανεπιστημιακού εκδοτικού οίκου της χώρας. Ενός μη κερδοσκοπικού οργανισμού προσηλωμένου στην ποιότητα των

βιβλίων ως θεμελιώδη αξία.

Για τη διδασκαλία του στο Φυσικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Κρήτης του απονεμήθηκε το 2002 ο τίτλος του επίτιμου διδάκτορα του πανεπιστημίου, ενώ για το έργο του στις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης βραβεύτηκε το 2009 με το εκδοτικό βραβείο του περιοδικού Διαβάζω. Το 2012 έλαβε το εθνικό βραβείο εξαιρετης πανεπιστημιακής διδασκαλίας Βασίλη Ξανθόπουλου – Στέφανου Πνευματικού, ενώ για το σύνολο της προσφοράς του τιμήθηκε το 2015 με τον Ανώτερο Ταξιάρχη του Φοίνικα της Ελληνικής Δημοκρατίας.

Τα τελευταία 5 χρόνια το ενδιαφέρον του στράφηκε βαθμιαία προς τη διαδικτυακή εκπαίδευση. Αρχικά μέσω της συγγραφής ενός αυθεντικά διαδικτυακού βιβλίου κβαντικής φυσικής –από τα ελάχιστα που υπάρχουν διεθνώς– και κατόπιν με την ενεργό συμμετοχή του στο πρώτο ελληνικό πείραμα διαδικτυακής διδασκαλίας πανεπιστημιακών μαθημάτων που οργάνωσε το Φυσικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Κρήτης, σε συνεργασία με τις ΠΕΚ. Μία πολύτιμη εμπειρία που του αποκάλυψε τις μοναδικές δυνατότητες που προσφέρουν τα διαδικτυακά μαθήματα για να φθάσει το αγαθό της εκπαίδευσης σε όσους το επιθυμούν, ανεξάρτητα από κοινωνικούς ή γεωγραφικούς φραγμούς. Και να γίνει έτσι δυνατή η μεγαλύτερη διεύρυνση ορίων στην εκπαίδευση μετά την ανακάλυψη της

τυπογραφίας.

Έχοντας ευεργετηθεί κι ο ίδιος από ένα εκπαιδευτικό σύστημα που του έδωσε τη δυνατότητα να ξεφύγει από τους κοινωνικούς και μορφωτικούς περιορισμούς του περιβάλλοντός του, δεν έπαψε ποτέ να πιστεύει ότι η εξίσωση ευκαιριών στην εκπαίδευση είναι από τους ευγενέστερους –και συνάμα τους πιο "κερδοφόρους"– στόχους που μια κοινωνία αξίζει να θέτει στον εαυτό της.

Έτσι πήρε την πρωτοβουλία για την ίδρυση του Mathesis στο οποίο και προσφέρει εθελοντικά την εργασία του τόσο ως διευθυντής του (πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης) όσο και ως δάσκαλος ή συγγραφέας. Η επιτυχία του "πειράματος" είναι το προσωπικό του στοίχημα για τα επόμενα χρόνια.

Νίκος Γκικόπουλος

Τεχνικός υπεύθυνος

Συνεργάζεται με τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης από το 2011 ως τεχνικός πληροφορικής αρχικά για την κατασκευή ενός ειδικού διαδικτυακού βιβλίου και διαδραστικού βιβλίου και την παραμετροποίηση του λογισμικού αυτοματοποιημένης εξέτασης των χρηστών του. Ενώ από το 2014 και μετά είναι ο τεχνικός υπεύθυνος του Mathesis με τη βασική ευθύνη τόσο για την παραμετροποίηση της πλατφόρμας OpenEdX, όσο και τη βιντεοσκόπηση των μαθημάτων του.

Μετά τις σπουδές του στην Αγγλία ασχολήθηκε ενεργά με τη διδασκαλία Η/Υ και την ανάπτυξη (διαδικτυακών και μη) εφαρμογών πληροφορικής και πολυμέσων στο Πανεπιστήμιο και το ΤΕΙ Κρήτης, και ως Διαχειριστής Συστημάτων και δικτύων στο Υπολογιστικό Κέντρο του Πανεπιστημίου, καθώς και στις αθλητικές εγκαταστάσεις του Δήμου Ηρακλείου. Παράλληλα συνεργάστηκε με το ΙΤΕ για τις ανάγκες του έργου D-Space στο οποίο ανέπτυξε εφαρμογές αυτοματοποίησης και απομακρυσμένης διαχείρισης των τηλεσκοπίων και άλλων αστρονομικών οργάνων για το Αστεροσκοπείο του Σκίνακα.

Επίσης εργάστηκε ως ερευνητής πληροφορικής στο τμήμα Έρευνας και Ανάπτυξης της FORTHnet A.E, καθώς και σε διάφορες επιχειρήσεις του Ιδιωτικού Τομέα για τη δημιουργία λογισμικού, κατασκευή ιστοσελίδων, ανάπτυξη και τεχνική υποστήριξη δικτύων, σεμινάρια κ.ά.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

1. Εκδοτική Αθηνών, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμοι Δ-Ε, Αθήνα 1973-1976.
2. Σ. Ανεζίρη (επιμ.), *Ανθολόγιο. Επιγραφές και πάπυροι της μετακλασικής αρχαιότητας. Κείμενα, μετάφραση, σχολιασμός*, Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών 2009.
3. A. Chaniotis, *War in the Hellenistic World: A Social and Cultural History*, Malden/Oxford: Blackwell 2005.
4. H.-J. Gehrke, *Ιστορία της ελληνιστικής εποχής*, Αθήνα: ΜΙΕΤ 2000 (μετάφραση Άγγελου Χανιώτη).
5. Σ. Συρόπουλος, *Τα μετά τον Αλέξανδρο*, Αθήνα: Ιωλκός 2005.

Περιεχόμενα

Πατήρ πάντων πόλεμος:.....	1
Οι ελληνιστικοί πόλεμοι ως κοινωνικό και πολιτιστικό φαινόμενο.....	1
Περιγραφή του μαθήματος	2
Διδάσκων.....	2
Συντελεστές.....	3
Διδακτικό υλικό	5
Εβδομάδα 4: Πόλεμος, θρησκεία, ιδεολογία και δίκαιο	7
4.1: Η επίδραση του πολέμου στη θρησκεία.....	7
.V4.1.1 Εποχή θαυμάτων και σωτήρων (17').	7
V4.1.2 Αυτοπροβολή (18')	11
V4.1.3 Μεταφορά θρησκευτικών ιδεών (20')	15
4.2: Η επίδραση του πολέμου στο δίκαιο.....	21
V4.2.1 Βία κατά ιερών (14')	21
V4.2.2 Αιτίες πολέμου (23')	24
V4.2.3 Κατάκτηση (16')	30
4.3: Η επίδραση του πολέμου σε τρόπους σκέψης και συμπεριφοράς.....	35
V4.3.1 Νοοτροπία (16')	35
V4.3.2 Τελετουργίες για πολεμοχαρείς νέους (21')	39
V V4.3.3 Ειρήνη (15')	44

Εβδομάδα 4: Πόλεμος, Θρησκεία, ιδεολογία και δίκαιο

4.1: Η επίδραση του πολέμου στη θρησκεία

V4.1.1 Εποχή θαυμάτων και σωτήρων (17').

https://youtu.be/nhvg7FNe_PY

απομαγνητοφώνηση gkyr / αντιπαραβολή Vagstel

Το 279 π.Χ. ήταν μια από τις χειρότερες χρονιές της ελληνιστικής ιστορίας. Δύο αιώνες μετά την περσική εισβολή του Ξέρξη, δύο αιώνες μετά την καταστροφή της Αθήνας, αλλά και δύο αιώνες μετά τις νίκες των Ελλήνων στη Σαλαμίνα και τις Πλαταιές, οι Έλληνες της κεντρικής Ελλάδας, που επί δύο αιώνες δεν είχαν ζήσει καμία βαρβαρική εισβολή, ξαφνικά βρέθηκαν αντιμέτωποι με επιδρομείς από την κεντρική Ευρώπη, τους Γαλάτες. Ένα φύλο που ξεκινώντας από την κεντρική Ευρώπη και παραμένοντας κάποιο διάστημα στα Βαλκάνια, το 280-279 π.Χ. εισέβαλε από τη Μακεδονία στην κεντρική Ελλάδα.

Το χειμώνα του 279 π.Χ., ένα από τα τρία τμήματα του στρατού των Γαλατών βρισκόταν μπροστά στο πανελλήνιο ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς. Το τι διαδραματίστηκε εκεί το περιγράφει ο Πausανίας ο περιηγητής, τεσσαρισήμισι αιώνες αργότερα, δίνοντας πληροφορίες για τη συντριβή του γαλατικού στρατού με ένα θαύμα του Απόλλωνα.

«Όλα τα εδάφη που είχε καταλάβει ο γαλατικός στρατός σείστηκαν βίαια κατά το μεγαλύτερο μέρος της μέρας, με συνεχείς βροντές και αστραπές. Οι κεραυνοί και τρόμαξαν τους Γαλάτες αλλά και τους εμπόδιζαν να ακούν τις διαταγές, ενώ αστραπές από τα ουράνια έκαψαν όχι μόνον αυτούς που κτυπούσαν αλλά και τους διπλανούς τους, και τους ίδιους και τα όπλα τους. Μετά είδαν τα φαντάσματα των ηρώων Υπερόχου, Λαοδόκου και Πύρρου. Η νύκτα τους έφερε ακόμα πιο οδυνηρές εμπειρίες. Γιατί έπεσε παγετός μαζί και χιόνι. Μεγάλα βράχια που έπεφταν από τον Παρνασσό και κατσάβραχα που αποκολλούνταν, τους έκαναν στόχο τους. Στρατοπέδευσαν εκεί που τους πρόφτασε το σκοτάδι, καθώς υποχωρούσαν και κατά τη νύκτα τους έπιασε πανικός. Γιατί λένε ότι ο αναίτιος τρόμος προέρχεται από τον Θεό Πάνα. Στην αρχή μόνο λίγοι τρελάθηκαν και φαντάζονταν ότι άκουγαν τον καλπασμό αλόγων και την επίθεση εχθρών. Όμως μετά από λίγο αυτή η αυταπάτη διαδόθηκε σε όλους. Αρπάζοντας τα όπλα τους χωρίστηκαν σε δύο ομάδες, σκοτώνοντας και σκοτωνόμενοι, χωρίς να καταλαβαίνουν τη μητρική τους γλώσσα και χωρίς να αναγνωρίζουν τις μορφές των ασπίδων τους».

Αυτή η περιγραφή ενός θαύματος, στο ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς, είναι μια περιγραφή η οποία βρίθεται από τις στερεότυπες εικόνες τις οποίες βρίσκουμε σε αρχαία θαύματα, σεισμοί, βροντές, αστραπές, πάχνη, ομίχλες, ξαφνικοί θόρυβοι, τρόμος. Σίγουρα, υπάρχει ένας αρχικός πυρήνας σε αυτή την ιστορία. Κάποια διήγηση η οποία σχετίζεται με γεγονότα τα οποία πραγματικά διαδραματίστηκαν στον Παρνασσό, στο ιερό του Απόλλωνα. Σεισμοί δεν είναι καθόλου σπάνιοι σε εκείνη την περιοχή, όπως επίσης η πτώση βράχων, ή οι ξαφνικοί παγετοί. Κάποιο φυσικό γεγονός, το οποίο έδωσε τη δυνατότητα στους Έλληνες υπερασπιστές του ιερού του Απόλλωνα να απωθήσουν τη Γαλατική επιδρομή, στη συνέχεια ερμηνεύτηκε ως “επιφάνεια”, ως θαύμα του Απόλλωνα.

Ότι αυτό έγινε αμέσως μετά από αυτό το γεγονός, είναι βέβαιο διότι ένα ψήφισμα από την Κω αναφέρεται στην επιδρομή των Γαλατών και αναφέρεται σε ένα θαύμα του Απόλλωνα, που τιμώρησε τους εισβολείς και έσωσε το ιερό. Αναφέρεται στη σωτηρία του ιερού, στην ανάθεση λαφύρων από τους βάρβαρους που χάθηκαν οι περισσότεροι στη μάχη. Επομένως, μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι οι Έλληνες εκείνης της εποχής πίστεψαν πραγματικά ότι το ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς, σώθηκε από ένα θαύμα.

Η ελληνιστική εποχή μπορεί να χαρακτηριστεί σαν μια εποχή των θαυμάτων, μια εποχή των επιφανειών. Το επίθετο *επιφανής*, δηλαδή ο θεός ο οποίος φανερώνει τη δύναμή του, είναι ένα επίθετο που χαρακτηρίζει πολύ συχνά τους θεούς που λατρεύονται σε αυτή την περίοδο. Είναι όμως και ένα επίθετο που χαρακτηρίζει και ορισμένους βασιλείς, που επίσης η δύναμή τους είναι εμφανής και εκδηλώνεται με τις νίκες τους.

Θαύματα μαρτυρούνται από την αρχή της αρχαίας ελληνικής ιστορίας. Όμως σε καμία άλλη περίοδο δεν έχουμε μία τόσο μεγάλη πυκνότητα θαυμάτων, τόσες πολλές διηγήσεις για θαύματα, που σχετίζονται με τον πόλεμο. Γενικά, στην ελληνιστική εποχή, βρίσκουμε πολλά στοιχεία τα οποία συνεχίζουν προγενέστερες παραδόσεις.

Η θρησκεία ήταν ανέκαθεν σημαντική για τον πόλεμο. Ανέκαθεν λατρεύονταν θεότητες ως προστάτες των στρατιωτών, π.χ. ο Άρης ή η Αθηνά Νίκη ή ο Απόλλων. Οι ναυτικοί θεωρούσαν από παλιά ως προστάτες τους τον Ποσειδώνα, την Αφροδίτη Ποντία ή τους Διοσκούρους ή τους θεούς της Σαμοθράκης. Επίσης, από παλιά οι στρατιώτες ζητούσαν τη βοήθεια των θεών να τους προστατεύσουν στη μάχη. Συμβουλευόντουσαν χρησμούς και μαντεία για να μπορέσουν να προβλέψουν το μέλλον και να προστατέψουν τον εαυτό τους από κινδύνους. Πρόσφεραν θυσίες και από παλιά οι Αθηναίοι στρατηγοί χρησιμοποιούσαν μάντεις, για να ερμηνεύσουν τις θυσίες που γίνονταν πριν από τη μάχη.

Όλα αυτά είναι παλιά στοιχεία, τα οποία συνεχίζονται και στην ελληνιστική εποχή, αλλά στην ελληνιστική εποχή διαπιστώνουμε ένα πολύ έντονο ενδιαφέρον για την παρουσία των θεών. Έχουμε ένα μεγάλο αριθμό από διηγήσεις *επιφανειών*, θαυμάτων των θεών, τα οποία σχετίζονται με πολέμους. Οι *επιφάνειες*, δηλαδή τα θαύματα, έγιναν μάλιστα και αντικείμενο σχετικών συλλογών, δηλαδή υπήρχαν συγγραφείς οι οποίοι μάζευαν θαύματα και τα περιέγραφαν στα έργα τους.

Μία τέτοια συλλογή θαυμάτων είχε αναγραφεί σε επιγραφή στο ιερό της Αθηνάς Λινδίας, στη Λίνδο και η επιγραφή αυτή, που στόχο είχε να δείξει τη μεγάλη φήμη και τη δόξα του τοπικού ιερού, συνίσταται σε έναν κατάλογο σημαντικών αφιερωμάτων που είχαν γίνει στο ιερό και σε έναν κατάλογο των επιφανειών, δηλαδή των θαυμάτων της Αθηνάς. Ένα από αυτά τα θαύματα σχετίζεται με τους Περσικούς Πολέμους, ένα άλλο με την πολιορκία της Ρόδου από το Δημήτριο τον Πολιορκητή. Όταν η πόλη της Ρόδου πολιορκούνταν από τον Δημήτριο, η θεά Αθηνά εμφανίστηκε στον ιερέα της, τον Καλλικλή, ο οποίος βρισκόταν στη Λίνδο. Εμφανίστηκε σε ένα όνειρό του και του ζήτησε να μιλήσει στον Αναξίπολη, έναν από τους αξιωματούχους της Λίνδου, ώστε να τον παρακινήσει να στείλει ένα γράμμα στον βασιλιά Πτολεμαίο Α΄ της Αιγύπτου και να ζητήσει τη βοήθειά του – ο Πτολεμαίος ήταν αντίπαλος του Δημητρίου του Πολιορκητή. Η θεά υποσχέθηκε νίκη και δύναμη σε περίπτωση που η εντολή της ακολουθούνταν. Ο Καλλικλής δεν αντέδρασε σε αυτό το όνειρο και η θεά συνέχισε να εμφανίζεται στα όνειρά του, μέχρι που τον ανάγκασε τελικά να πάει στον Αναξίπολη και να ειδοποιήσει τον Πτολεμαίο με ένα γράμμα. Αυτό είναι ένα παράδειγμα από τέτοια θαύματα, τα οποία χρησιμοποιούσαν οι ελληνιστικοί Έλληνες για να ερμηνεύσουν το αποτέλεσμα πολέμων.

Ένα άλλο θαύμα, είναι γραμμένο και αυτό σε επιγραφή, αναφέρεται σε μία επίθεση που υπέστη το ιερό του Δία στα Πανάμαρα, κοντά στη Στρατονίκεια της Καρίας, στη Μικρά Ασία, το 40-39 π.Χ. από Πάρθους και έναν Ρωμαίο στρατηγό, τον Λαβηινό. Η επιγραφή αυτή δεν σώζεται στο σύνολό της. Σώζονται μονάχα διάφοροι στίχοι αλλά από αυτούς μπορούμε να καταλάβουμε ορισμένα από τα τυπικά μοτίβα, τα θέματα, τα οποία συχνά σχετίζονται με θαύματα θεών. Παραδείγματος χάριν βλέπουμε ότι ο θεός έκαψε με θεική φωτιά, δηλαδή με κεραυνούς και αστραπές, τα όπλα των εχθρών. Όταν οι εχθροί επιτέθησαν στο οχυρό, ξαφνικά τους κάλυψε μία ομίχλη, ώστε εκείνοι οι οποίοι υπερασπίζονταν το ιερό να μπορούν να διαφύγουν χωρίς να τους πάρουν χαμπάρι οι εχθροί τους. Ξέσπασε μια ξαφνική θύελλα, με αστραπές και βροντές, η οποία τρόμαξε τους εχθρούς σε τέτοιο βαθμό που να αρχίσουν να λιποτακτούν, να πετάν τα όπλα τους, να ζητάνε συγγνώμη και να φωνάζουν δυνατά *“μεγάλος είναι ο Δίας ο των Παναμάρων”*. Μέσα σε αυτό το χάος οι εχθροί άρχισαν τελικά να σκοτώνουν ο ένας τον άλλον, ακριβώς τα ίδια θέματα τα οποία συναντήσαμε προηγουμένως στο θαύμα, το οποίο υποτίθεται ότι έγινε στο ιερό του Απόλλωνα, στους Δελφούς. Σχεδόν εκτός εαυτού, σχεδόν τρελαμένοι από τον φόβο, νόμιζαν ότι τους κυνηγούσαν οι Ερινύες και έτρεχαν στα κοντινά βουνά όπου βρήκαν τον θάνατο. Ο Θεός έσωσε όλους τους υπερασπιστές, λέει η επιγραφή, ότι μονάχα τριάντα πληγώθηκαν και όλοι τελικά σώθηκαν παρά τις λαβωματιές τους. Όλα τα βλήματα, τα οποία έριχναν οι υπερασπιστές του ιερού, έβρισκαν τον στόχο τους ενώ αντίθετα, οι απόπειρες των εχθρών να κτυπήσουν με τα δικά τους όπλα τους υπερασπιστές του ιερού, όλες απέτυχαν. Γίνεται μια δεύτερη επίθεση, σύμφωνα με την επιγραφή. Οι εχθροί ακούνε ξαφνικά μία κραυγή σαν να ερχόντουσαν συμμαχικά στρατεύματα να υπερασπιστούν το ιερό. Άρχισαν να ακούν δυνατά γαβγίσματα σκυλιών, σαν να γινόταν μία επίθεση εναντίον τους, και όσοι υπερασπιζόντουσαν το ιερό σώθηκαν και έμειναν ασφαλείς κατά τη διάρκεια της πολιορκίας.

Γνωρίζουμε για αυτά τα θαύματα επειδή κάποιοι αποφάσισαν να τα περιγράψουν και να τα δημοσιεύσουν, να τα αναγράψουν, να τα χαράξουν σε επιγραφές, οι οποίες σώζονται και σήμερα. Γιατί αυτές οι επιφάνειες, αυτά τα θαύματα των θεών, δεν είχαν σημασία μόνο για τη θρησκεία, είχαν σημασία και ως ένα μέσο προπαγάνδας και των ιερών αλλά και των κοινοτήτων, οι οποίες είχαν σωθεί από εχθρικές επιθέσεις. Τέτοια θαύματα αποτελούν επίσης και ένα στοιχείο ανταγωνισμού, ανάμεσα στις διάφορες κοινότητες. Όταν μία πόλη ισχυρίζεται ότι ένας θεός την προστάτευσε σε μία κρίσιμη επίθεση, είναι φυσικό και η γειτονική πόλη να ισχυριστεί ότι και εκείνη δέχτηκε τη βοήθεια ενός θεού κατά μία επίθεση.

Για να κατανοήσουμε αυτό το είδος του ανταγωνισμού ανάμεσα στις διάφορες κοινότητες θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ένα βασικό χαρακτηριστικό της αρχαίας ελληνικής θρησκείας. Αντίθετα από τον θεό του χριστιανισμού και του ιουδαϊσμού, ο οποίος μπορεί να είναι πανταχού παρών, οι αρχαίοι θεοί μπορούν να είναι σε ένα σημείο κάθε φορά. Δεν μπορούν να βρίσκονται ταυτόχρονα σε δύο διαφορετικά σημεία. Επομένως όταν μία πόλη λέει ότι ο θεός ήρθε και μας βοήθησε, σημαίνει ότι ο θεός έστρεψε όλο του το ενδιαφέρον σε μας. Εκείνη τη στιγμή που θα μπορούσε να βρίσκεται κάπου αλλού, επέλεξε να έρθει και να βοηθήσει το ιερό στα Πανάμαρα ή το ιερό των Δελφών.

Μέσα σε αυτή τη νοοτροπία, οι πόλεις συναγωνίζονται να αποδείξουν ότι οι θεοί τις προστατεύουν και ένας τρόπος που γίνεται αυτό είναι με τη διήγηση θαυμάτων που υποτίθεται ότι έγιναν κατά τη διάρκεια στρατιωτικών επιχειρήσεων. Αυτό εξηγεί και το στοιχείο που ανέφερα στην αρχή αυτής της ενότητας, δηλαδή, την πληθώρα των αφηγήσεων που έχουμε από την ελληνιστική εποχή για θαύματα. Οι περισσότερες από αυτές τις

αφηγήσεις σχετίζονται ακριβώς με τη γαλατική επιδρομή, και δεν είναι τυχαίο, διότι ο εχθρός σε αυτή την περίπτωση δεν είναι μία άλλη Ελληνική πόλη αλλά είναι ένας βάρβαρος. Παραδείγματος χάριν την ίδια εποχή που στους Δελφούς διηγούνται το θαύμα του Απόλλωνα που καταδιώκει και εξοντώνει τους Γαλάτες, σε μία άλλη πόλη στην Κύζικο, στη θάλασσα του Μαρμαρά, στον Ελλήσποντο, ο Ηρακλής παρουσιάζεται σε ένα ανάγλυφο να βρίσκεται πάνω σε έναν νικημένο Γαλάτη. Σε μία άλλη πόλη της Μικράς Ασίας, το Θεμισώνιο, υποτίθεται ότι ο Ηρακλής, ο Απόλλων και ο Ερμής παρουσιάστηκαν στα όνειρα των αξιωματούχων και τους έδωσαν συμβουλές για το πώς να σώσουν το σύνολο του πληθυσμού από τους Γαλάτες οδηγώντας τους σε μία σπηλιά. Σε μία άλλη μικρασιατική πόλη, στις Κελαινές, έλεγαν, διηγούνταν ότι οι βάρβαροι απωθήθηκαν από τον Μαρσούα με τη μουσική του. Και ο Αντίγονος Γονατάς, ο γιος του Δημητρίου του Πολιορκητή, ο βασιλιάς της Μακεδονίας από το 277 π.Χ., απέδιδε τη νίκη του επί των Γαλατών στη Λυσιμάχεια, μία νίκη η οποία του έδωσε και τον τίτλο του βασιλιά, στη βοήθεια του θεού Πάνα, ο οποίος έφερε πανικό στα εχθρικά στρατεύματα. Για αυτόν τον λόγο άλλωστε ο Πάνας εμφανίζεται και στα νομίσματα του Αντιγόνου Γονατά.

Μία τέτοια συγκέντρωση θαυμάτων, σε ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, σε χρονικό διάστημα 2-3 ετών, είναι μοναδική στην αρχαία ελληνική ιστορία. Δε χρειάζεται να την αποδώσουμε σε μαζική αυταπάτη, ούτε χρειάζεται να υποθέσουμε ότι κατέβηκαν οι θεοί του Ολύμπου ξαφνικά στη γη. Απλώς το θαύμα το οποίο υποτίθεται ότι έγινε στους Δελφούς, απετέλεσε έμπνευση για να διηγούνται και άλλες πόλεις ότι ανάλογα θαύματα είχαν γίνει στις περιοχές τους.

Η διήγηση αυτών των θαυμάτων έκανε τους Έλληνες εκείνη την εποχή πιο ευαίσθητους σε ανάλογες εμπειρίες. Αλλά υπάρχει και μία άλλη εξήγηση για τη σημασία που έχουν τα θαύματα σε αυτή την εποχή. Με το να φέρνουν τους θεούς τους στη γη και να θεωρούν ότι οι ίδιοι οι θεοί μάχονται μαζί τους κατά των Γαλατών, κατά των βάρβαρων, οι Έλληνες της ελληνιστικής εποχής ουσιαστικά ταυτίζουν, εξομοιώνουν τις μάχες τους, με τις μάχες των ομηρικών ηρώων που και αυτοί συχνά πολεμούσαν με τους θεούς ανάμεσά τους. Ακριβώς όπως οι ομηρικοί ήρωες συμμετέχουν σε μάχες μαζί με θεούς, έτσι πίστευαν και οι ελληνιστικοί Έλληνες ότι κι οι ίδιοι πολεμούσαν με τους θεούς παρόντες. Ανάλογα θαύματα μαρτυρούνται και για τους Περσικούς Πολέμους. Με το τέχνασμα αυτό, δηλαδή με τη διήγηση θαυμάτων, οι Έλληνες της ελληνιστικής εποχής εξομοίωναν τη νίκη τους επί των Γαλατών με τις νίκες των Αχαιών στην Τροία, με τις νίκες των Ελλήνων του 5ου π.Χ. αιώνα στους πολέμους κατά των Περσών. Βλέπουμε ότι οι διηγήσεις αυτών των θαυμάτων αποτελούν ένα στοιχείο αυτοπροβολής των κοινοτήτων, ένα στοιχείο ιδεολογικό. Οι παραστάσεις των θείων θαυμάτων είναι τελικά ένας τρόπος, οι άνθρωποι να επιδεικνύουν σε άλλους τη δική τους επιτυχία.

Πηγές—Βοηθητικό υλικό

50. Το θαύμα κατά την επίθεση των Γαλατών στους Δελφούς, 279/8 π.Χ., Πausανίας 10.23.1-10:

«Όλα τα εδάφη που είχε καταλάβει ο γαλατικός στρατός σείστηκαν βίαια κατά το μεγαλύτερο μέρος της μέρας, από συνεχείς βροντές και αστραπές. Οι κεραυνοί και τρώμαξαν τους Γαλάτες αλλά και τους εμπόδισαν να ακούσουν τις διαταγές, ενώ οι αστραπές από τα ουράνια έκαψαν όχι μόνον εκείνους τους οποίους κτυπούσαν αλλά και τους διπλανούς τους, και τους ίδιους και τα όπλα τους. Μετά είδαν τα φαντάσματα των ηρώων Υπερόχου, Λαοδόκου και Πύρρου. ... Η νύκτα τους έφερε ακόμα πιο οδυνηρές εμπειρίες. Γιατί έπεσαν παγετός μαζί και χιόνι. Έγιναν στόχος για μεγάλα βράχια που έπεφταν από τον Παρνασσό και κατσάβραχα που αποκολλούνταν. ... Καθώς υποχωρούσαν,

στρατοπέδευσαν εκεί που τους πρόφτασε το σκοτάδι, και τη νύκτα τους έπιασε πανικός. Γιατί λένε ότι ο αναίτιος τρόμος προέρχεται από τον Πάνα. ... Στην αρχή μόνο λίγοι τρελλάθηκαν και φαντάζονταν ότι άκουγαν τον καλπασμό αλόγων και την επίθεση εχθρών. Όμως μετά από λίγο αυτή η αυταπάτη διαδόθηκε σε όλους. Αρπάζοντας τα όπλα τους χωρίστηκαν σε δύο ομάδες, σκοτώνοντας και σκοτωνόμενοι, χωρίς να καταλαβαίνουν τη μητρική τους γλώσσα και χωρίς να αναγνωρίζουν τις μορφές και τη μορφή των ασπίδων τους».

V4.1.2 Αυτοπροβολή (18')

https://youtu.be/9Eu_4fyZvPA

απομαγνητοφώνηση *Domenica27* / αντιπαραβολή *Evaggelia5*

Στις 25 Μαΐου του 2002 η γερμανική εφημερίδα *Frankfurter Allgemeine Zeitung* δημοσίευσε τη φωτογραφία ενός ποδοσφαιριστή της Bayer Leverkusen, ο οποίος μετά από ένα νικηφόρο αγώνα που έσωσε την ομάδα του από τον υποβιβασμό στη δεύτερη κατηγορία, φορούσε ένα μπλουζάκι, το οποίο είχε το κείμενο “ευχαριστώ Χριστέ μου”. Η αφελής αντίληψη, ότι ο μια θεϊκή δύναμη, ο Χριστός ή ο Θεός δεν είχε τίποτα καλύτερο να κάνει από το να ασχοληθεί αν μια ποδοσφαιρική ομάδα θα παραμείνει στην πρώτη κατηγορία ή θα υποβιβαστεί στη δεύτερη κατηγορία, είναι ανάλογη με την αντίληψη που είχαν π.χ. τρεις Ηπειρώτες στρατιώτες, οι οποίοι το 129 π.Χ. γυρίζοντας από κάποιες μάχες στη Μικρά Ασία, πίστευαν ότι ο Ηρακλής είχε σταθεί δίπλα τους σε μάχες. Ή είναι η ίδια αντίληψη που είχε ένας Περγαμινός στρατιώτης, που πίστευε ότι εκείνη που τον έσωσε από την αιχμαλωσία, ήταν η ίδια η θεά Αθηνά.

Στην προηγούμενη ενότητα αναφέρθηκα στο γεγονός, ότι πολλές φορές –όχι μόνο στην ελληνιστική εποχή, αλλά γενικότερα– άνθρωποι προσπαθούν να επιδείξουν την ιδιαίτερη σχέση την οποία έχουν με το θείο, το γεγονός ότι έγιναν αποδέκτες της θεϊκής προστασίας, όχι μόνο για να δηλώσουν τη θεϊκή προστασία, αλλά για να δηλώσουν κάτι άλλο. Δηλαδή τη δική τους υπεροχή και ανωτερότητα, το γεγονός ότι πέτυχαν εκεί που απέτυχαν άλλοι. Πέτυχαν να τραβήξουν την προσοχή κάποιας θεϊκής δύναμης, εκεί που άλλοι απέτυχαν. Ένα από τα πιο σημαντικά μέσα για την αυτοπροβολή αρχαίων στρατιωτών, τόσο απλών στρατιωτών, όσο και βασιλέων, ταυτόχρονα μια πολύ εγωιστική έκφραση αρχαίας θρησκευτικότητας, είναι αναθήματα, αφιερώσεις οι οποίες γίνονται σε ιερά για να εκφράσουν κάποιοι στρατιώτες, αξιωματικοί, βασιλείς την ευγνωμοσύνη τους, επειδή τους βοήθησαν οι Θεοί.

Αυτή η αντίληψη συνδέεται με την αρχαία ελληνική αντίληψη περί θείου, την οποία εξήγησα στο προηγούμενο μάθημα, ότι δηλαδή οι θεοί δεν μπορούν να βρίσκονται ταυτόχρονα σε δύο διαφορετικά μέρη. Όταν επομένως κάποιος αναθέτης ενός αφιερώματος γράφει στην επιγραφή την αναθηματική ότι τον βοήθησε ο θεός, ότι του συμπαραστάθηκε ο θεός, αυτός ο αναθέτης ταυτόχρονα προβάλλει και τη δική του ιδιαίτερη θέση, το γεγονός ότι είχε μια ιδιαίτερη σχέση με το θείο. Η αντίληψη αυτή σχετίζεται και με τον ύμνο που τραγουδούσαν οι Αθηναίοι για τον Δημήτριο τον Πολιορκητή –έναν ύμνο τον οποίο ανέφερα σε προηγούμενο μάθημα– το 294 π.Χ. Σε αυτό τον ύμνο αναφέρουν, ότι οι άλλοι θεοί ή βρίσκονται κάπου μακριά ή δεν έχουν αυτιά ή δεν υπάρχουν ή δεν τους δίνουν σημασία. Όμως τον Δημήτριο Πολιορκητή τον

βλέπουν εκεί στην Αθήνα παρόντα, αληθινό, όχι από ξύλο ή από πέτρα. Αφού εκδηλώσουν αυτή την πίστη τους, ότι ο Δημήτριος Πολιορκητής έχει φανερό δύναμη, στη συνέχεια οι Αθηναίοι του ζητούν να φέρει ειρήνη, επειδή ακριβώς έχει την εξουσία.

Το αντικείμενο των αρχαίων αφιερώσεων σε ιερά, που σχετίζονται άμεσα με στρατιωτικές επιτυχίες, έχει ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση της νοοτροπίας των αρχαίων Ελλήνων, της συμπεριφοράς τους τόσο ως πολίτες και στρατιώτες, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο πλησιάζουν, προσεγγίζουν τις θεϊκές δυνάμεις. Οι αφιερώσεις αποτελούν το τεκμήριο, ότι έχουν πετύχει επικοινωνία με το θείο, ότι κάποιος θεός εισάκουσε τις προσευχές τους. Οι θεοί ονομάζονται *επήκοοι*, εκείνοι δηλαδή που έχουν τα αυτιά τους ανοιχτά στις προσευχές τους των θνητών.

Εκτός όμως από ένα θρησκευτικό θέμα δηλαδή ένας τρόπος επικοινωνίας ανάμεσα στους ανθρώπους (τους θνητούς) και τους θεούς, οι αφιερώσεις αποτελούν και μία έξυπνη στρατηγική αυτοπροβολής των ανθρώπων, αποτελούν μια έκφραση της ανωτερότητάς τους. Αυτό μπορούμε να το δούμε στα αρχαία κείμενα τα οποία συνοδεύουν αυτές τις αφιερώσεις π. χ. το αφιέρωμα ενός πολεμιστή από την Κιλικία, ο οποίος συμμετείχε στην κατάληψη της πόλης Ξάνθος στη Λυκία το 42 π.Χ. και συμμετείχε στη λεηλασία της. Μετά από την επιτυχημένη αυτή μάχη ο Μονγίδρις, έτσι είναι το όνομα αυτού του Κιλικίου πολεμιστή, έκανε ένα αφιέρωμα στην Αθηνά και γράφει επάνω στην επιγραφή: *«Αφού κατέστρεψα την πόλη της Ξάνθου με σκοτεινή φωτιά, εγώ, ο Μονγίδρις, ο γιος του Τεύκρου, αφιέρωσα στην αγνή, την παρθένα θεά ένα χρυσό στεφάνι. Κι εσύ Αθηνά, που πορθείς τις πόλεις, να οπλίζεις πάντα τον άντρα από τα χέρια του οποίου παίρνεις μια δεκάτη»*, δηλαδή το ένα δέκατο από τα λάφυρα. Το αφιέρωμα αυτό του Μονγίδρη αποδίδει την επιτυχία του στη βοήθεια της Αθηνάς. Εκείνη είναι αυτή που του όπλισε τα χέρια του και σαν αντάλλαγμα ο Μονγίδρις της αφιερώνει ένα χρυσό στεφάνι. Η επιγραφή αυτή μας δείχνει τα πολλά διαφορετικά επίπεδα, που έχουν οι αρχαίες αφιερώσεις, που σχετίζονται με πολεμικές επιτυχίες. Σε ένα πρώτο επίπεδο, ένα πιο απλό επίπεδο, μια τέτοια αφιέρωση εκφράζει την ευγνωμοσύνη ενός πολεμιστή, για την προστασία την οποία δέχτηκε από τη θεότητα.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο είναι όμως και μια καυχησιά. Είναι ένας τρόπος αυτοπροβολής του επιτυχημένου πολεμιστή. Σε ένα τρίτο επίπεδο είναι μια μορφή διαπραγμάτευσης ανάμεσα στον θνητό και τον θεό. Ο Μονγίδρις ευχαριστεί την Αθηνά για την επιτυχία, της δίνει ένα στεφάνι, αλλά η διαπραγμάτευση δεν σταματά εκεί, της ζητάει να συνεχίσει να τον βοηθάει ώστε να πάρει και άλλα αφιερώματα. Αυτή η νοοτροπία της ανταποδοτικότητας, η νοοτροπία του *do ut des* όπως χαρακτηρίζεται στα λατινικά, “του δούναι και λαβείν”, αποτελεί ένα ουσιαστικό θεμέλιο της αρχαίας θρησκείας.

Πολλές από τις αφιερώσεις σχετίζονται και με την αντίληψη ότι οι θεοί είναι σωτήρες. Αυτό είναι ένα άλλο ουσιαστικό χαρακτηριστικό της ελληνιστικής θρησκείας, που σχετίζεται άμεσα με την αντίληψη, ότι οι θεοί επεμβαίνουν στους πολέμους των ανθρώπων ως σωτήρες των μεν και εχθροί των άλλων. Η αντίληψη αυτή είναι τόσο σημαντική, που η σύγχρονη έρευνα χαρακτηρίζει την ελληνιστική θρησκεία χρησιμοποιώντας τον όρο “Σωτηριολογία”, δηλαδή η αντίληψη ότι η αρχαία ελληνική

θρησκεία της ελληνιστικής περιόδου έχει ως σημαντικότερο στοιχείο της την αντίληψη, ότι οι θεοί είναι σωτήρες των θνητών.

Πολλές φορές οι ελπίδες τόσο ιδιωτών, όσο και ολόκληρων κοινοτήτων είναι ότι μια θεία επέμβαση, πρόκειται να τους σώσει από μια κρίσιμη στιγμή κατά τη διάρκεια ενός πολέμου. Μπορούμε να δούμε τη σημασία, που έχει αυτή η αντίληψη στη μεγάλη διάδοση γιορτών της ελληνιστικής εποχής, οι οποίες έχουν την ονομασία *τα Σωτήρια*. Δηλαδή, η γιορτή που γιορτάζεται για κάποιον σωτήρα θεό. Τέτοιες γιορτές γνωρίζουμε από τους Δελφούς, αφιερωμένη στον Δία Σωτήρα, από την Κύμη, από το Πέργαμο.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη σημασία που έχει η έννοια της σωτηρίας, που προσφέρουν θεοί προς τους ανθρώπους για την ελληνιστική θρησκεία, πάντοτε σε σχέση με τον πόλεμο, είναι το γεγονός ότι από τον 2ο π.Χ. αιώνα και μετά, στα γυμνάσια –οι οποίοι ταυτόχρονα είναι χώροι της εκπαίδευσης των νέων και της πολεμικής τους εκπαίδευσης–, στα γυμνάσια όπου παραδοσιακά λατρεύονται ο Ερμής και ο Ηρακλής, από τον 2ο π.Χ αιώνα αρχίζει να λατρεύεται και ο Δίας, αλλά με το επίθετο *Σωτήρας*. Η πρωιμότερη μαρτυρία που έχουμε για ένα γυμνάσιο, το οποίο καθιερώνει τη λατρεία του Δία Σωτήρα, είναι το γυμνάσιο της λυκικής πόλης Ξάνθου, όπου οι νεαροί άνδρες αποφάσισαν το 196 π.Χ, να στήσουν έναν βωμό του Δία Σωτήρα και να εισαγάγουν τη λατρεία του, όπως αναφέρεται στην επιγραφή: «μετά από αναγκαιοτάτους καιρούς», δηλαδή μετά από κρίσιμες περιστάσεις, δηλαδή μετά από πολέμους.

Ένας θεός μπορεί να θεωρηθεί ως προστάτης κατά τη διάρκεια της μάχης, μπορεί να θεωρηθεί σωτήρας κατά τη διάρκεια στιγμών κρίσιμων κατά τη διάρκεια μιας επίθεσης. Ο οποιοσδήποτε θεός μπορεί να θεωρηθεί σωτήρας στη μάχη. Ο Διόνυσος, η Αφροδίτη Ποντία (η θεά, η οποία προστατεύει τους ναυτικούς), η Αφροδίτη στην Αφροδισιάδα, οποιοσδήποτε θεός. Μάλιστα οι Ρόδιοι αφιέρωσαν εννιακόσια βλήματα από πέτρα – μάλλον μετά από την αποτυχημένη πολιορκία του Δημητρίου του Πολιορκητή– σε ένα ιερό τους, σε ένα ιερό πάντων θεών, δηλαδή ένα ιερό όλων των θεών, έτσι τουλάχιστον ήταν σίγουροι ότι δεν ξέχασαν κανέναν, από εκείνους τους θεούς που μπορεί να τους είχαν βοηθήσει στην πολιορκία.

Παρά το γεγονός ότι οποιαδήποτε θεότητα μπορεί να θεωρηθεί προστάτιδα των στρατιωτών κατά τον πόλεμο, υπάρχουν ορισμένες θεότητες, οι οποίες εμφανίζονται πιο συχνά στις σχετικές μαρτυρίες. Σε πρώτη θέση μπορούμε να αναφέρουμε την Αθηνά, η οποία είναι μια χαρακτηριστικά πολεμοχαρής θεότητα και λατρευόταν είτε ταυτιζόμενη είτε σχετιζόμενη με τη Νίκη, με την προσωποποίηση της στρατιωτικής επιτυχίας. Ή λατρευόταν ως νικηφόρος, εκείνη η οποία φέρνει τη νίκη. Σχετική λατρεία υπάρχει π.χ. στην ακρόπολη του Περγάμου. Ή λατρεύεται με τα επίθετα Πολιάς και Πολιούχος, δηλαδή εκείνη η οποία προστατεύει τις ακροπόλεις.

Η λατρεία της Αθηνάς ως θεάς, η οποία προστατεύει τους στρατιώτες, ήταν ιδιαίτερα σημαντική στην πόλη του Περγάμου, στην πρωτεύουσα του βασιλείου των Ατταλιδών, όπου οι Ατταλίδες βασιλείς κατά τακτικά διαστήματα πρόσφεραν αφιερώματα μετά από τις επιτυχημένες τους εκστρατείες, αφιερώματα από τα λάφυρα τους. Τα

αφιερώματα αυτά δείχνουν με τα κείμενά τους και τη νοοτροπία η οποία υπάρχει πίσω από αυτή τη σχέση ανάμεσα στους βασιλείς (τους θνητούς) και τους θεούς προστάτες του βασιλείου τους. Μια από αυτές τις αφιερώσεις έχει το εξής κείμενο (στον Δία, την Αθηνά Νικηφόρο έκαναν την αφιέρωση): *«Ο βασιλιάς Αττάλος, ο γιος του βασιλιά Αττάλου, και εκείνοι που εξεστράτευσαν μαζί του κατά του Προυσία (αυτός ήταν ο εχθρός, ο βασιλιάς της Βιθυνίας) και τον πολιορκήσαν στη Νικομήδεια, αφού είχε παραβεί πρώτα τις συνθήκες που είχαν συναφθεί με τη μεσολάβηση των Ρωμαίων, (έκαναν αυτή την αφιέρωση ως ανταμοιβή για τα κέρδη από την επιτυχή έκβαση του πολέμου)»*. Η αφιέρωση αυτή είναι ενδιαφέρουσα διότι με την αναφορά του λόγου για τον οποίο έγινε η αφιέρωση, δηλαδή το γεγονός ότι ο εχθρός είχε παραβεί συνθήκες, δηλαδή ήταν εκείνος, ο οποίος άρχισε, ήρξε χειρών αδίκων, εκείνος ο οποίος έκανε την πρώτη άδικη πράξη, εξηγεί και τη νίκη των Ατταλιδών, τη νίκη του Αττάλου: η νίκη αυτή οφείλεται στο γεγονός, ότι είχε το δίκιο με το μέρος του και συνεπώς και την προστασία της θεάς. Οι αφιερώσεις αυτές αποτελούν έτσι ένα σημαντικό στοιχείο προπαγάνδας των ελληνιστικών βασιλέων. Είναι ένας τρόπος, με τον οποίο δείχνουν ότι βρίσκονται υπό την προστασία των θεών.

Πόσο σημαντικό είναι αυτό το μέσο προπαγάνδας μπορούμε να το καταλάβουμε μελετώντας τις επιγραφές από το νησί της Δήλου, που ήταν ένα πανελλήνιο ιερό του Απόλλωνα. Ακριβώς σ' αυτό το μέρος, όπου πολλοί Έλληνες από διάφορες περιοχές πήγαιναν για να λατρεύσουν τον Απόλλωνα, ελληνιστικοί βασιλείς τόσο οι Αντιγονίδες της Μακεδονίας όσο και οι Πτολεμαίοι της Αιγύπτου, σε μικρότερο βαθμό βασιλείς της Μικράς Ασίας, έστελναν τακτικά αφιερώματα, ώστε να προβάλλουν την ιδιαίτερη σχέση τους με τον θεό Απόλλωνα. Επίσης ένα άλλο σημαντικό πανελλήνιο ιερό, το ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς, γίνεται και αυτό ένα είδος σκηνης της αυτοπροβολής των ελληνιστικών βασιλέων και της επίδειξης της ιδιαίτερης σχέσης τους με το θείο.

Οι Δελφοί παραδοσιακά είχαν ιδιαίτερη σχέση με τους Μακεδόνες βασιλείς, οι οποίοι εκπροσωπούσαν στην Αμφικτυονία, που ήταν το διοικητικό όργανο που ρύθμιζε τα διοικητικά και θρησκευτικά θέματα των Δελφών. Ο τελευταίος βασιλιάς της Μακεδονίας, ο Περσέας, λίγο πριν από τον 3ο Μακεδονικό Πόλεμο μεταξύ των Ρωμαίων και του βασιλείου του, ένας πόλεμος ο οποίος κατέληξε στην καταστροφή του μακεδονικού βασιλείου, πήγε στους Δελφούς το 178 π.Χ. –είμαστε σίγουροι ότι αντιπροσωπούσαν στο αμφικτυονικό συμβούλιο –και αφιέρωσε μια σειρά από μνημεία, δυο σημαντικά μνημεία, σίγουρα με την έγκριση της Αμφικτυονίας. Είναι μνημεία, τα οποία το ένα κοσμούσαν με ένα δικό του άγαλμα, το δεύτερο επιδείκνυε τις παραδοσιακές σχέσεις προστασίας του ιερού των Δελφών από τους Μακεδόνες βασιλείς. Το 174 π.Χ. πήγε με στρατεύματα ειρηνικά στους Δελφούς πάλι, για να τονίσει αυτή την ιδιαίτερη σχέση του. Στη συνέχεια αφιέρωσε μέσα στο τέμενος του Απόλλωνα μία κολώνα, έναν πεσσό, στον οποίο έγραψε το κείμενο διαφόρων εγγράφων παλαιότερης εποχής, τα οποία έδειχναν πόσο δραστήρια ο Δημήτριος ο Πολιορκητής, ο πρόγονος δηλαδή του Περσέα, είχε ενεργήσει προς όφελος των Δελφών. Αυτός ο πεσσός, αυτή η βάση είχε τουλάχιστον τρία μέτρα ύψος και μάλλον κοσμούσαν με ένα άγαλμα του Περσέα και βρισκόταν κοντά σε ένα ανάλογο άγαλμα του εχθρού του

Περσέα, του Ευμένη Β΄ του Περγάμου. Οι Ρωμαίοι αποφάσισαν ακριβώς στους Δελφούς να αναγράψουν μια άλλη επιγραφή με κατηγορίες κατά του Περσέα.

Βλέπουμε επομένως πώς ένα ιερό γίνεται και σκηνή για έναν πόλεμο προπαγάνδας ανάμεσα σε δύο στρατιωτικούς αντιπάλους. Ο Ρωμαίος στρατηγός, ο οποίος νίκησε τον Περσέα στη μάχη της Πύδνας, ο Αιμίλιος Παύλος, χρησιμοποίησε ακριβώς τον πεσσό που είχε αφιερώσει ο Περσέας για να δημιουργήσει ένα μνημείο, υπόμνημα της δικής του νίκης. Ακριβώς εκεί πέρα που βρισκόταν το μνημείο του Περσέα.

Με αυτά τα παραδείγματα θέλησα να δείξω τη σημασία που έχει η θρησκεία για τη στρατιωτική προπαγάνδα και την πολιτική προπαγάνδα, αλλά και για τη νοοτροπία των Ελλήνων κατά την ελληνιστική εποχή σε σχέση με στρατιωτικές επιχειρήσεις.

Πηγές—Βοηθητικό υλικό

51. Αφιέρωμα ηπειρωτών πολεμιστών στην Κασσώπη, κατά τον πόλεμο του Αριστονίκου, 129 π.Χ., *Supplementum Epigraphicum Graecum* XXXVI 555:

«Αυτοί οι άνδρες από την Κασσώπη, που πήγαν στην Ασία με πολεμικά άρματα όταν ο Μάρκος οδήγησε τον στρατό του κατά του Αριστονίκου, ανακήρυξαν δημόσια τον Ηρακλή σωτήρα τους. Νικώντας τον Αριστόνικο σε μάχη αυτοί οι άνδρες από το Βουχέτιο έφεραν στην πατρίδα τους ρώμη. Οι απόγονοι του Οξύλου, του αρχηγέτη αυτής της γης, πρόσφεραν θυσία μόλις γύρισαν με ασφάλεια στην πατρίδα τους κι έστησαν αυτό το άγαλμα του Ηρακλή, που στάθηκε στο πλευρό τους σε όλες τις μάχες».

52. Αφιέρωμα Κιλικίου πολεμιστή που λεηλάτησε την Ξάνθο το 42 π.Χ., *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes* III 852:

«Αφού κατέστρεψα την πόλη της Ξάνθου με μαύρη φωτιά, εγώ, ο Μονγίδρις, ο γιος του Τεύκρου, αφιέρωσα στην αγνή θεά ένα χρυσό στεφάνι. Κι εσύ Αθηνά, που πορθείς τις πόλεις, να σπλίζεις πάντα τον άντρα από του οποίου τα χέρια λαμβάνεις μια δεκάτη».

53. Αφιέρωμα του Αττάλου Β΄, Πέργαμο, 154 π.Χ., *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae* 327:

«Ο βασιλιάς Άτταλος, γιος του βασιλιά Αττάλου, και εκείνοι που εξεστράτευσαν μαζί του κατά του Προυσία και τον πολιορκήσαν στη Νικομήδεια, αφού είχε παραβεί τις συνθήκες που είχαν συναφθεί με τη μεσολάβηση των Ρωμαίων, (έκαναν την αφιέρωση) στον Δία και την Αθηνά Νικηφόρο ως ανταμοιβή για τα κέρδη από την επιτυχή έκβαση του πολέμου»..

V4.1.3 Μεταφορά θρησκευτικών ιδεών (20΄)

<https://youtu.be/ze6ACsKaSVA>

απομαγνητοφώνηση Paronymius / αντιπαραβολή Asimonia

Στο προηγούμενο μάθημα αναφέρθηκα στη σημασία που έχουν αφιερώσεις σε ιερά ως μέσο προπαγάνδας και αυτοπροβολής, τόσο απλών στρατιωτών και αξιωματικών, όσο και ελληνιστικών βασιλέων. Μια άλλη σημασία που έχουν αρχαίες αφιερώσεις σε ιερά είναι να εκδηλώσουν τη νομιμοφροσύνη και την υπακοή αξιωματικών και στρατιωτών απέναντι στον μονάρχη τους.

Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι μια αφιέρωση (δεν ξέρουμε από πού ακριβώς προέρχεται, κάπου

από την Αίγυπτο, γύρω στο 220 με 210 π.Χ.). Είναι μια αφιέρωση που γίνεται από έναν στρατιώτη υπέρ του βασιλιά Πτολεμαίου. Το κείμενο λέει:

Υπέρ του βασιλιά Πτολεμαίου [Δ΄ του Φιλοπάτορος] και της [βασιλίσσας Αρσινόης [Γ΄] και του γιου τους Πτολεμαίου [Ε΄ του Επιφανούς]], θεών φιλοπατόρων, τέκνων του Πτολεμαίου [Γ΄] και της Βερενίκης [Β΄], θεών ευεργετών, ο Αλέξανδρος, ο γιος του Συνδαίου από τα Ορόαννα, αξιωματικός (ο τίτλος του ο ακριβής είναι "διάδοχος") που στάλθηκε μαζί με τον Χαρίμορτο, τον στρατηγό, για το κυνήγι των ελεφάντων, και τον Απόαση, τον γιο του Μιορβόλλου, από τα Έτεννα (κι αυτός αξιωματικός, "ηγεμόνας") και τους στρατιώτες υπό τις διαταγές τους, αφιέρωσαν αυτό το αφιέρωμα στον Άρη Νικηφόρο (δηλαδή τον θεό του πολέμου, τον νικηφόρο, που φέρνει νίκη) τον Εύαγρο (δηλαδή τον προστάτη του κυνηγιού).

Η αφιέρωση αυτή, που γίνεται από μια ομάδα αξιωματικών και στρατιωτών, μπορεί να διαβαστεί σε πολλά επίπεδα. Από τη μία πλευρά, είναι μια αφιέρωση η οποία γίνεται μετά από μια στρατιωτική επιτυχία. Η στρατιωτική επιτυχία είναι το κυνήγι ελεφάντων που ήταν πολύ σημαντικό για την προμήθεια του πτολεμαϊκού στρατού με πολεμικούς ελέφαντες. Σε ένα άλλο επίπεδο η αφιέρωση αυτή δείχνει τη δυναστική συνέχεια· αναφέρει τα ονόματα των βασιλέων, του Πτολεμαίου Δ΄ και της γυναίκας [και αδερφής] του, αναφέροντας όμως παράλληλα και το όνομα των γονιών της, του Πτολεμαίου [Γ΄] και της Βερενίκης [Β΄], δείχνει τη νομιμοφροσύνη αξιωματικών οι οποίοι έχουν έρθει στην Αίγυπτο από την Πισιδία της Μικράς Ασίας, δείχνει την κοινή λατρεία, από στρατιώτες, της ίδιας θεότητας, όχι οποιασδήποτε θεότητας αλλά του Άρη, μιας θεότητας που στην ελληνική θρησκεία συνδέεται άμεσα με τον πόλεμο. Ο Άρης όμως δεν είναι μόνον ένας ελληνικός θεός· στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι ένας γνωστός πισιδικός θεός ο οποίος λατρεύεται απλώς με ένα ελληνικό όνομα. Βλέπουμε εδώ, στην επικάλυψη όλων αυτών των στοιχείων, πώς ένας θεός από την Πισιδία αποκτά ένα ελληνικό όνομα και βρίσκεται ξαφνικά κάπου στην αιγυπτιακή έρημο και αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη θρησκευτική πολυπλοκότητα στην οποία συνέβαλαν οι ελληνιστικοί στρατοί. Η μεταφορά της ιδέας του Άρη από την Πισιδία στην Αίγυπτο σχετίζεται άμεσα με τη μισθοφορική υπηρεσία Πισιδών αξιωματικών που υπηρετούν στον στρατό των Πτολεμαίων.

Ίσως η σημαντικότερη συμβολή του πολέμου στην ελληνιστική θρησκεία να είναι ακριβώς αυτή η συμβολή στη μετακίνηση και τη μεταφορά ιδεών από μια περιοχή σε άλλη. Η μεταφορά αυτή των ιδεών γινόταν μαζί με τη μετακίνηση μισθοφόρων οι οποίοι στρατολογούνται από διάφορες περιοχές: την Αιτωλία, την Κρήτη, την Αρκαδία, την Παμφυλία, την Πισιδία, τις πόλεις της Μικράς Ασίας.

Ας δούμε ένα άλλο παράδειγμα, αυτή τη φορά ενός άνδρα από τη Θήρα, τη σημερινή Σαντορίνη, ο οποίος υπηρετούσε στον στρατό των Πτολεμαίων και έστησε μία αφιέρωση στην πόλη Κόπτο της Αιγύπτου. Το κείμενο λέει:

Ο Απολλώνιος, ο γιος του Σωσιβίου από τη Θήρα, αξιωματικός των εξωτερικών δυνάμεων (δηλαδή των στρατευμάτων των Πτολεμαίων που επάνδρωναν τις φρουρές έξω από την Αίγυπτο), έκανε αυτή την αφιέρωση στους Σαμοθράκες θεούς, σε εκπλήρωση ενός τάματος, αφού σώθηκε από μεγάλους κινδύνους, αφού απέπλευσε από την Ερυθρά θάλασσα.

Βλέπουμε πάλι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της ζωής ενός μισθοφόρου. Ο Απολλώνιος

γεννήθηκε στη Σαντορίνη· υπηρετώντας στον στρατό των Πτολεμαίων βρέθηκε στην Ερυθρά Θάλασσα, δηλαδή στη νότια Αίγυπτο, στα σύνορα με την Αιθιοπία. Αφού επέζησε από ένα δύσκολο ταξίδι, κατά τη διάρκεια του οποίου είχε κάνει ένα τάμα, αφιερώνει κάτι στην Κόπτο της Αιγύπτου. Η αφιέρωσή του γίνεται όχι σε Αιγύπτιους θεούς· η αφιέρωσή του γίνεται στους Σαμοθράκες θεούς, τους μεγάλους θεούς, ανώνυμους θεούς, που λατρεύονταν στη Σαμοθράκη και θεωρούνταν προστάτες των ναυτικών. Βλέπουμε εδώ πώς μαζί με έναν μισθοφόρο ταξιδεύουν και οι θεοί της πατρίδας του, οι θεοί τους οποίους είχε ξεκινήσει να λατρεύει ήδη στη Σαντορίνη.

Πόλεμος σημαίνει μετακίνηση· μετακίνηση στρατευμάτων, μετακίνηση αιχμαλώτων. Πόλεμος σημαίνει μετακίνηση μόνιμη ή πρόσκαιρη· μερικές φορές είναι ακούσια, άλλοτε είναι εθελούσια και αυτή η μετακίνηση συνδέεται και με τη μετακίνηση ιδεών, μεταξύ τους και θρησκευτικών ιδεών. Εκεί που οι στρατιώτες υπηρετούν σε φρουρές, σε στρατεύματα, σε πόλεις, τα βράδια ίσως να ονειρεύονται τους θεούς της πατρίδας τους, αλλά η υπηρεσία τους σε έναν ξένο τόπο τους δίνει και τη δυνατότητα να μάθουν και νέους θεούς και αυτό είναι κάτι το οποίο συμβαίνει στα μεγάλα βασίλεια των Πτολεμαίων και των Σελευκιδών.

Στην αρχαία θρησκεία υπήρχε η αντίληψη ότι οι τοπικοί θεοί, οι θεοί οι οποίοι βρίσκονται σε έναν συγκεκριμένο τόπο έχουν ιδιαίτερη δύναμη προστασίας, παρέχουν ιδιαίτερη δύναμη προστασίας ακριβώς σε αυτόν τον τόπο. Για αυτόν τον λόγο ήταν πάντοτε μια καλή ιδέα, εκτός από το να προσφέρουν θυσίες οι στρατιώτες στους θεούς της πατρίδας τους, ταυτόχρονα να τιμούν και τους θεούς της περιοχής στην οποία βρίσκονταν και στην οποία υπηρετούσαν. Αυτό οδηγεί σε μια ανάμιξη θρησκευτικών αντιλήψεων, ένα φαινόμενο το οποίο χαρακτηρίζεται ως **συγκρητισμός**, δηλαδή ο συγκερασμός διαφορετικών θρησκευτικών αντιλήψεων. Τις περισσότερες φορές, αυτό το οποίο γίνεται είναι οι Έλληνες μισθοφόροι, οι οποίοι γίνονται μετανάστες και εγκαθίστανται ως κληρούχοι σε νέες νεοϊδρυμένες πόλεις στην κεντρική Ασία, στην Εγγύς Ανατολή, στη Μικρά Ασία και στην Αίγυπτο, να μεταφέρουν μαζί τους και τις δικές τους θρησκευτικές συνήθειες.

Η Φάλεκκα [Failaka ή και Failichah, 20km Α της Πόλης του Κουβέιτ], το σημερινό νησί (το αρχαίο του όνομα είναι *Ίκαρος*), είναι ένα μικρό αλλά στρατηγικά σημαντικό νησί στον Αραβικό Κόλπο [ή και Περσικό Κόλπο]. Ήδη κάτω από τα χρόνια των πρώτων Σελευκιδών είχε εγκατασταθεί εδώ μια φρουρά και οι Έλληνες στρατιώτες που εγκαταστάθηκαν εκεί έδωσαν στο νησί το όνομα *Ίκαρος*. Μια πρώιμη αφιέρωση, μάλλον γύρω στο 300 π.Χ., δείχνει ότι Έλληνες στρατιώτες, κάτω υπό την υπηρεσία κάποιου Σωτέλη, λάτρευαν ήδη εκεί δικούς τους θεούς: τον Δία Σωτήρα, τον Ποσειδώνα και την Άρτεμη Σωτεία, δηλαδή θεούς από τους οποίους ανέμεναν προστασία. Ήταν Έλληνες οι θεοί εκείνοι τους οποίους έφεραν στο νησάκι Ίκαρος. Αργότερα ίδρυσαν ένα ιερό της Αρτέμιδος Σωτείας όταν δημιουργήθηκε εκεί μια μόνιμη φρουρά, και ακόμα πιο αργά, γύρω στο 204 π.Χ., δημιούργησαν εκεί και μια γιορτή, μια γιορτή καθαρά ελληνικού τύπου, η οποία συνοδευόταν από έναν αγώνα γυμνικό και μουσικό, δηλαδή αθλητικό και μουσικό αγώνα. Αυτά είναι εντελώς τυπικά χαρακτηριστικά ελληνικού πολιτισμού που ο μόνος λόγος για τον οποίον εισάγονται σε μια τόσο ξένη περιοχή στον Αραβικό Κόλπο είναι από την παρουσία στρατιωτών μισθοφόρων.

Μια άλλη μορφή θρησκευτικής ανανέωσης και διάδοσης θρησκευτικών ιδεών που οφείλεται στη στρατιωτική υπηρεσία μισθοφόρων είναι η διάδοση μη ελληνικών λατρειών, κυρίως αιγυπτιακών λατρειών στον ελληνικό κόσμο. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η διάδοση της λατρείας αιγυπτιακών θεών. Ήδη, από την αρχαϊκή περίοδο, όταν Έλληνες

μισθοφόροι υπηρετούσαν στην Αίγυπτο, το ενδιαφέρον τους το προσέλκυσαν τα εντυπωσιακά αιγυπτιακά μνημεία των Φαραώ· το γνωρίζουμε αυτό διότι πολλοί επισκέπτες αιγυπτιακών μνημείων χάραζαν το όνομά τους επάνω στα μνημεία, πάνω στους τοίχους των ναών ή στις βάσεις των αγαλμάτων, μερικές φορές και πάνω στα αγάλματα. Σώζονται χιλιάδες τέτοια χαράγματα από προσκυνητές και επισκέπτες των αιγυπτιακών μνημείων. Αυτή η πρακτική συνεχίστηκε και στην ελληνιστική εποχή· μάλιστα αυξήθηκε κατά την ελληνιστική εποχή επειδή ήταν πολύ μεγαλύτερος ο αριθμός των Ελλήνων στρατιωτών που επισκέπτονταν αυτά τα μνημεία υπηρετώντας στην Αίγυπτο. Συνήθως γράφουν ότι επισκέφτηκαν, ότι ήρθαν στον θεό ή τη θεά ή ότι έκαναν ένα **προσκύνημα**, δηλαδή επισκέφτηκαν ένα αιγυπτιακό ιερό και ίσως γονάτισαν μπροστά στην απεικόνιση μιας θεότητας. Μια τυπική έκφραση την οποία συναντούμε εκεί είναι η λέξη “*μνησθεί*”, δηλαδή ο θεός θα με θυμηθεί, ή η έκφραση “*πολλάκις ακούσατε*”, ο θεός θα με ακούσει, θα ακούσει την προσευχή μου πολλές φορές, εκφράσεις οι οποίες εκδηλώνουν την ελπίδα των στρατιωτών κατά την επίσκεψή τους, σε αυτά τα αιγυπτιακά ιερά, να εξασφαλίσουν την προστασία των τοπικών θεών. Γνωρίζουμε, όπως είπα, πολλά τέτοια ονόματα προσκυνητών από την ελληνιστική περίοδο. Δεν είναι πάντοτε εύκολο να διακρίνουμε αν κάποιος είναι στρατιώτης ή πολίτης, αλλά τις περισσότερες φορές μπορούμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για επισκέψεις στρατιωτών.

Αυτές οι μορφές λατρείας, δηλαδή η επίσκεψη αυτών των μνημείων και το προσκύνημα, είναι αιγυπτιακής καταγωγής αλλά συνεχίζεται και στην ελληνιστική εποχή όταν υιοθετείται από Έλληνες μισθοφόρους. Παράλληλα, οι Έλληνες μισθοφόροι, όταν φτάνουν σε αυτές τις ξένες περιοχές, αρχίζουν να υιοθετούν και τη λατρεία ξένων θεοτήτων.

Σας δίνω ένα παράδειγμα ενός Κρητικού μισθοφόρου από τη Φαιστό, ο οποίος γύρω στο 200 π.Χ. κάνει ένα αφιέρωμα στον Οσίρι, δηλαδή τον γιο και σύζυγο της Ίσιδας “*κατά πρόσταγμα*”, δηλαδή αφού ο θεός τού έδωσε μια σχετική εντολή. Προφανώς, κατά τη διάρκεια ενός ονείρου, ο στρατιώτης αυτός της Φαιστού θεώρησε ότι είδε τον Οσίρι στον ύπνο του και έκανε στη συνέχεια αυτήν την αφιέρωση [*Οσείρει Ίσχωνίδας Τίμωνος Κρής Φαίστιος κατά πρόσταγμα. (SEG 20: 698)*].

Ανάλογα αφιερώματα στρατιωτών βρίσκουμε σε πάρα πολλά αιγυπτιακά ιερά και είναι φυσικό ο αριθμός να αυξάνει όσο προχωρούμε σε πιο επικίνδυνες περιοχές. Μια από τις πιο μακρινές περιοχές της Αιγύπτου, στην ακτή της Ερυθράς Θάλασσας, είναι η λεγόμενη Τρωγλοδυτική ή Τρωγοδυτική, η περιοχή όπου Νούβιοι νομάδες συνέχιζαν να ζουν στην ελληνιστική εποχή σε συνθήκες οι οποίες θύμιζαν την Εποχή του Λίθου, την Παλαιολιθική Εποχή. Σε αυτήν την περιοχή όλοι οι επισκέπτες ήταν εκτεθειμένοι σε μεγάλους κινδύνους· για αυτόν τον λόγο, σε πολλά ιερά του θεού Πάνα, ο οποίος ταυτίζεται με τον αιγυπτιακό θεό Μιν, παραδείγματος χάριν στο El-Kanais, βρίσκουμε πολλά χαράγματα από στρατιώτες οι οποίοι εκφράζουν την ευγνωμοσύνη τους για το ότι σώθηκαν μετά από ένα επικίνδυνο ταξίδι.

Ένας Κρητικός, ο Ακέστιμος από την πόλη Κουρτωλία [της Κρήτης], αναφέρει π.χ., στο χάραγμα του στο *Πάνειον* του El-Kanais [της Αιγύπτου], τις ακριβείς συνθήκες κάτω από τις οποίες βρέθηκε εκεί. Έκανε την αφιέρωσή του, μας γράφει, στον *Πάνα Εύοδο*, δηλαδή τον Πάνα ο οποίος χαρίζει καλή στράτα, προστατεύει εκείνους οι οποίοι βρίσκονται στον δρόμο, αφού σώθηκε από την περιοχή των Τρωγλοδυτών.

Οι βασικοί φορείς της διάδοσης των αιγυπτιακών θεοτήτων στην Ελλάδα, την ελληνιστική εποχή, είναι κυρίως μισθοφόροι. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι μισθοφόροι του πτολεμαϊκού στρατού οι οποίοι είτε υπηρετούν στην Αίγυπτο και επιστρέφουν στις πατρίδες τους, παραδείγματος χάριν Κρήτες μισθοφόροι που ξαναγαυρίζουν στην Κρήτη, στη Γόρτυνα

παραδείγματος χάριν, φέρνοντας και τις αιγυπτιακές λατρείες, ή μισθοφόροι οι οποίοι υπηρετούν σε διάφορες φρουρές, π.χ. στη φρουρά της Θήρας, της σημερινής Σαντορίνης.

Ένα παράδειγμα είναι αυτό του Φιλώτα από την Επίδαμνο της Ιλλυρίας, το σημερινό Δυρράχιο, ο οποίος υπηρετούσε στην πτολεμαϊκή φρουρά της Ιτάνου, στην Κρήτη, και έκανε εκεί μια αφιέρωση στην Τύχη Πρωτογένεια Αέναο, δηλαδή στην Ίσιδα. Βλέπουμε εδώ πραγματικά μια περίπτωση επικάλυψης πολλών στοιχείων: ο Φιλώτας είναι από την Επίδαμνο· βρίσκεται στον αιγυπτιακό στρατό· ως στρατιώτης του αιγυπτιακού στρατού βρίσκεται στην Κρήτη, σε μια αιγυπτιακή φρουρά στην Ίτανο, κι εκεί κάνει αφιέρωση όχι σε κάποια θεότητα της Επιδάμνου ή της Κρήτης αλλά σε κάποια θεότητα της Αιγύπτου. Τον ίδιο Φιλώτα τον γνωρίζουμε ως αναθέτη ενός αφιερώματος στο μεγαλύτερο ιερό της Ίσιδας στις Φίλες [νήσος Φίλαι Δέλτα Νείλου], το 139 π.Χ.· είναι ένας άνθρωπος ο οποίος προφανώς, κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του στον πτολεμαϊκό στρατό, απέκτησε μια ιδιαίτερη θρησκευτικότητα και μια ιδιαίτερη σχέση με τη θεά Ίσιδα. Η ευρύτερη διάδοση, όπως είπα, των αιγυπτιακών λατρειών, ιδίως της λατρείας του Σαράπιδος, είναι κάτι το οποίο σχετίζεται ακριβώς με την ύπαρξη πολλών μισθοφόρων.

Θα τελειώσω δίνοντας ορισμένα άλλα παραδείγματα από το νησί της Θήρας που είναι ένας τόπος όπου έχουν βρεθεί αρκετές επιγραφές και μας δίνουν πληροφορίες για τη ζωή των στρατιωτών που υπηρετούσαν στην τοπική φρουρά. Οι στρατιώτες των πτολεμαϊκών στρατευμάτων που ήταν στη φρουρά στη Θήρα, παραδείγματος χάριν προήγαγαν τη λατρεία του Διονύσου, ο οποίος είναι ένας θεός που συνδέεται άμεσα με την πτολεμαϊκή δυναστεία, προήγαγαν τη λατρεία των ηγεμόνων, δηλαδή τη λατρεία των ίδιων των πτολεμαϊκών βασιλέων.

Μια χαρακτηριστική περίπτωση είναι κάποιος Αρτεμίδωρος από την Πέργη, ο οποίος, αφού υπηρέτησε σαν αξιωματικός στον στρατό του Πτολεμαίου Γ', εγκαταστάθηκε στη Θήρα και ίδρυσε ένα μεγάλο ιερό που αποτελεί μέρος όπου συναντούμε πολλές λατρείες ταυτόχρονα· μερικές από αυτές σχετίζονται με τις περιοχές από τις οποίες προερχόταν και τις περιοχές τις οποίες είχε ζήσει αλλά αποκατέστησε και έναν ναό των αιγυπτιακών θεοτήτων, ανήγειρε ένα τέμενος στο οποίο λατρευόντουσαν η θεά Ομόνοια, οι Διόσκουροι (οι τυπικοί προστάτες των στρατιωτών), οι μεγάλοι θεοί της Σαμοθράκης, ο Δίας Ολύμπιος, ο Απόλλων Στεφανηφόρος, ο Ποσειδώνας, η Εκάτη, ο θεός της γονιμότητας Πρίαπος (μια λατρεία την οποία είχε γνωρίσει προφανώς στη Λάμψακο της Μικράς Ασίας) αλλά και η Άρτεμις της Πέργης, δηλαδή η θεότητα την οποία ο Αρτεμίδωρος είχε φέρει από την πατρίδα του.

Όλα αυτά είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα για τον τρόπο με τον οποίο λατρείες από μια περιοχή μεταφέρονται σε άλλη, χάρη στη μετακίνηση και την παρουσία μισθοφόρων. Η πολυπολιτισμικότητα του ελληνιστικού κόσμου, που είναι το κατ' εξοχήν πολιτιστικό στοιχείο αυτής της ιστορικής περιόδου, αποτελεί, σε μεγάλο βαθμό, το αποτέλεσμα της μετακίνησης μισθοφόρων και ένα από τα σημαντικότερα αποτελέσματα αυτής της μετακίνησης είναι η μετακίνηση ιδεών.

Ένα άλλο παράδειγμα, για το οποίο δεν έχουμε πολλές πληροφορίες αλλά γνωρίζουμε ότι σίγουρα ισχύει, είναι π.χ. η διασπορά της ιουδαϊκής θρησκείας, πάλι μέσω μισθοφόρων. Σας θυμίζω ότι στις αρχές του 2ου π.Χ. αιώνα ο Αντίοχος Γ' εγκατέστησε 3.000 οικογένειες Ιουδαίων στη Μικρά Ασία, οι οποίοι φυσικά μετέφεραν τις δικές τους θρησκευτικές ιδέες.

Ο ελληνιστικός πόλεμος έχει επομένως επιπτώσεις όχι μόνο στην κοινωνία, την ιδεολογία της μοναρχίας, το πολίτευμα των πόλεων, την οικονομία (που είναι θέματα που αναπτύχθηκαν σε

προηγούμενα μαθήματα) αλλά είναι και ένας πολύ σημαντικός παράγοντας για την κατανόηση της εξέλιξης της θρησκείας στην ελληνιστική εποχή.-

Πηγές—Βοηθητικό υλικό

54. Αφιέρωμα αξιωματικού, Αίγυπτος, τέλη 3ου π.Χ. αι., *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae* 86:

«Υπέρ του βασιλιά Πτολεμαίου και της Βερενίκης, Θεών Φιλοπατόρων, τέκνων του Πτολεμαίου και της Βερενίκης, θεών ευεργετών, Ο Αλέξανδρος, γιος του Συνδαίου από τα Ορόαννα, διάδοχος [ανώτατος αξιωματικός] που στάλθηκε μαζί με τον Χαρίμορτο, τον στρατηγό, για το κυνήγι ελεφάντων, και τον Απόαση, γιο του Μιορβόλλου, από τα Έτεννα, ηγεμόνα [αξιωματικό], και τους στρατιώτες υπό τις διαταγές τους, αφιέρωσαν αυτό στον Άρη Νικηφόρο Εύαγρο [προστάτη του καλού κυνηγιού]».

55. Αφιέρωση αξιωματικού, Κόπτος (Αίγυπτος), περ. 200 π.Χ., *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae* 69:

«Ο Απολλώνιος, γιος του Σωσιβίου από τη Θήρα, αξιωματικός των εξωτερικών δυνάμεων, έκανε αυτή την αφιέρωση στους Σαμοθράκες Θεούς, σε εκπλήρωση ενός τάματος, αφού σώθηκε από μεγάλους κινδύνους, αφού απέπλευσε από την Ερυθρά Θάλασσα».

56. Αφιέρωση κρητικού μισθοφόρου, Πάνειον (ιερό του Πάνα) στο El-Kanais (Αίγυπτος), 2ος π.Χ. αι., A. Bernand, *El Paneion d'El-Kanais. Les inscriptions grecques*, Leiden 1982, αρ. 13:

«Ο Ακέστιμος, Κρητικός από την Κουρτωλία, έκανε αυτή την αφιέρωση στον Πάνο τον Καλόστρατο (Εύοδο), αφού σώθηκε από την περιοχή των Τρωγλοδυτών».

4.2: Η επίδραση του πολέμου στο δίκαιο

V4.2.1 Βία κατά ιερών (14')

<https://youtu.be/wZxtPJL FYU>

απομαγνητοφώνηση: *ginath* / αντιπαραβολή: *georgia84*

Τον 2ο μ.Χ. αιώνα, ο Ρωμαίος ποιητής Βάβριος μετέφερε σε στίχους στη λατινική γλώσσα (σ.σ: στην ελληνική γλώσσα) τους μύθους του Αισώπου. Πρωταγωνιστές αυτών των μύθων είναι, ως γνωστόν, ζώα. Αλλά οι συμπεριφορές οι οποίες αναδεικνύονται από αυτούς τους μύθους είναι συμπεριφορές ανθρώπων. Ο δεύτερος μύθος στη συλλογή του Βαβρίου έχει ως εξής: Ένας γεωργός έχασε την τσάπα του καθώς έσκαβε τάφρους και άρχισε να ψάχνει μήπως κάποιος από τους χωρικούς (τους δούλους) που ήταν εκεί, την είχε πάρει. Όλοι αρνήθηκαν ότι την είχαν. Μην ξέροντας τι να κάνει, έφερε όλους τους δούλους στην πόλη, για να τουςβάλει να ορκιστούν στους θεούς (ότι δεν είχαν πάρει την τσάπα). Όταν πέρασαν τις πύλες της πόλης ... ένας δημόσιος κήρυκας ανακοίνωσε ότι θα δινόταν αμοιβή 1.000 δραχμών σε όποιον έδινε πληροφορίες για αντικείμενα που είχαν κλαπεί από τον ναό του θεού. Όταν ο γεωργός το άκουσε αυτό, είπε: «Τσάμπα ήρθαμε. Πώς μπορεί να ξέρει αυτός ο θεός για άλλους κλέφτες, όταν δεν ξέρει ποιος έκλεψε τη δική του περιουσία; Και αντί για αυτό, προσφέρει λεφτά ελπίζοντας να βρει κάποιον άνθρωπο που να τους ξέρει».

Στην ελληνιστική εποχή, λόγω των συχνών πολέμων, τα ιερά ήταν πάρα πολύ συχνά θύματα κλοπών, επιδρομών και λαφυραγώγησης. Θα περιμέναμε ότι κάποιος ανάλογος σκεπτικισμός απέναντι στη δύναμη των θεών θα είχε εκδηλωθεί, ακριβώς επειδή οι θεοί αποδείχτηκαν στην ελληνιστική εποχή αδύναμοι να προστατέψουν τα ιερά τους. Στην ενότητα αυτή -και στις επόμενες ενότητες- θα προσπαθήσω να αναλύσω ορισμένες περιπτώσεις που μπορούμε να δούμε πώς η συχνότητα των πολέμων και η πολεμική εμπειρία επηρεάζει τον τρόπο σκέψης, τη νοοτροπία των ανθρώπων. Αυτό είναι ένα φαινόμενο το οποίο δεν γνωρίζουμε μόνο στην ελληνιστική εποχή. Είναι ένα φαινόμενο το οποίο μπορεί να παρατηρηθεί σε όλες τις ιστορικές περιόδους στις οποίες οι άνθρωποι βρίσκονται για μεγάλα χρονικά διαστήματα αντιμέτωποι με πολέμους.

Όπως είπα προηγουμένως, οι περιπτώσεις λεηλασίας ιερών είναι πάρα πολύ συχνές. Παραδείγματος χάριν, οι Αιτωλοί λεηλάτησαν το περίφημο ιερό της Ήρας, το Ηραϊόν στο Άργος, το ιερό του Ποσειδώνα στη Μαντίνεια και στο Ταίναρο, τον ναό της Αρτέμιδος στους Λουσούς (στην Πελοπόννησο) και το σημαντικότερο ιερό του Δία στη Μακεδονία, το ιερό στο Δίον. Ο Φίλιππος Ε΄ εκδικήθηκε τους Αιτωλούς για αυτή τους την πράξη, λεηλατώντας το σημαντικότερο ιερό των Αιτωλών: το ομοσπονδιακό τους ιερό στο Θέρμο της Αιτωλίας. Τέτοιες πράξεις ήταν πάρα πολύ συχνές. Τις αναφέρουν τόσο οι σύγχρονοι ιστορικοί, όσο μπορούμε επίσης να τις συμπεράνουμε από τις πληροφορίες που υπάρχουν· παραδείγματος χάριν, για την κλοπή αγαλμάτων από ιερά κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής εποχής. Και φυσικά, οι μεγαλύτερες λεηλασίες από ιερά σημειώθηκαν κατά την κατάκτηση της Ελλάδας από τους Ρωμαίους τον 2ο και τον 1ο π.Χ. αιώνα.

Επομένως, θα περιμέναμε ότι όλες αυτές οι πράξεις βίας θα κλόνιζαν την εμπιστοσύνη των ελληνιστικών Ελλήνων απέναντι στη δύναμη των θεών. Μια τέτοια αντίληψη εκφράζεται ήδη στην αρχή της ελληνιστικής εποχής, στον ύμνο των Αθηναίων για τον Δημήτριο τον

Πολιορκητή, όταν οι Αθηναίοι λένε ότι οι άλλοι θεοί είτε είναι μακριά, είτε δεν ασχολούνται με τις υποθέσεις τους.

Υπάρχουν, όμως, και άλλες ενδείξεις ενός κλονισμού στην πίστη παραδοσιακών θρησκειών, παραδοσιακών λατρευτικών πρακτικών και παραδοσιακών τελετουργιών λόγω των πολέμων. Αναφέρεται, παραδείγματος χάριν, ότι το 192 π.Χ., όταν γινόταν μια συνέλευση των Αιτωλών και των Ρωμαίων, οι οποίοι ήταν σύμμαχοι στον 1ο Μακεδονικό πόλεμο (το 192 π.Χ. οι Αιτωλοί έχουν εγκαταλείψει τη Ρωμαϊκή συμμαχία και έχουν συμμαχήσει με τον Αντίοχο Γ΄) όταν γίνεται, λοιπόν, μια σύσκεψη των εκπροσώπων των Αιτωλών και των Ρωμαίων στο Αίγιο, οι Αιτωλοί κατηγορούν τον Ρωμαίο στρατηγό Φλαμίνιο (ο οποίος ήταν ο νικητής στον προηγούμενο Μακεδονικό Πόλεμο) ότι δεν είχε κάνει στον προηγούμενο πόλεμο τίποτα εναντίον του Φιλίππου από το να κοιτάζει τους οιωνούς, δηλαδή να κοιτάζει το πέταγμα των πουλιών για να πάρει από αυτό θεϊκά σημάδια, να κάνει θυσίες και να δίνει τάματα πριν από κάποια μάχη, σαν να ήταν κάποιος ασήμαντος ιεροθύτης· ενώ οι Αιτωλοί ήταν εκείνοι οι οποίοι έπαιζαν τη ζωή τους κορώνα-γράμματα στη μάχη, πολεμώντας κατά του εχθρού. Αυτή η ιστορία (δεν ξέρουμε αν είναι αληθινή, αναφέρεται πάντως από τον Πολύβιο) δείχνει μία αντίθεση ανάμεσα στους Ρωμαίους (οι οποίοι είναι συντηρητικοί και ακολουθούν τις θρησκευτικές παραδόσεις) και έναν πραγματισμό των Αιτωλών (οι οποίοι θεωρούν ότι είναι σημαντικότερη η ανδρεία μέσα στη μάχη από την τήρηση τελετουργιών). Αυτή η ιστορία μπορεί, επίσης, να διαβαστεί με διαφορετικούς τρόπους: Ένας τρόπος είναι να είναι μια έμμεση κριτική προς τους Αιτωλούς, οι οποίοι θεωρούνταν γενικά άθεοι, ανόσιοι και εγκληματίες –αυτή είναι η στάση του Πολύβιου, ο οποίος είναι η πηγή αυτής της ιστορίας, την αναφέρει ένας άλλος ιστορικός, ο Λίβιος, αλλά αντιγράφοντας πληροφορίες τις οποίες έχει βρει στον Πολύβιο. Μπορεί, όμως, και να αντιστοιχεί στην άποψη ότι σε μια κρίσιμη περίπτωση όπως είναι, παραδείγματος χάριν, ένας πόλεμος και μια μάχη, δεν είναι οι παραδόσεις εκείνες οι οποίες θα σώσουν, αλλά η πραγματική ανδρεία.

Μια ανάλογη ιστορία λέγεται για τον Αννίβα, τον μεγάλο Καρχηδόνιο στρατηγό, ο οποίος μετά από τη νίκη(;) του από τους Ρωμαίους, είχε καταφύγει στον στρατό του Αντίοχου Γ΄ όπου ήταν πολεμικός σύμβουλος. Λένε ότι μια από τις συμβουλές που έδωσε στον Αντίοχο, ήταν να δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα, μεγαλύτερη σημασία, στη γνώμη ενός καλού στρατηγού από τη βαρύτητα και τη σημασία που δίνει στα εντόσθια νεκρών προβάτων. Εννοώντας ότι είναι σημαντικότερη η γνώμη ενός στρατηγού από τις πληροφορίες που ένας μάντης μπορεί να του δώσει βασιζόμενος στην εξέταση των σπλάχνων ενός θυσιασμένου ζώου.

Από τέτοια ανέκδοτα, μπορούμε να δούμε ότι υπάρχει, όντως, κάποιος σκεπτικισμός την ελληνιστική εποχή απέναντι σε παραδοσιακές τελεουργίες. Αυτό που μετράει -μας λένε αυτές οι ιστορίες- είναι η δράση και η γνώμη των ανθρώπων και όχι η οποιαδήποτε συμβολή των θεών σε μια μάχη. Ο λόγος που αναφέρω αυτές τις ιστορίες είναι για να μην δημιουργηθεί η εντύπωση (μετά από την ανάλυση περιπτώσεων όπου έχουμε δει οι ελληνιστικοί Έλληνες να πιστεύουν στις επιφάνειες των θεών και στα θαύματα) ότι ο ελληνιστικός κόσμος είναι τόσο μονοσήμαντος και τόσο απλός· έχει μια μεγάλη πολυπλοκότητα και, στην ίδια ακριβώς εποχή, μπορούμε να βρούμε τόσο αντιλήψεις που αποδίδουν στους θεούς εξαιρετική σημασία, όσο και αντιλήψεις οι οποίες αντιμετωπίζουν την παραδοσιακή πίστη στους θεούς με σκεπτικισμό.

Μια άλλη δυνατότητα να αναλύσουμε αυτά τα ανέκδοτα, είναι ως αντιθέσεις ανάμεσα σε δύο διαφορετικές εθνότητες. Και στις δύο περιπτώσεις (και στην περίπτωση του Αννίβα και στην περίπτωση των Αιτωλών και των Ρωμαίων) έχουμε να κάνουμε με διαφορετικές αντιλήψεις που φέρνουν αντιμετώπους έναν ξένο (τον Καρχηδόνιο) και έναν Έλληνα (τον Αντίοχο Γ΄), τους

Αιτωλούς (Έλληνες) και τους Ρωμαίους (σ.σ ξένους).

Όμως, ένα άλλο μήνυμα το οποίο βγαίνει από αυτές τις ιστορίες, είναι το μήνυμα που εκφράζεται και από την αρχαία παροιμία «Συν Αθηνά και χείρα κίνει», δηλαδή μην περιμένεις να τα κάνει όλα η βοήθεια του θεού, θα πρέπει και εσύ να κάνεις κάτι. Βλέπουμε και αυτή την αντίληψη να υπάρχει στην ελληνιστική εποχή - και μάλιστα να είναι μια αντίληψη την οποία εκφράζουν οι ίδιοι οι χρησμοί των θεών, δηλαδή οι θεοί οι ίδιοι είναι εκείνοι οι οποίοι παρακινούν τους ανθρώπους να μην επαφίουν όλες τις ελπίδες τους, να μην εγκαταλείπουν όλες τις ελπίδες τους στις προσευχές και τα τάματα, να μην περιμένουν να γίνουν όλα από τους θεούς, αλλά να αναλάβουν και οι ίδιοι δράση.

Τον πρώιμο 1ο π.Χ. αιώνα, η πόλη Σύεδρα της Παμφυλίας στη Μικρά Ασία, αντιμετώπιζε συνεχώς επιδρομές, επιθέσεις πειρατών. Κατέφυγαν, λοιπόν, στο ιερό του Απόλλωνα του Κλάριου (κοντά στην Κολοφώνα) για να ζητήσουν τη συμβουλή του. Η συμβουλή που έδωσε ο θεός στους Συεδριούς για να αντιμετωπίσουν τους πειρατές από την Κιλικία, ήταν η εξής (είναι ένας χρησμός ο οποίος σώζεται σε μια επιγραφή και επιβεβαιώνονται οι πληροφορίες αυτές και από νομίσματα, τα οποία δείχνουν ακριβώς την τελετουργία που έπρεπε να ακολουθήσουν οι Συεδρείς) - λέει λοιπόν ο χρησμός: *«Πάμφυλοι Συεδρείς, που κατοικείτε σε κοινή γη ανάμεικτων φύλων ανθρώπων, στη μέση της πόλης σας να στήσετε ομοίωμα του Άρη, του αιματοσταγούς φονιά των ανδρών, και να προσφέρετε θυσίες»*. Δηλαδή, να στήσουν ένα άγαλμα του Άρη. *«Να είναι δεμένος (ο Άρης) με τα σιδερένια δεσμά του Ερμή. Από την άλλη πλευρά η Δίκη να τον δικάζει, ακολουθώντας το δίκαιο»*. Δηλαδή να στηθούν 3 αγάλματα: του Άρη, του Ερμή και της Δίκης, και με τελετουργίες που γίνονται σε αυτά τα αγάλματα, να επιδιώκουν οι Συεδρείς να αποδυναμώσουν τον Άρη και να ενισχύσουν τη Δίκη. *«Να εικονίζεται ο Άρης σαν κάποιος που ικετεύει. Γιατί έτσι θα σας φανεί ειρηνικός και διώχνοντας τον εχθρικό όχλο μακριά σας, μακριά από την πατρίδα σας, θα φέρει την πολυπόθητη ευημερία»*. Αν ο χρησμός σταματούσε εδώ, το μόνο το οποίο θα έπρεπε να κάνουν οι Συεδρείς είναι μια θρησκευτική τελετουργία, μια μαγική τελετουργία για να μπορέσουν να απωθήσουν τους εχθρούς. Ο χρησμός, όμως, συνεχίζεται και ο Απόλλων τους λέει: *«Αλλά κι εσείς να βάλετε ένα χέρι στον κοπιαστικό αγώνα κι έτσι είτε να τους διώξετε, είτε να τους δέσετε με άλυτα δεσμά. Να μην καθυστερήσετε την τρομερή σας εκδίκηση, γιατί μόνο έτσι θα ξεφύγετε οι ίδιοι από την τιμωρία»*.

Το μήνυμα του χρησμού είναι και η τήρηση της παράδοσης (δηλαδή η τήρηση μιας θρησκευτικής τελετουργίας· είναι ένα μικρό δράμα συμπαθητικής μαγείας αυτό το οποίο βρίσκουμε εδώ: δηλαδή με μαγικές τελετουργίες και με την εκπροσώπηση των θεϊκών δυνάμεων θα επιδιωχθεί η νίκη επί των πειρατών) αλλά, παράλληλα, ο θεός ζητάει από τους Συεδρείς να πάρουν και οι ίδιοι τα όπλα στα χέρια τους και να αγωνιστούν εναντίον των εχθρών τους. Είναι ένα ωραίο παράδειγμα της αρχαίας παροιμίας που ανέφερα προηγουμένως, «συν Αθηνά και χείρα κίνει».

Αυτά τα επιλεγμένα παραδείγματα από αφηγήσεις σύγχρονων ιστορικών, αλλά και από επιγραφές, δείχνουν ότι ο πόλεμος έχει μια σημαντική επίδραση και στον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες της ελληνιστικής εποχής αντιμετώπιζαν παλαιότερες παραδόσεις. Δείχνουν, από τη μία πλευρά, κάποιον σκεπτικισμό ως προς τη δύναμη των θεών, ακριβώς λόγω των αρνητικών εμπειριών του πολέμου, αλλά παράλληλα δείχνουν πολύ σαφώς και την επιμονή στις παραδόσεις. Θα δούμε στη συνέχεια και άλλα παραδείγματα για τον τρόπο με τον οποίο ο πόλεμος, στην περίοδο της ελληνικής ιστορίας στην οποία ήταν συχνότερος από οποιαδήποτε

άλλη περίοδο, αποτέλεσε αντικείμενο κριτικής σκέψης. Το επόμενο αντικείμενο που θα συζητήσουμε, είναι πώς αντιμετώπισε τον πόλεμο το ελληνιστικό δίκαιο - πώς οι ελληνιστικοί Έλληνες προσπαθούν να βρουν μια εξήγηση για την ύπαρξη των πολέμων, αλλά και μία δικαιολόγηση των πολέμων.

Πηγές—Βοηθητικό υλικό

57. Βάβριος, Μύθοι, αρ. 2:

«Ένας γεωργός έχασε την τσάπα του καθώς έσκαβε τάφρους και άρχισε να ψάχνει μήπως κάποιος από τους χωρικούς που ήταν εκεί την είχε πάρει. Όλοι αρνήθηκαν ότι την είχαν. Μη ξέροντας τί να κάνει, έφερε όλους τους δούλους στην πόλη για να τους βάλει να ορκιστούν στους θεούς. Όταν πέρασαν τις πύλες της πόλης ... ένας δημόσιος κήρυκας ανακοίνωσε ότι θα δίνονταν αμοιβή χιλίων δραχμών σε όποιον έδινε πληροφορίες για αντικείμενα που είχαν κλαπεί από τον ναό του θεού. Όταν ο γεωργός το άκουσε, είπε. «Τσάμπα ήρθαμε. Πώς μπορεί να ξέρει αυτός ο θεός για άλλους κλέφτες, όταν δεν ξέρει ούτε ποιός έκλεψε τη δική του περιουσία. Κι αντί τούτου προσφέρει λεφτά ελπίζοντας να βρει κάποιον άνθρωπο που να τους ξέρει».

58. Χρησμός για τους κατοίκους των Συέδρων (Παμφυλία), 1ος π.Χ. αι., Supplementum Epigraphicum Graecum XLI 1411:

«Πάμφυλοι Συεδρείς, που κατοικείτε σε κοινή γη ανάμεικτων φύλων, να στήσετε στο κέντρο της πόλης σας ομοίωμα του Άρη, του αιματοσταγούς φονιά των ανδρών, και να προσφέρετε θυσίες· να είναι δεμένος με τα σιδερένια δεσμά του Ερμή. Από την άλλη πλευρά η Δίκη να τον δικάζει, ακολουθώντας το δίκαιο. Να εικονίζεται σαν κάποιος που ικετεύει. Γιατί έτσι θα σας φανεί ειρηνικός και διώχνοντας τον εχθρικό όχλο μακριά από την πατρίδα σας θα φέρει την πολυπόθητη ευημερία. Αλλά κι εσείς να βάλετε ένα χέρι στον κοπιαστικό αγώνα κι είτε να τους διώξετε είτε να τους δέσετε με άλυτα δεσμά· μην καθυστερήσετε την τρομερή εκδίκηση στους πειρατές. Έτσι θα ξεφύγετε από την τιμωρία»..

V4.2.2 Αιτίες πολέμου (23')

<https://youtu.be/cb4mw1qzbU>

απομαγνητοφώνηση Evaggelia5 / αντιπαραβολή Asimonia

Από τον Σεπτέμβριο του 2002 έως τον Μάρτιο του 2003, η διεθνής κοινή γνώμη ήταν μάρτυρας μιας έντονης συζήτησης που γινόταν για το αν θα πρέπει να ξεκινήσει ένας πόλεμος κατά του Σαντάμ Χουσεΐν στο Ιράκ. Μετά από πολλά χρόνια απεδείχθη ότι τα περίφημα μυστικά όπλα τα οποία είχε δεν υπήρχαν και απεδείχθη ότι αυτές οι συζητήσεις στόχο είχαν να αιτιολογήσουν και να δικαιολογήσουν έναν πόλεμο ο οποίος είχε ήδη προαποφασιστεί.

Ανάλογα φαινόμενα συναντούμε και στην ελληνιστική ιστορία. Περιπτώσεις που πόλεμοι έχουν ήδη αποφασιστεί, και στη συνέχεια εκ των υστέρων πρέπει να βρεθούν αιτίες για να τους παρουσιάσουν ως δικαιολογημένες πράξεις δικαιοσύνης, αντεκδίκησης, διεκδίκησης ιδιοκτησιών κ.ο.κ.

Ακριβώς το γεγονός ότι οι πόλεμοι ήταν εξαιρετικά συχνοί, οδήγησε τους σύγχρονους, τόσο τους ιστορικούς όσο και τους ρήτορες αλλά και απλούς ανθρώπους, να αναζητούν εξηγήσεις για το ποιες είναι οι αιτίες που προκαλούν πολέμους. Φυσικά κανένας διανοητής της ελληνιστικής εποχής δεν φτάνει στο ύψος ενός Θουκυδίδη, ο οποίος είναι ο πρώτος ο οποίος με εξαιρετική διαύγεια προσπαθεί να κάνει μια διάκριση ανάμεσα σε πραγματικές αιτίες και προφάσεις. Παρ' όλα αυτά, και στην ελληνιστική εποχή, έχουμε μια έντονη συζήτηση για τις αιτίες που προκαλούν πολέμους, αλλά και για τον τρόπο με τον οποίο παίρνονται αποφάσεις

από τους πρωταγωνιστές της ιστορίας, είτε οι πρωταγωνιστές αυτοί είναι βασιλείς, είτε οι πρωταγωνιστές είναι κάποιοι πολιτικοί, είτε οι πρωταγωνιστές είναι το σύνολο της Εκκλησίας του Δήμου, δηλαδή ο λαός ο οποίος συνεδριάζει για να αποφασίσει για πόλεμο ή ειρήνη. Οι εξηγήσεις που δίνουν οι ιστορικοί είναι ποικίλες. Είναι εξηγήσεις τις οποίες μέχρι έναν βαθμό περιμένουμε, είναι εξηγήσεις οι οποίες δίνονται, αλλά και εξηγούν την ύπαρξη πολέμων και σε άλλες ιστορικές περιόδους.

Ένας βασικός λόγος είναι, παραδείγματος χάριν, η επιρροή του συναισθήματος στη λήψη αποφάσεων· αποφάσεις για πολέμους λαμβάνονται κάτω από την επιρροή της οργής, της ελπίδας για κάποιο κέρδος, την επιθυμία εκδίκησης, ή απλώς τη φιλοδοξία. Όμως σε άλλες περιπτώσεις οι λόγοι για τους οποίους γίνονται πόλεμοι, ή οι αιτίες οι οποίες προβάλλονται για την εξήγηση πολέμων, σχετίζονται με την αίσθηση του δικαίου· οι πόλεμοι γίνονται για να διεκδικήσει κάποιος αντικείμενα τα οποία του ανήκουν, παραδείγματος χάριν γη την οποία έχει χάσει και επί της οποίας θεωρεί ότι έχει δικαιώματα κυριαρχίας.

Ας δούμε παραδείγματος χάριν τον τρόπο με τον οποίο ο Πολύβιος προσπαθεί να εξηγήσει τις αποφάσεις του βασιλιά της Συρίας, του Σελευκίδη βασιλιά Αντίοχου Γ', όταν αναλαμβάνει – μόλις εικοσάχρονος– τη βασιλεία, τις συζητήσεις οι οποίες γίνονται στην αυλή των Σελευκιδών για το πώς θα πρέπει ο Αντίοχος να αντιδράσει στην κατάσταση την οποία αντιμετωπίζει. Από τη μία πλευρά υπάρχει μια εξέγερση στη Μικρά Ασία υπό την ηγεσία κάποιου Μόλωνα, από την άλλη υπάρχει το πτολεμαϊκό βασίλειο, που την ίδια περίπου εποχή έχει αλλάξει βασιλιά. Ο Πολύβιος παρουσιάζει τους διάφορους παράγοντες οι οποίοι επιδρούν στις συζητήσεις ανάμεσα στον βασιλιά και τους αυλικούς. Έτσι, ένας σημαντικός αυλικός, ο Ερμείας, επηρεάζεται στις συμβουλές τις οποίες δίνει στον Αντίοχο, από τη μία πλευρά από τον φόβο, τον φόβο δηλαδή στρατιωτικών επιχειρήσεων, από την άλλη από την ελπίδα ότι όσο ο Αντίοχος Γ' παραμένει ασθενής βασιλιάς, τόσο πιο ισχυρή θα είναι η δική του η θέση. Γι' αυτό τον λόγο συμβουλεύει τον Αντίοχο να επιτεθεί όχι εναντίον του Μόλωνα (ώστε να έχει ένα μέτωπο, να έχει ένα αντίπαλο δέος εκεί και να ενισχύει τη δική του θέση), αλλά να επιτεθεί στον Πτολεμαίο στην Κοίλη Συρία. Ένας άλλος σύμβουλος του Αντίοχου, ο Επιγένης, συμβουλεύει να δράσουν αμέσως. Οι παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν την απόφαση σχετίζονται πάλι με την ελπίδα, δηλαδή την ελπίδα να μπορέσουν να νικήσουν τον Μόλωνα.

Πάλι ο Πολύβιος εξηγεί και την εξέγερση του Μόλωνα: Η εξέγερση έχει γίνει, πρώτον, λόγω φόβου για την επιρροή του Ερμεία (ο οποίος είναι ο βασικός πολιτικός σύμβουλος του νέου βασιλιά), από περιφρόνηση (πάλι ένα αίσθημα για τον νεαρό Αντίοχο), και από την ελπίδα της επιτυχίας.

Βλέπουμε ότι πολλές φορές η λήψη αποφάσεων για πολέμους είναι μια πολύπλοκη διαδικασία, στην οποία εμπλέκονται περισσότερα από ένα άτομα και αλληλοσυγκρουόμενα συναισθήματα. Όποια απόφαση και να έπαιρνε ο Αντίοχος Γ' ήταν ένα πράγμα σαφές: ότι ένα πράγμα δεν μπορούσε να κάνει, και αυτό είναι να μείνει αδρανής. Ένας βασιλιάς ο οποίος μένει αδρανής σε μία τέτοια κατάσταση δεν δικαιούται να συνεχίσει να είναι βασιλιάς.

Αποφάσεις –κυρίως στον χώρο των μοναρχιών, αλλά όχι μόνο– προσπαθούν να δικαιολογηθούν είτε με πραγματισμό, δηλαδή οι αποφάσεις για την κήρυξη ενός πολέμου παρουσιάζονται ως μία αναγκαιότητα, είτε γίνεται προσπάθεια να δικαιολογηθούν με βάση παλαιότερα δίκαια – θα επανέλθω σε αυτό στη συνέχεια.

Όμως, ένας από τους βασικότερους λόγους που σχετίζονται με την κήρυξη πολέμου από τους βασιλείς στον χώρο των μοναρχιών δεν σχετίζεται ούτε με το δίκαιο ούτε με το συναίσθημα,

αλλά σχετίζεται με την ίδια την ιδεολογία της μοναρχίας. Αυτό είναι κάτι το οποίο ανέπτυξα σε ένα άλλο μάθημα, δηλαδή ότι η ίδια η μοναρχία έχει τις ρίζες της, τα θεμέλιά της, στη στρατιωτική υπεροχή, και ένας μονάρχης για να μπορεί να αιτιολογήσει την εξουσία του και να μπορέσει να τη διατηρήσει είναι υποχρεωμένος συνεχώς να εμπλέκεται σε στρατιωτικές επιχειρήσεις.

Ανάλογοι λόγοι εξηγούν και τις αποφάσεις πόλεων για την κήρυξη πολέμων, διότι αυτές οι αποφάσεις δεν σχετίζονται πάντοτε μόνο με πραγματικούς λόγους ή με συναισθηματικές παρορμήσεις, αλλά σχετίζονται και με τις βασικές αξίες της πόλης· με το γεγονός ότι μια κοινότητα πολιτών θεωρεί ως υπέρτατες αξίες την ελευθερία, την αυτονομία, και η ελευθερία και η αυτονομία πολλές φορές επιβάλλουν πολεμικές ενέργειες.

Επίσης ανάλογη σημασία έχει η εκπαίδευση των νέων, που είναι μία κατεξοχήν στρατιωτική εκπαίδευση, και γι' αυτό τον λόγο αιτιολογεί και την προθυμία νέων ανδρών στην ελληνιστική εποχή να συμμετέχουν σε πολέμους – και σε αυτό το θέμα θα αναφερθώ στη συνέχεια.

Μία άλλη πηγή πληροφοριών για τον τρόπο που λαμβάνονται αποφάσεις και ζυγίζονται οι διάφοροι παράγοντες στον χώρο των μοναρχιών και των συνελεύσεων του δήμου είναι, τόσο επιγραφές όσο και πληροφορίες που μας δίνουν οι Λόγοι τους οποίους παρουσιάζει ο ιστορικός Πολύβιος στο έργο του. Από έναν συνδυασμό αυτών των πληροφοριών μπορούμε να αποκτήσουμε μια εικόνα για τους παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν τη λήψη των αποφάσεων. Θα σας δώσω λίγα μόνο παραδείγματα από τα πολλά τα οποία μπορούμε να συλλέξουμε από τις αρχαίες πηγές:

Ένα πολύ ωραίο παράδειγμα είναι μία επιστολή που έστειλε ο βασιλιάς τού Περγάμου Άτταλος Β΄ στον ιερέα ενός σημαντικού ιερού της Κυβέλης στην Πεσινούντα της Φρυγίας γύρω στο 156 π.Χ. Ο Άτταλος Β΄ έχει αναλάβει πρόσφατα τη μοναρχική εξουσία στο βασίλειο του Περγάμου. Το ιερό της Πεσινούντας αντιμετωπίζει εχθρικές επιδρομές από τους Γαλάτες. Το ερώτημα που τίθεται επομένως για τον Άτταλο τον Β΄ είναι: να επιτεθεί στους Γαλάτες ή όχι; Η απάντηση την οποία φυσικά θα περιμέναμε είναι ότι, κάτω από αυτές τις συνθήκες, φυσικά και θα πρέπει ο βασιλιάς να επιτεθεί, διότι διαφορετικά θα χάσει το κύρος του και την εμπιστοσύνη των υπηκόων. Ο Άτταλος περιγράφει σε αυτό το γράμμα τις συζητήσεις οι οποίες έγιναν στην αυλή του, το 156 π.Χ. περίπου, για να ληφθεί μια απόφαση.

Για να καταλάβουμε αυτή την απόφαση και αυτές τις συζητήσεις, θα πρέπει να έχουμε κάποιες πληροφορίες για το ιστορικό συγκείμενο: Είναι λίγα χρόνια μετά από την εποχή που οι Ρωμαίοι έχουν καταλάβει το βασίλειο της Μακεδονίας, το 167 π.Χ., οι Ρωμαίοι έχουν αποκτήσει τη μεγαλύτερη δύναμη στην κεντρική Ελλάδα αλλά επηρεάζουν τα πράγματα και στη Μικρά Ασία, και επειδή ο προκάτοχος του Αττάλου Β΄, ο Ευμένης, σε κάποια φάση του πολέμου των Ρωμαίων κατά των Μακεδόνων είχε προσπαθήσει να μεσολαβήσει για μια ειρηνική διευθέτηση, είχε τιμωρηθεί από τους Ρωμαίους με καχυποψία. Δέκα χρόνια αργότερα ο Άτταλος Β΄ γνωρίζει ότι οι Ρωμαίοι είναι οι κυρίαρχοι του πολιτικού γίγνεσθαι στην Ανατολική Μεσόγειο και μας εξηγεί ποιοι είναι οι παράγοντες που έπαιξαν κάποιο ρόλο στη λήψη των αποφάσεων.

Επίσης, για να καταλάβουμε αυτή την επιστολή θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι είναι μια επιστολή η οποία αρχικά δεν προοριζόταν να δημοσιοποιηθεί· είναι μια προσωπική επιστολή που στέλνει ο βασιλιάς στον διοικητή του ιερού, τον ιερέα του ιερού τής Πεσινούντας. Η επιστολή αυτή δεν δημοσιεύτηκε αμέσως, δημοσιεύτηκε δύο αιώνες αργότερα, μάλλον για να δείξει τη σημασία την οποία είχε το ιερό. Ακριβώς γι' αυτό τον λόγο, επειδή ήταν μια επιστολή

προσωπική από τον βασιλιά προς τον ιερέα της Πεσινούντας, περιέχει πληροφορίες οι οποίες είναι εξαιρετικά πολύτιμες, γιατί μας δίνουν μια άμεση εικόνα για συζητήσεις που γίνονται στην αυλή. Ένας από τους συμβούλους του Αττάλου είναι ο Χλώρος. Γράφει λοιπόν ο Άτταλος:

«Ο Χλώρος επέμενε στον ρωμαϊκό παράγοντα [έδινε έμφαση στον ρωμαϊκό παράγοντα] και μας συμβούλευε να μην κάνουμε οτιδήποτε χωρίς τους Ρωμαίους, [...]. Στην αρχή, μόνο λίγοι συμφώνησαν με αυτό, αλλά στη συνέχεια, καθώς συνεχίσαμε να εξετάζουμε το θέμα μέρα με τη μέρα, μας φαινόταν όλο και σωστότερο και αρχίσαμε να θεωρούμε ότι το να ξεκινήσουμε κάτι χωρίς τους Ρωμαίους είναι πολύ επικίνδυνο. Η επιτυχία θα προκαλούσε φθόνο, δυσφήμιση και καχυποψία, (καχυποψία) με την οποία αντιμετώπιζαν και τον αδελφό μου· (και) η αποτυχία θα σήμαινε σίγουρη καταστροφή. Όμως όπως [τώρα] έχουν τα πράγματα αν, θεός φυλάξει, υπάρξει κάποια αρνητική εξέλιξη σε κάποια υπόθεση, αφού θα έχουμε κάνει τα πάντα με τη συγκατάθεση των Ρωμαίων [τη συγκατάθεσή τους], θα λάβουμε βοήθεια και θα τα καταφέρουμε πολεμώντας με την εύνοια των θεών».

Βλέπουμε ότι κατά τις συζητήσεις μέσα στην αυλή υπάρχουν δύο διαφορετικές γνώμες: Η μία γνώμη είναι η πολεμοχαρής, ότι πρέπει αμέσως να επιτεθούν στους Γαλάτες· είναι η γνώμη η οποία συμβαδίζει άλλωστε και με την ιδεολογία της μοναρχίας. Η άλλη γνώμη είναι η πιο συγκρατημένη, ότι τίποτα δεν μπορεί να γίνει χωρίς τη συνδρομή των Ρωμαίων και τη σύμφωνη γνώμη των Ρωμαίων. Και τελικά ο βασιλιάς συντάσσεται με αυτή τη γνώμη. Ουσιαστικά δηλαδή αποφεύγει να πολεμήσει κατά των Γαλατών από φόβο (από τον φόβο των Ρωμαίων, όχι από τον φόβο των Γαλατών). Είναι μια από τις λίγες περιπτώσεις που έχουμε άμεση εικόνα για τις συζητήσεις που γίνονται πριν από τη λήψη ενός πολέμου.

Ανάλογες πληροφορίες μας δίνουν ορισμένες φορές οι Λόγοι τούς οποίους περιγράφει ο Πολύβιος, είτε μας δίνει περιλήψεις είτε προσπαθεί να τους ανασυστήσει στις Ιστορίες του. Έναν όμως λόγο σε άμεση μορφή, και τα επιχειρήματα τα οποία χρησιμοποιεί ο ρήτορας για να πείσει τη συνέλευση του λαού, μας δίνει μια αθηναϊκή επιγραφή από το 267 π.Χ. με ένα ψήφισμα που πρότεινε κάποιος Αθηναίος πολιτικός, ο Χρεμωνίδης, παρακινώντας τους Αθηναίους να συνάψουν συμμαχία με τους Σπαρτιάτες και να πολεμήσουν κατά του βασιλιά της Μακεδονίας, του Αντιγόνου Γονατά, για την ελευθερία τους. Είναι ένα πολύ σημαντικό κείμενο διότι αποτελεί μια περίληψη των επιχειρημάτων που παρουσίασε ο Χρεμωνίδης στη συνέλευση των Αθηναίων για να τους πείσει να συμμαχήσουν με τους Σπαρτιάτες και να κηρύξουν τον πόλεμο εναντίον του Αντιγόνου. Όπως θα δείτε, το κείμενο αυτό δίνει έναν συνδυασμό και ηθικών επιχειρημάτων και πραγματικών επιχειρημάτων· πραγματικά επιχειρήματα με την έννοια ότι «πρέπει να πολεμήσουμε διότι διαφορετικά κινδυνεύει η ελευθερία μας», και ηθικά επιχειρήματα τα οποία υπενθυμίζουν στους Αθηναίους τις ηρωικές παραδόσεις των προγόνων τους. Το κείμενο λέει:

«[... Απόφαση του δήμου. Πρόταση του Χρεμωνίδη Ετεοκλέους από τον δήμο των Αιθαλιδών]. Και παλαιότερα οι Αθηναίοι και οι Λακεδαιμόνιοι και οι σύμμαχοι [οι σύμμαχοί τους] είχαν συμφωνήσει να συνάψουν συνθήκη φιλίας και συμμαχίας μεταξύ τους και διεξήγαγαν από κοινού πολλούς και δίκαιους αγώνες εναντίον όσων επιχειρούσαν να υποδηλώσουν τις πόλεις. Και τώρα που παρόμοια κρίσιμη κατάσταση επικρατεί σε όλη την Ελλάδα εξαιτίας εκείνων που επιχειρούν να καταλύσουν τους νόμους και τα πατροπαράδοτα πολιτεύματα κάθε πόλης, ο

βασιλιάς Πτολεμαίος ακολουθώντας τη στάση των προγόνων του και της αδελφής του, καταβάλλει φανερά προσπάθειες για την κοινή ελευθερία των Ελλήνων. Ο δήμος των Αθηναίων συμάχησε μαζί του και ψήφισε να κληθούν οι υπόλοιποι Έλληνες να επιδείξουν το ίδιο φρόνημα. [...]».

Μέσα σε αυτό το κείμενο βλέπουμε την υπενθύμιση από τον Χρεμωνίδα των περσικών πολέμων. Όταν αναφέρεται σε παλιές συμμαχίες ανάμεσα σε Αθηναίους και Σπαρτιάτες, αυτό ακριβώς εννοεί, δηλαδή τη συμμαχία για την αντιμετώπιση της περσικής απειλής. Ακριβώς όπως τότε συμάχησαν δύο παλιοί εχθροί (οι Αθηναίοι και οι Σπαρτιάτες) κατά των Περσών, έτσι και τώρα πρέπει να συμμαχήσουν κατά του Αντιγόνου. Βλέπουμε τη σημασία που έχει η έννοια της δικαιοσύνης (άδικες πράξεις επιτελεί ο Αντίγονος Γονατάς και γι' αυτό τον λόγο πρέπει να τον αντιμετωπίσουν), οι κίνδυνοι οι οποίοι υπάρχουν για την ελευθερία, αλλά και η έννοια της δόξας και της φήμης, οι οποίες σχετίζονται με τη λήψη των αποφάσεων.

Ανάλογα μοτίβα συναντούμε και στους Λόγους του Πολύβιου όταν παρουσιάζει συζητήσεις στη συνέλευση του λαού κατά τον ύστερο 3ο π.Χ. και τις αρχές του 2ου π.Χ. αιώνα. Παραδείγματος χάριν, έννοιες οι οποίες χρησιμοποιούνται πάρα πολύ συχνά είναι η έννοια του δικαίου (ο πόλεμος είναι δίκαιος), του πρέποντος (είναι κάτι το οποίο επιβάλλεται), την υμετέραν υπεροχήν ταπεινώσων (για να ταπεινώσουν την υπεροχή κάποιου), σχετίζονται με την επίκληση αδικιών (δηλαδή οι ρήτορες θυμίζουν αδικίες τις οποίες έχει υποστεί μία κοινότητα και η οποία επιβάλλει να πάρει δράση και να ξεκινήσει έναν πόλεμο εναντίον εκείνων που την αδίκησαν), χρησιμοποιούνται πολύ συχνά οι έννοιες της ασφάλειας, η έννοια της υπεροχής και του μεγέθους της δυνάμεως: και εκείνων οι οποίοι θα ξεκινήσουν τον πόλεμο (δηλαδή είναι ένα επιχείρημα που προσφέρει ελπίδα για την επιτυχία), ή επισημαίνεται το μέγεθος της δύναμης ενός αντιπάλου και παρακινείται ο λαός να πολεμήσει εναντίον του πριν αυξηθεί κι άλλο. Μια άλλη έννοια που συναντούμε στους Λόγους είναι η έννοια των συμφερόντων (ότι ο πόλεμος είναι κάτι το οποίο πρέπει να επιδιωχθεί επειδή συμβαδίζει με τα συμφέροντα μιας κοινότητας), και φυσικά ηθικές έννοιες, όπως η έννοια της ελευθερίας, η έννοια του οσίου, η έννοια της αδικίας και του δικαίου. Επίσης, ηθικά επιχειρήματα χρησιμοποιούνται: παραδείγματος χάριν, κοινότητες ξεκινούν έναν πόλεμο για να βοηθήσουν μια άλλη σύμμαχη πόλη, για να ανταποδώσουν με αυτό τον τρόπο κάποια ευεργεσία η οποία είχε γίνει στο παρελθόν.

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις υπάρχει πάντοτε η προσπάθεια να αιτιολογηθούν οι πόλεμοι. Μία κατηγορία την οποία ακούμε πολύ συχνά εναντίον του εχθρού είναι ότι: εκείνος ξεκίνησε έναν πόλεμο απρόκλητο, ή ότι ο πόλεμος γίνεται για αμυντικούς λόγους, επειδή μια πόλη δεν έχει διαφορετική επιλογή. Ένα από τα σημαντικότερα μνημεία που έχουμε γι' αυτή την επιχειρηματολογία είναι μια επιγραφή που χαραχθηκε στους Δελφούς στις αρχές του Γ' Μακεδονικού Πολέμου το 171 π.Χ., με την οποία οι Ρωμαίοι εξηγούν τους λόγους για τους οποίους αποφάσισαν να πολεμήσουν κατά του βασιλιά της Μακεδονίας Περσέα. Εξηγούν λοιπόν σε αυτό το κείμενο –το οποίο περιέχει πάρα πολλές υπερβολές και αναληθή στοιχεία– ότι ο Περσέας έφτασε στους Δελφούς το 174 π.Χ. με στρατεύματα παραβιάζοντας την εκχειρία, ότι ήταν σύμμαχος βαρβάρων, των ίδιων βαρβάρων που είχαν επιτεθεί από τον Δούναβη στην Ελλάδα τα παλαιότερα χρόνια για να υποδηλώσουν τους Έλληνες και να καταστρέψουν το ιερό του Απόλλωνα, ότι επιτέθηκε σε φίλους και συμάχους των Ρωμαίων, ότι σκότωσε πρεσβευτές, προσπάθησε να δολοφονήσει τη σύγκλητο της Ρώμης με δηλητήριο, ότι προσπάθησε να δολοφονήσει τον βασιλιά του Περγάμου Ευμένη, ότι ξεκίνησε εμφυλίους πολέμους μέσα στις ελληνικές πόλεις διαφθείροντας τους πολιτικούς ηγέτες, ότι προσπάθησε

να κερδίσει την υποστήριξη των λαών υποσχόμενός τους αποκοπή των χρεών, ότι σχεδίαζε ο ίδιος έναν πόλεμο κατά της Ρώμης.

Ξαναγυρίζω πάλι στον Βάβριο, τον Ρωμαίο ποιητή του 2ου μ.Χ. αιώνα, που νομίζω πολύ χαρακτηριστικά εκφράζει τη σημασία που έχουν τέτοιου είδους εγκλήματα, δηλαδή κατηγορίες κατά ενός μελλοντικού αντιπάλου. Διηγείται λοιπόν την ιστορία του λύκου και του προβάτου:

«Μια φορά ένας λύκος είδε ένα αρνί [πρόβατο] που είχε ξεστρατίσει από το κοπάδι. Αντί να ορμήσει να το αρπάξει με βία, προσπάθησε να βρει μια ευπρόσωπη κατηγορία (έγκλημα εύπρόσωπον) για να δικαιολογήσει την επιθετικότητα. «Πέρσι, αν κι ήσουν μικρό, με προσέβαλες». «Πέρσι; Πώς είναι δυνατό; Δεν έχει συμπληρωθεί χρόνος από τη γέννησή μου!». «Εντάξει [Καλά αυτό], αλλά δεν βόσκεις σε αυτό το χωράφι που είναι δικό μου;». «Όχι, γιατί δεν έχω φάει ποτέ χορτάρι και δεν έχω αρχίσει (καν) να βόσκω». «Δεν ήπιες νερό από την πηγή που είναι δική μου και μόνο εγώ πίνω από αυτή»; «Όχι, (απαντάει το αρνί), το βυζί της μάνας μου [μου] παρέχει ακόμα τροφή». Τότε ο λύκος άρπαξε το πρόβατο και καθώς το έτρωγε σχολίασε: «Δεν θα στερήσεις τον λύκο από το δείπνο του, ακόμα κι αν με ευκολία καταρρίπτεις όλες μου τις κατηγορίες».

Ακριβώς αυτό εξηγεί και το τι σημασία έχουν οι διάφορες συζητήσεις πριν από την κήρυξη ενός πολέμου στην ελληνιστική εποχή. Πολλές φορές οι πραγματικές αιτίες των πολέμων δεν έχουν καμία σχέση με τις προφάσεις οι οποίες παρουσιάζονται στις αρχαίες πηγές, αλλά οι προφάσεις αυτές είναι εντελώς απαραίτητες διότι πίσω από την κήρυξη του πολέμου υπάρχει και μία θρησκευτική νοοτροπία: η πίστη ότι ένας πόλεμος θα είναι νικηφόρος μονάχα στην περίπτωση που εκείνος ο οποίος τον ξεκινάει έχει την υποστήριξη των θεών. Γι' αυτό τον λόγο είναι αναγκαίο να παρουσιαστούν εύλογες αιτίες, κατηγορίες κατά του αντιπάλου, ώστε και η κοινή γνώμη να αντιμετωπίσει θετικά αυτή την πολεμική σύρραξη, αλλά κυρίως και οι στρατιώτες οι οποίοι θα πολεμήσουν αυτό τον πόλεμο να πολεμήσουν πιστεύοντας ότι θα το κάνουν έχοντας την υποστήριξη και την προστασία των θεών σωτήρων.

Πηγές—Βοηθητικό υλικό

59. Επιστολή του Αττάλου Β' σε ιερέα της Κυβέλης στην Πεσινούντα, περ. 156 π.Χ., Welles, Royal Correspondence αρ. 61:

«Ο Χλώρος έδινε έμφαση στη σημασία του ρωμαϊκού παράγοντα και μας συμβούλευε να μην κάνουμε οτιδήποτε χωρίς τους Ρωμαίους, ... Στην αρχή, μόνο λίγοι συμφώνησαν με αυτό, αλλά στη συνέχεια, καθώς συνεχίσαμε να εξετάζουμε το θέμα μέρα με τη μέρα, μας φαινόταν όλο και σωστότερο και άρχισαμε να θεωρούμε ότι το να ξεκινήσουμε κάτι χωρίς τους Ρωμαίους είναι πολύ επικίνδυνο. Η επιτυχία θα προκαλούσε φθόνο, δυσφήμιση και καχυποψία, με την οποία αντιμετώπιζαν και τον αδελφό μου· η αποτυχία θα σήμαινε σίγουρη καταστροφή. Όμως όπως τώρα έχουν τα πράγματα αν, θεός φυλάξοι, υπάρξει κάποια αρνητική εξέλιξη σε κάποια υπόθεση, αφού θα έχουμε κάνει τα πάντα με τη συγκατάθεσή τους, θα λάβουμε βοήθεια και θα τα καταφέρουμε πολεμώντας με την εύνοια των θεών».

60. Ψήφισμα που προτείνει ο Χρεμωνίδης, Αθήνα, περ. 267 π.Χ., Staatsverträge des Altertums III 476:

«... Απόφαση του δήμου. Πρόταση του Χρεμωνίδη Ετεοκλέους από τον δήμο των Αιθαλιδών. Και

παλαιότερα οι Αθηναίοι και οι Λακεδαιμόνιοι και οι σύμμαχοί τους είχαν συμφωνήσει να συνάψουν συνθήκη φιλίας και συμμαχίας μεταξύ τους και διεξήγαγαν από κοινού πολλούς και δίκαιους αγώνες εναντίον όσων επιχειρούσαν να υποδηλώσουν τις πόλεις. Και τώρα που παρόμοια κρίσιμη κατάσταση επικρατεί σε όλη την Ελλάδα εξαιτίας εκείνων που επιχειρούν να καταλύσουν τους νόμους και τα πατροπαράδοτα πολιτεύματα κάθε πόλης, ο βασιλιάς Πτολεμαίος ακολουθώντας τη στάση των προγόνων του και της αδελφής του, καταβάλλει φανερά προσπάθειες για την κοινή ελευθερία των Ελλήνων. Ο δήμος των Αθηναίων συμάχησε μαζί του και ψήφισε να κληθούν οι υπόλοιποι Έλληνες να επιδείξουν το ίδιο φρόνημα. Έτσι λοιπόν και οι Λακεδαιμόνιοι, φίλοι και σύμμαχοι του βασιλιά Πτολεμαίου συνήψαν συμμαχία και με τον δήμο των Αθηναίων μαζί με τους Ηλείους, τους Αχαιοούς, τους Τεγεάτες, τους Μαντινείς, του Ορχομένιους, τους Φιαλείς, τους Καφυείς και όσους από τους Κρήτες είναι μέλη της συμμαχίας των Λακεδαιμονίων και του Αρέως και των άλλων συμμάχων και έστειλαν πρεσβευτές από τους συνέδρους τους προς τον δήμο. Οι πρεσβευτές που ήλθαν παρουσιάζουν τη μεγαλοψυχία των Λακεδαιμονίων και του Αρέως και των άλλων συμμάχων προς τον δήμο των Αθηναίων και προσκομίζουν τη συνθήκη σχετικά με τη συμμαχία. Έτσι ώστε, αφού επιτευχθεί γενική ομόνοια μεταξύ των Ελλήνων, να αγωνισθούν πρόθυμα μαζί με τον βασιλιά Πτολεμαίο και ενωμένοι μεταξύ τους εναντίον όσων αδικούν τώρα τις πόλεις και παραβιάζουν τις συνθήκες και στο εξής να σώζουν με σύμπνοια τις πόλεις, με τη βοήθεια της Καλής Τύχης, να αποφασίσει ο δήμος να ισχύει για πάντα η φιλία και συμμαχία που προσκομίζουν οι πρεσβευτές ανάμεσα στους Αθηναίους και τους Λακεδαιμονίους και τους βασιλείς των Λακεδαιμονίων κ.λπ.».

61. Βάβριος, Μύθοι αρ. 89:

«Μια φορά ένας λύκος είδε ένα πρόβατο που είχε ξεστρατίσει από το κοπάδι. Αντί να ορμήσει να το αρπάξει με βία, προσπάθησε να βρει μια ευπρόσωπη κατηγορία (ἔγκλημα εὐπρόσωπον) για να δικαιολογήσει την επιθετικότητα. «Πέρσι, αν κι ήσουν μικρό, με προσέβαλες». «Πέρσι; Πώς είναι δυνατό; Δεν έχει συμπληρωθεί χρόνος από τη γέννησή μου!». «Καλά αυτό, αλλά δεν βόσκεις σε αυτό το χωράφι που είναι δικό μου;». «Όχι, γιατί δεν έχω φάει ποτέ χορτάρι και δεν έχω αρχίσει να βόσκω». «Δεν ήπιες νερό από την πηγή που είναι δική μου και μόνο εγώ πίνω από αυτή»; «Όχι, το βυζί της μάνας μου μου παρέχει ακόμα τροφή». Τότε ο λύκος άρπαξε το πρόβατο και καθώς το έτρωγε σχολίασε. «Δεν θα στερήσεις τον λύκο από το δείπνο του, ακόμα κι αν με ευκολία καταρρίπτεις όλες μου τις κατηγορίες».

V4.2.3 Κατάκτηση (16')

https://youtu.be/W_TDNv00v-w

απομαγνητοφώνηση REAKORI / αντιπαραβολή Asimения

Στο προηγούμενο μάθημα, ανέφερα μερικούς από τους παράγοντες που επηρέαζαν τη λήψη αποφάσεων σχετικά με πολέμους στην ελληνιστική εποχή. Είναι παράγοντες τους οποίους γνωρίζουμε και από άλλες ιστορικές περιόδους.

Ένας από τους σημαντικότερους λόγους, για το ξεκίνημα ενός πολέμου, είναι είτε η βίαιη κατάκτηση εδαφών είτε η προστασία εδαφών από κάποιον εχθρό, ο οποίος επιδιώκει να τα κατακτήσει, να τα καταλάβει. Ένας από τους λόγους που αυτοί οι πόλεμοι (οι κατακτητικοί) για την πρόσκτηση νέων εδαφών είναι τόσο συχνοί, τόσο στην κλασική Ελλάδα, όσο πολύ περισσότερο στην ελληνιστική εποχή, είναι το γεγονός ότι η βίαιη κατάκτηση θεωρείται από τη σκέψη των Ελλήνων ένας νόμιμος τρόπος απόκτησης ιδιοκτησίας. Κατά κάποιο τρόπο, τη νίκη στον πόλεμο την επικυρώνουν οι ίδιοι οι θεοί και εφόσον η νίκη επιδέχεται την επικύρωση των θεών, κατά κάποιο τρόπο, νομιμοποιεί και τον νικητή. Η άποψη αυτή για τη νομιμότητα της ιδιοκτησίας, η οποία αποτελεί το προϊόν βίαιης κατάκτησης, εκφράζεται και από ένα νομικό κείμενο της ύστερης ελληνιστικής εποχής.

Το 112 π.Χ., η πόλη Μαγνησία του Μαιάνδρου, ήταν υπεύθυνη για την επίλυση μιας διαφοράς ανάμεσα στις πόλεις Ιεράπυτνα και Ίτανο, της ανατολικής Κρήτης, οι οποίες είχαν μια διαφορά ως προς την ιδιοκτησία εδαφών. Οι δικαστές από τη Μαγνησία του Μαιάνδρου, οι οποίοι συγκεντρώθηκαν στο ιερό της Αρτέμιδος Λευκοφρυήνης, στη Μαγνησία, για να ακούσουν τα επιχειρήματα των δύο αντιδίκων, πριν εκφέρουν την απόφασή τους για τη διαμάχη αυτή και τη διαιτησία την οποία είχαν αναλάβει, δίνουν μια περίληψη για τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι γενικά έχουν κυριαρχικά δικαιώματα. Αυτό το σύντομο κείμενο είναι εξαιρετικά σημαντικό, διότι δείχνει με απόλυτη σαφήνεια τον τρόπο με τον οποίο οι αρχαίοι Έλληνες –και αυτό ισχύει και για την κλασική εποχή και πολύ περισσότερο για την ελληνιστική εποχή– αντιλαμβάνονται την έννοια των κυριαρχικών δικαιωμάτων επί γης και από πού αυτά απορρέουν.

Το κείμενο λέει: *“...Οι άνθρωποι έχουν κυριαρχικά δικαιώματα σε γη, είτε επειδή οι ίδιοι την παρέλαβαν από τους προγόνους τους (δηλαδή όταν έχουμε περίπτωση κληρονομιάς), ή επειδή την αγόρασαν με χρήματα, ή επειδή τους δόθηκε από κάποιον ισχυρό, ή επειδή την κατέκτησαν με το δόρυ...”*

Υπάρχουν τέσσερις τρόποι με τους οποίους η ιδιοκτησία της γης μπορεί να τεκμηριωθεί: είναι η κληρονομιά, είναι η αγορά, είναι η κατάκτηση, και είναι η παραχώρησή της από κάποιον ισχυρό, ο οποίος, πάλι, πρέπει να την έχει κατακτήσει ο ίδιος με πόλεμο.

Το ερώτημα "ποιος είναι ο νόμιμος κυρίαρχος εδαφών" σχετίζεται πάρα πολύ με το ποιο χρονικό σημείο θα προσδιορίσει κανείς ως το χρονικό σημείο το οποίο έχει τη βαρύτητα για τη διαπίστωση των κυριαρχικών δικαιωμάτων. Το ερώτημα, δηλαδή, που τίθεται είναι: ποιος ήταν ο ιδιοκτήτης μιας περιοχής, μια συγκεκριμένη στιγμή. Αυτό είναι το ερώτημα το οποίο θέτουν δικαστές όταν τους ανατίθεται η επίλυση μιας διαφοράς σε σχέση με εδάφη. Αυτό μπορώ καλύτερα, μάλλον, να το εξηγήσω, αναφέροντας τον τρόπο με τον οποίο διαπραγματεύτηκαν οι Ρωμαίοι και ο Αντίοχος Γ΄, ο βασιλιάς των Σελευκιδών το 196 π.Χ., σε σχέση με την κατοχή εδαφών στην περιοχή της Θράκης και του Ελλησπόντου.

Οι Ρωμαίοι, μετά από τη νίκη τους επί του Φιλίππου Ε΄, το 197 π.Χ., ο οποίος ήταν ο κάτοχος αυτών των εδαφών στη Θράκη και τον Ελλήσποντο –επειδή τα είχε κατακτήσει από τους Πτολεμαίους, οι οποίοι τα είχαν κατακτήσει από τους Σελευκίδες–, οι Ρωμαίοι λοιπόν, θεωρούσαν ότι τα εδάφη αυτά δεν μπορούν φυσικά να ανήκουν σε οποιονδήποτε άλλο, εφόσον οι ίδιοι είχαν νικήσει τον Φίλιππο. Ο Ρωμαίος εκπρόσωπος είπε: “είναι γελοίο, τώρα που τελείωσαν όλα, να έρχεται ο Αντίοχος και να παίρνει όσα είχαν κερδίσει οι ίδιοι με τη νίκη τους επί του Φιλίππου”. Είναι ένα επιχείρημα το οποίο φαίνεται λογικό. Όμως ο Αντίοχος αντιμετωπίζει αυτό το επιχείρημα με τον εξής τρόπο, και είναι ένα από τα σημαντικότερα κείμενα για την κατανόηση του αρχαίου δικαίου επί της κατοχής ιδιοκτησίας, σε σχέση με τον πόλεμο και την κατάκτηση. Ο Πολύβιος μας αναφέρει ποια είναι τα επιχειρήματα τα οποία έφερε ο Αντίοχος:

“Είπε ότι πέρασε στην Ευρώπη με τον στρατό του για να ανακτήσει την περιοχή της Χερσονήσου...” όχι να κατακτήσει, να ανακτήσει, δηλ. να πάρει κάτι το οποίο του ανήκει, *“... να ανακτήσει την περιοχή της Χερσονήσου και τις πόλεις της Θράκης, γιατί έχει ισχυρότερα δικαιώματα στην κυριαρχία (στην αρχή) σε αυτά τα μέρη από οποιονδήποτε άλλο...”*

Προσέξτε, εδώ, τη χρήση του συγκριτικού: *“ισχυρότερα δικαιώματα”*. Δεν αρνείται την ύπαρξη δικαιωμάτων άλλων, απλώς λέει *“τα δικά του δικαιώματα είναι ισχυρότερα”*. Και όπως

θα δούμε, είναι ισχυρότερα επειδή είναι παλαιότερα.

“...Αρχικά [εξηγεί ο Αντίοχος], αυτές οι περιοχές ήταν υπό την εξουσία του Λυσιμάχου [αυτό ισχύει ως το 281 π.Χ., δηλαδή 100 χρόνια νωρίτερα], αλλά όταν ο Σέλευκος τον πολέμησε και τον νίκησε... [Εδώ ο Αντίοχος Γ΄ αναφέρεται στη μάχη του Κουροπεδίου, το 281 π.Χ., όταν ο Σέλευκος, ο προπροπάππος του Αντιόχου Γ΄, νίκησε τον Λυσίμαχο και τον σκότωσε στη μάχη. Όταν λοιπόν ο Σέλευκος τον πολέμησε και τον νίκησε...], κατέκτησε με το δόρυ όλο το βασίλειο του Λυσιμάχου. Όμως, στα επόμενα χρόνια, όταν η προσοχή των προγόνων του Αντιόχου στράφηκε αλλού, πρώτα ο Πτολεμαίος κατέλαβε και σφετερίσθηκε αυτήν την περιοχή, και μετά ο Φίλιππος. Ο ίδιος δεν εκμεταλλεύτηκε τις δυσκολίες του Φιλίππου για να αποκτήσει (κτᾶσθαι) αλλά για να ανακτήσει (ἀνακτᾶσθαι) την κυριαρχία κάνοντας χρήση των δικαιωμάτων του”.

Ας δούμε, κάπως καλύτερα, τα επιχειρήματα τα οποία χρησιμοποιεί ο Αντίοχος Γ΄. Αυτό το οποίο εξηγεί είναι ότι η περιοχή της Θράκης του ανήκει επειδή την κατέκτησε ο Σέλευκος σε απευθείας μάχη με τον Λυσίμαχο, δηλ. με τον ιδιοκτήτη της. Ο Λυσίμαχος κατείχε αυτά τα εδάφη, ο Σέλευκος τον νίκησε, επομένως ανήκουν στον Σέλευκο. Θα αναρωτηθείτε τότε, γιατί δεν έχουν κυριαρχικά δικαιώματα και οι άλλοι οι οποίοι κατέκτησαν αυτή την περιοχή. Και εδώ υπάρχει η λεπτή διαφορά που δείχνει και τη νομική σκέψη αυτής της εποχής. Ο Αντίοχος εξηγεί ότι ο Πτολεμαίος δεν πήρε αυτά τα εδάφη από τον Σέλευκο –που ήταν ο νικητής στον πόλεμο–, αλλά εκμεταλλευόμενος την απουσία των δυνάμεων των Σελευκιδών. Και ο Φίλιππος δεν τα πήρε πάλι από τον κανονικό ιδιοκτήτη που είναι οι Σελευκίδες, αλλά από τον Πτολεμαίο. Αυτό το οποίο επομένως μετράει, σύμφωνα με τη νοοτροπία και το δίκαιο αυτής της εποχής, δεν είναι μόνο το να νικήσει κανένας σ΄ έναν πόλεμο και να μπορεί να έχει κυριαρχικά δικαιώματα σε μια περιοχή, αλλά πρέπει να νικήσει σε πόλεμο τον νόμιμο ιδιοκτήτη αυτής της περιοχής. Αν νικήσει σε πόλεμο κάποιον άλλο, που για κάποιον άλλο λόγο τα έχει πάρει πρόσκαιρα στην κατοχή του, αυτά τα κυριαρχικά δικαιώματα δεν ισχύουν.

Αυτού του είδους η σκέψη, εδώ πέρα, εμφανίζεται πάρα πολύ χαρακτηριστικά αλλά δεν είναι άγνωστη και στην προγενέστερη περίοδο, παραδείγματος χάριν κάτι ανάλογο αναφέρονταν οι Αθηναίοι στις διαπραγματεύσεις τους με τον Φίλιππο Β΄, τον πατέρα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, στη Μακεδονία, για την κατοχή περιοχών όπως η Αμφίπολη. Οι Αθηναίοι εξηγούσαν ότι οι περιοχές αυτές τους ανήκουν αρχικά, στη συνέχεια δεν τις έχασαν σε πόλεμο, αλλά τις έχασαν απλώς από απροσεξία, επειδή στράφηκε η προσοχή τους σε άλλες υποθέσεις. Τις κατέλαβε κάποιος, όχι νικώντας τους ίδιους σε πόλεμο, επομένως, αυτός ο κάποιος δεν έχει κυριαρχικά δικαιώματα. Φυσικά, αυτά είναι σοφιστείες. Εκείνο το οποίο τελικά αποφάσιζε τη λύση τέτοιων εδαφικών διαφορών ήταν, τις περισσότερες φορές, η βία. Το ενδιαφέρον στη περίπτωση του Αντιόχου είναι ότι δεν κρίνει αρνητικά το δικαίωμα της κατάκτησης. Ίσα-ίσα, θεωρεί ότι το δικαίωμα της κατάκτησης ισχύει. Αυτό το οποίο εξετάζει λεπτομερώς, είναι οι ιδιαίτερες συνθήκες κάτω από τις οποίες έλαβε χώρα η κατάκτηση, δηλαδή, αν κάποιος αντιμετώπισε σε απ΄ ευθείας μάχη, σε πόλεμο, τον ιδιοκτήτη μιας περιοχής.

Το δίκαιο του πολέμου εκφράζεται σε πάρα πολλά κείμενα και η έννοια του δικαίου πολέμου είναι μια έννοια που τη συναντούμε πάρα πολύ συχνά στα κείμενα της ελληνιστικής εποχής και σχετίζεται με τη νοοτροπία των Ελλήνων αυτή την περίοδο, αλλά σχετίζεται και με τη συνεχή εμπειρία του πολέμου, σχετίζεται με την προσπάθεια να αιτιολογήσουν πράξεις με βάση ηθικές αρχές.

Σας δίνω ένα τελευταίο παράδειγμα για τη σημασία που έχει το *bellum iustum* (ο δίκαιος πόλεμος). Αυτό το παράδειγμα σχετίζεται πάλι με τους Σελευκίδες, πάλι είναι μία επιγραφή, διότι οι επιγραφές αποτελούν πιο άμεσες μαρτυρίες από τα κείμενα που συναντούμε στις γραμματειακές πηγές, όπως τα κείμενα των ιστοριογράφων. Είναι ένα ψήφισμα της πόλης του Ιλίου για τον Αντίοχο Α΄, λίγο μετά ο 280 π.Χ., ένα ψήφισμα το οποίο δεν αντανακλά μόνο τη γνώμη των κατοίκων του Ιλίου, αλλά και αυτά που τους είχε παρουσιάσει η προπαγάνδα του Αντιόχου Α΄, όταν εξηγούσε για ποιο λόγο είχε προκαλέσει μια σειρά πολέμων για την ανάκτηση εδαφών τα οποία του ανήκαν.

Πάλι εξηγώ, πολύ σύντομα, το ιστορικό συγκείμενο, τις ιστορικές συνθήκες. Το 281 π.Χ, όπως ανέφερα προηγουμένως, ο πατέρας του Αντιόχου Α΄, ο Σέλευκος Α΄, νικά τον Λυσίμαχο στη μάχη στο Κουροπέδιο, αλλά δολοφονείται αμέσως μετά, από τον Πτολεμαίο Κεραυνό. Ο Αντίοχος Α΄, ο γιος του, έχει αρχικά δυσκολίες να αναλάβει τον έλεγχο σ΄ αυτές τις περιοχές, χάνει μεγάλα μέρη της Μικράς Ασίας, αναγκάζεται να πολεμήσει σε διάφορες περιοχές για να μπορέσει να συνενώσει πάλι το βασίλειό του. Ακριβώς αυτό, αιτιολογεί με την προπαγάνδα του, και αντανακλάσεις αυτής της προπαγάνδας βρίσκουμε σε αυτό το κείμενο το οποίο δείχνει πώς ένας μονάρχης παρουσιάζει τις πολεμικές του ενέργειες.

Γράφει λοιπόν το κείμενο αυτό: *"... αγωνίστηκε να ξαναφέρει την ειρήνη και την παλιά ευημερία στις πόλεις της Σελευκίδος που υπέφεραν από δύσκολους καιρούς εξαιτίας εκείνων που είχαν αποστατήσει από την εξουσία του..."* Οι πόλεμοι επομένως του Αντιόχου Α΄ παρουσιάζονται όχι ως πόλεμοι, αλλά πρώτον ως προσπάθεια αποκατάστασης της ειρήνης· δεύτερον ως εκδίκηση κατά εκείνων που είχαν αποστατήσει από την εξουσία του. Συνεχίζει το κείμενο: *"...Αφού επιτέθηκε σε εκείνους που διέκειντο εχθρικά προς τις υποθέσεις του, όπως ήταν δίκαιο, προσπάθησε να αποκαταστήσει την προγονική αρχή..."* Πάλι υπάρχει μια αναφορά και άμεσα στο δίκαιο και έμμεσα στην προγονική αρχή, στην προγονική εξουσία, δηλαδή στην κληρονομικότητα και το κληρονομικό δίκαιο. *"...Έτσι ξεκίνησε μια έντιμη και δίκαιη επιχείρηση και με την πρόθυμη υποστήριξη των φίλων (δηλαδή τα αυλής) και του στρατού στον αγώνα του για τα συμφέροντά του, αλλά και με την εύνοια και συνέργεια της θεότητας, αποκατέστησε την ειρήνη στις πόλεις και το βασίλειό του στην προηγούμενη κατάστασή του..."* Βλέπουμε εδώ πόσες φορές επαναλαμβάνεται η έννοια του έντιμου, του δίκαιου, του δικαιολογημένου, της ανάκτησης αυτών τα οποία ανήκουν στον Αντίοχο, αλλά βρίσκουμε και κάτι άλλο, πολύ σημαντικό, το γεγονός ότι ο Αντίοχος Α΄ ήταν επιτυχημένος ακριβώς με την εύνοια και τη συνέργεια της θεότητας.

Βλέπουμε και εδώ, ότι η νίκη στον πόλεμο αποτελεί, κατά κάποιο τρόπο, μια επιβεβαίωση της υποστήριξης από τους θεούς, και το γεγονός ότι κάποιος είναι νικηφόρος σε έναν πόλεμο, παρέχει την απόδειξη ότι οι θεοί είναι με το μέρος του, και εκ των υστέρων, παρέχει μια επιπλέον δικαιολόγηση για τις πολεμικές ενέργειες, παρέχει μια επιπλέον νομιμοποίηση του δικαίου της κατάκτησης. Χωρίς την έννοια του δικαίου της κατάκτησης, το σύνολο της ελληνιστικής ιστορίας θα ήταν ακατανόητο. Είναι το πιο στοιχειώδες, βασικό, θεμελιώδες κριτήριο για την απόκτηση εδαφών. Το δίκαιο της κατάκτησης είναι εκείνο το οποίο επικαλείται ο Μέγας Αλέξανδρος, όταν στις μάχες του κατά του βασιλιά των Περσών, Δαρείου Γ΄, σταδιακά κατακτά το σύνολο της Ασίας. Το δίκαιο της κατάκτησης είναι αυτό πάνω στο οποίο θεμελιώνεται η ελληνιστική μοναρχία σε όλα τα βασίλεια, και το δίκαιο της κατάκτησης είναι κάτι το οποίο απασχολεί, όπως είδαμε σε αυτή την ενότητα, και τη νομική σκέψη των Ελλήνων αυτή την περίοδο, επιβάλλοντάς τους να κάνουν λεπτές διακρίσεις, προσδιορίζοντας,

πότε ακριβώς γίνεται η κατάκτηση, κάτω από ποιες ιδιαίτερες συνθήκες, ώστε να μπορούν να κάνουν λεπτές διαφοροποιήσεις.

Κάτι άλλο το οποίο έχει ενδιαφέρον, είναι το γεγονός, ότι παρά το γεγονός ότι το ψήφισμα του Ιλίου τονίζει τις πολεμικές επιτυχίες του Αντιόχου Α΄, εκείνο το οποίο αναφέρεται, δύο φορές, είναι ότι ο πόλεμος αποκαθιστά την ειρήνη. Και σε αυτό το αντικείμενο, δηλαδή τη σημασία που έχει η ειρήνη σε μια περίοδο συνεχών πολέμων, είναι κάτι το οποίο θα εξετάσουμε, κάπως αργότερα, σε αυτό το μάθημα.

Πηγές—Βοηθητικό υλικό

62. Διαιτησία της Μαγνησίας του Μαιάνδρου μεταξύ Ιεράπυτνας και Ιτάνου, 112 π.Χ., S. Ager, *Interstate Arbitration*, Berkeley 1996: αρ. 158 II):

«Οι άνθρωποι έχουν κυριαρχικά δικαιώματα (κυριεία) σε γη είτε επειδή οι ίδιοι την παρέλαβαν από τους προγόνους τους, ή επειδή την αγόρασαν με χρήματα, ή επειδή τους δόθηκε από κάποιον ισχυρό».

63. Διαπραγματεύσεις ανάμεσα στον Αντίοχο Γ΄ και τους Ρωμαίους, 196 π.Χ., Πολύβιος 18.49–51: [Οι απόψεις του Ρωμαίου αντιπροσώπου]:

«Είναι γελοίο να έρχεται ο Αντίοχος, τώρα που τελείωσαν όλα, και να παίρνει όσα είχαν κερδίσει οι Ρωμαίοι με τη νίκη τους επί του Φιλίππου. [Η απάντηση του Αντιόχου] ... Είπε ότι πέρασε στην Ευρώπη με τον στρατό του για να ανακτήσει την περιοχή της Χερσονήσου και τις πόλεις της Θράκης, γιατί έχει ισχυρότερα δικαιώματα στην κυριαρχία (ἀρχή) σε αυτά τα μέρη από οποιονδήποτε άλλο. Αρχικά αυτές οι περιοχές ήταν υπό την εξουσία του Λυσιμάχου, αλλά όταν ο Σέλευκος τον πολέμησε και τον νίκησε [το 281 π.Χ.], κατέκτησε με το δόρυ όλο το βασίλειο του Λυσιμάχου. Όμως, στα επόμενα χρόνια, όταν η προσοχή των προγόνων του στράφηκε αλλού, πρώτα ο Πτολεμαίος κατέλαβε και σφετερίσθηκε την περιοχή, και μετά ο Φίλιππος. Ο ίδιος δεν εκμεταλλευόταν τις δυσκολίες του Φιλίππου για να αποκτήσει (κτᾶσθαι) αλλά να ανακτήσει (ἀνακτᾶσθαι) την κυριαρχία κάνοντας χρήση των δικαιωμάτων του».

64. Ψήφισμα του Ιλίου προς τιμή του Αντιόχου Α΄, περ. 280 π.Χ., *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae* 91:

«[Ο Αντίοχος] ... αγωνίστηκε να ξαναφέρει την ειρήνη και την παλιά ευημερία στις πόλεις της Σελευκίδος που υπέφεραν από δύσκολους καιρούς εξαιτίας εκείνων που είχαν αποστατήσει από την εξουσία του. Αφού επιτέθηκε σε εκείνους που διέκριντο εχθρικά προς τις υποθέσεις του, όπως ήταν δίκαιο, προσπάθησε να αποκαταστήσει την προγονική αρχή. Έτσι ξεκίνησε μια έντιμη και δίκαιη επιχείρηση και με την πρόθυμη υποστήριξη των φίλων [της αυλής] και του στρατού στον αγώνα του για τα συμφέροντά του, αλλά και με την εύνοια και συνέργεια της θεότητας, αποκατέστησε την ειρήνη στις πόλεις και το βασίλειό του στην προηγούμενη κατάστασή του. Και τώρα ήρθε στις επαρχίες που βρίσκοντα δυτικά του Ταύρου με ζήλο και ενθουσιασμό και αμέσως αποκατέστησε την ειρήνη στις πόλεις και προήγαγε τα συμφέροντα του και το βασίλειό του σε ισχυρότερη και λαμπρότερη κατάσταση».

4.3: Η επίδραση του πολέμου σε τρόπους σκέψης και συμπεριφοράς

V4.3.1 Νοοτροπία (16')

<https://youtu.be/mOMbutgZbHA>

Απομαγνητοφώνηση REAKORI / αντυπαραβολή *Evaggelia5*

Ένα από τα πιο χαριτωμένα κείμενα της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας είναι οι *Χαρακτήρες* του Θεοφράστου. Ο Θεόφραστος ήταν μαθητής του Αριστοτέλη και έγραφε στη Αθήνα, λίγα χρόνια μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, γύρω στο 320 π.Χ. Στους *Χαρακτήρες* περιγράφει τη συμπεριφορά διαφόρων χαρακτηριστικών τύπων της αθηναϊκής κοινωνίας. Και για να παρουσιάσει την τυπική συμπεριφορά τους, με κάποιες αναπόφευκτες υπερβολές, επιλέγει ως σκηνικό των ιστοριών που διηγείται, σημεία της αθηναϊκής πόλης (του αθηναϊκού άστεως), στιγμιότυπα, καθημερινές καταστάσεις, χώρους της καθημερινής ζωής, όπως είναι η συνέλευση του λαού, το θέατρο, οι δρόμοι της Αθήνας, ή το γυμνάσιο. Και επειδή ο πόλεμος αποτελεί στοιχείο της καθημερινότητας των Αθηναίων, αλλά και όλων των Ελλήνων στην ελληνιστική εποχή, δεν είναι περίεργο που αρκετές φορές ο Θεόφραστος επιλέγει τη συμπεριφορά διαφόρων ατόμων σε σχέση με τον πόλεμο, για να δείξει τον χαρακτήρα τους.

Ας πάρουμε, παραδείγματος χάριν, την περίπτωση του φημολόγου, εκείνου που δημιουργεί φήμες- του *ράδιο αρβύλα* θα λέγαμε σήμερα. Ο φημολόγος, θα σπείρει διάφορες φήμες σχετικά με μάχες, ισχυριζόμενος ότι έχει τις πληροφορίες από αυτόπτες μάρτυρες, π.χ. από ένα στρατιώτη, ή από τον δούλο του αυλητή ο οποίος είχε παίξει τον αυλό πριν από τη μάχη. Ο υπερδραστήριος, ο σπασίκλας, θα ρωτήσει τον στρατηγό πότε σκοπεύει να δώσει τη μάχη και ποιες θα είναι οι οδηγίες του, οι εντολές του όχι την επόμενη μέρα αλλά τη μεθεπόμενη. Ο τσιγκούνης, θα αφήσει τη συνέλευση του δήμου, αμέσως μόλις ακούσει ότι πρόκειται να γίνει κάποια επίδοσις, δηλαδή θα προσκληθεί να δώσει και αυτός τον οβολό του σε κάποια εθελούσια συμμετοχή προς τις δαπάνες της πόλης. Όταν κληθεί να γίνει τριήραρχος, δηλαδή να ξοδέψει χρήματα για τη συντήρηση ενός πολεμικού πλοίου, θα δείξει πάλι την τσιγκουνιά του χρησιμοποιώντας όχι δικές του κουβέρτες, αλλά τις κουβέρτες του καπετάνιου. Ο φαφλατάς, θα ισχυριστεί ότι έχει υπηρετήσει κάτω από τις διαταγές του Αλεξάνδρου στις εκστρατείες του και ότι έχει γυρίσει από τις εκστρατείες με ποτήρια κοσμημένα με πολύτιμους λίθους. Ο δειλός, μόλις δει κάποιες βραχονησίδες στη θάλασσα, θα νομίζει ότι είναι πειρατικά πλοία. Στη μάχη, ή πριν από τη μάχη, θα φύγει βιαστικά ισχυριζόμενος ότι μέσα στη βιασύνη του έχει ξεχάσει το ξίφος του. Και ο οψιμαθής, εκείνος ο οποίος στα γεράματα προσπαθεί να μάθει καινούργια πράγματα, παρά το γεγονός ότι είναι πάνω από 60 χρονών, θα προσπαθήσει να μάθει στρατιωτικές εντολές και θα συνεχίζει να ασκείται στην τοξοβολία και στο ακόντιο. Θα ξέρετε το ρητό «αρχή άνδρα δείκνυσι», η εξουσία είναι εκείνη η οποία δείχνει τον πραγματικό χαρακτήρα ενός ανθρώπου, θα μπορούσαμε, λαμβάνοντας υπόψη μας τη συχνότητα των ελληνιστικών πολέμων, να πούμε «πόλεμος άνδρα δείκνυσι».

Ένα στοιχείο της σκέψης των Ελλήνων της ελληνιστικής εποχής που σχετίζεται άμεσα με τον πόλεμο είναι το γεγονός ότι πολύ συχνά επιλέγουν τον πόλεμο ως ένα είδος καθρέφτη που θα τους επιτρέψει να δουν τη συμπεριφορά, τον χαρακτήρα, τις αρετές ή τις αδυναμίες διαφόρων ανθρώπων. Παραδείγματος χάριν, σε τιμητικά ψηφίσματα για πολίτες, για στρατιωτικούς, και για πολιτικούς ηγέτες, πολύ συχνά θα επιλέξουν οι συγγραφείς τους να δείξουν τη συμπεριφορά τους κατά τη διάρκεια ξαφνικών επιθέσεων, τη λήψη πρωτοβουλιών, ή θα

αντιπαραθέσουν τον ηρωικό τους χαρακτήρα και την ηρωική τους δράση προς τον φόβο που έδειξαν κάποιοι άλλοι κατά τη διάρκεια πολέμου.

Ένας άλλος τρόπος για να δείξουν τον χαρακτήρα ενός πολίτη ή ενός πολιτικού ηγέτη, είναι χαρακτηρίζοντας τη γενναιοδωρία του κατά τη διάρκεια πολεμικών καταστάσεων. Πάρα πολλές φορές, ο πόλεμος χρησιμοποιείται ως σκηνικό κείμενων που στόχο έχουν να χαρακτηρίσουν τόσο ένα άτομο, όσο και συνολικά, μια ολόκληρη κοινότητα. Και αυτό το φαινόμενο που παρατηρούμε πάρα πολύ καθαρά στην ελληνιστική εποχή σχετίζεται άμεσα με τον τρόπο που οι πόλεμοι και οι στρατιωτικές επιχειρήσεις επηρεάζουν τον τρόπο σκέψης και τη συμπεριφορά των Ελλήνων σε αυτή την περίοδο.

As πάρουμε ως παράδειγμα ένα τιμητικό ψήφισμα για κάποιον Πρωτογένη στην πόλη Ολβία στη βόρεια ακτή της Μαύρης Θάλασσας, στη σημερινή Κριμαία, μάλλον στη σημερινή Ουκρανία, δυτικά της Κριμαίας. Ο Πρωτογένης ήταν ένας από τους μεγαλύτερους ευεργέτες και τους πλουσιότερους άντρες στην Ολβία. Ο χαρακτήρας του αναδεικνύεται από τον τρόπο με τον οποίο ο συγγραφέας του τιμητικού ψηφίσματος αντιπαραβάλλει τη συμπεριφορά του προς τη συμπεριφορά άλλων ανδρών και προς τη συμπεριφορά του συνόλου του δήμου. Σας διαβάζω ορισμένα αποσπάσματα από αυτό το πολύ μακροσκελές αλλά και εξαιρετικά ενδιαφέρον κείμενο:

«Όταν ο βασιλιάς Σαΐταφέρνης, [αυτός είναι ένας Θράκας ή Σκύθης βασιλιάς στον οποίο η Ολβία πλήρωνε φόρους] έφτασε στην απέναντι παραλία για να δεχτεί τιμές και οι άρχοντες συγκάλεσαν συνέλευση ανακοινώνοντας την παρουσία του βασιλιά και ότι τα δημόσια έσοδα είναι ανύπαρκτα, ο Πρωτογένης βγήκε μπροστά (“ παρελθών”) και έδωσε 900 χρυσά νομίσματα. [Ήταν ο μόνος ο οποίος το έκανε].... Όταν οι πρεσβευτές πήραν τα χρήματα και ο Πρωτογένης και ο Αριστοκράτης πήγαν να υποδεχτούν τον βασιλιά, ο βασιλιάς μέμφθηκε τα δώρα, εξοργίστηκε και διέλυσε το στρατόπεδο για να φύγει ... [εδώ η επιγραφή έχει ένα κενό] Για το λόγο αυτό ο λαός, τρομοκρατημένος, ήρθε στη συνέλευση και έστειλε πρεσβευτές [πάλι ακολουθεί ένα κενό. Βλέπουμε όμως την αντιπαραβολή ανάμεσα στον τρόπο του συνόλου του λαού και τον ηρωισμό και τη γενναιοδωρία του Πρωτογένη. Συνεχίζει το κείμενο]. Το μεγαλύτερο μέρος της πόλης στην πλευρά του ποταμού ήταν ατείχιστο, όπως και όλο το τμήμα της που είναι στο λιμάνι και το μέρος όπου παλιά υπήρχε η ψαραγορά, μέχρι το ηρώο του Σωσία. Και οι αυτόμολοι μας ανακοίνωναν ότι οι Γαλάτες και οι Σκίροι είχαν κάνει συμμαχία, πως είχαν συγκεντρωθεί μεγάλες δυνάμεις και ότι επρόκειτο να φτάσουν τον χειμώνα· επιπλέον και οι Θισαμάτες, οι Σκύθες οι Σαυδαράτες ήθελαν να καταλάβουν το οχύρωμα, γιατί κι αυτοί φοβούνταν την ωμότητα των Γαλατών. Γι’ αυτό το λόγο πολλοί ήταν αποκαρδιωμένοι και ετοιμάζονταν να εγκαταλείψουν την πόλη. Συγχρόνως είχαν γίνει κι άλλες πολλές ζημιές στην ύπαιθρο, είχαν εξοντωθεί όλοι οι δούλοι και οι Μιξέλληνες [δηλαδή τα τέκνα από μεικτούς γάμους Ελλήνων και βαρβάρων] που κατοικούσαν στα σύνορα και που στον προηγούμενο πόλεμο ήταν σύμμαχοί μας στην πόλη, πάνω από 1500 ψυχές. Πολλοί ξένοι και αρκετοί πολίτες είχαν εγκαταλείψει την πόλη. [Βλέπετε, πώς ο συγγραφέας αυτού του ψηφίσματος πρώτα δημιουργεί μια εικόνα πανικού λίγο πριν από την επίθεση των Γαλατών]. Γι’ αυτούς τους λόγους ο λαός συγκεντρώθηκε σε συνέλευση με αγωνία και παρουσιάζοντας με ενάργεια τον επικείμενο κίνδυνο και τις συμφορές, παρακαλούσε όλους όσους είχαν κάποια δύναμη να μη δουν με αδιαφορία την πατρίδα μας, που σώθηκε

από πολλές απειλές, να πέσει στα χέρια των εχθρών.[Βλέπετε πάλι τη δραματικότητα της σκηνής]. Κανένας όμως δεν έκανε μια χρηματική προσφορά ούτε για όλο το έργο που ζητούσε ο λαός ούτε για κάποιο κομμάτι του. [Όταν ο λαός πλέον έχει απελπιστεί τότε πάλι εμφανίζεται ο Πρωτογένης σαν ένα είδος από μηχανής Θεός και σώζει την πόλη. Συνεχίζει το κείμενο]. Τότε εκείνος εξήγγειλε ότι θα κατασκευάσει και τα δύο τείχη και θα καλύψει όλη τη δαπάνη».

Βλέπουμε ότι ο Πρωτογένης χαρακτηρίζεται ως καλός πολίτης ακριβώς με έμφαση στη συμπεριφορά του κατά τη διάρκεια μιας πολεμικής σύρραξης, κατά τη διάρκεια της απειλής μιας εισβολής. Με τον ίδιο τρόπο και ο Πολύβιος, ο μεγάλος ιστορικός της ελληνιστικής εποχής, χαρακτηρίζει τον Φίλιππο Ε΄ της Μακεδονίας, τον βασιλιά στον ύστερο 3ο και τις αρχές του 2ου π.Χ. αιώνα, ένας αντίπαλος του Πολύβιου, μας δημιουργεί ένα πορτραίτο του Φιλίππου Ε΄ παρατηρώντας τον τρόπο συμπεριφοράς του κατά τη διάρκεια πολέμων. Π.χ, στο πέμπτο βιβλίο των Ιστοριών του παρουσιάζει πώς ο Φίλιππος Ε΄ επιτέθηκε και λεηλάτησε το ιερό των Αιτωλών στο Θέρμο της Αιτωλίας συγκρίνοντας τη συμπεριφορά του με την πιο μετριοπαθή συμπεριφορά άλλων βασιλέων μετά τη νίκη τους. Παραδείγματος χάριν, ο Αντίγονος ο Δώσων ο οποίος ήταν ο κηδεμόνας του και προκάτοχός του στον θρόνο, αρνήθηκε να βλάψει τους Σπαρτιάτες μετά από τη νίκη του στη Σελασία, με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζοντας αιώνια τιμή. Ο Φίλιππος Β΄ της Μακεδονίας, ο πατέρας του Μ. Αλεξάνδρου, χαρακτηρίζεται από τον Πολύβιο με πολύ θετικά λόγια για την επιείκειά του, για τη φιλανθρωπία των τρόπων του, για την ευγνωμοσύνη, για τη μετριότητα, που έδειχνε μετά από τις νίκες του, για την πραότητα, για την καλοκαγαθία του. Και με αυτή τη συμπεριφορά άλλων βασιλέων κατά τη διάρκεια πολέμων και μετά από τη νίκη τους, με αυτή τη συμπεριφορά, ο Πολύβιος συγκρίνει τη συμπεριφορά του Φιλίππου Ε΄ και χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά του ως αποτέλεσμα θυμού, δηλαδή μιας υποταγής στις ορμητικές διαθέσεις του χαρακτήρα του.

Γράφει ο Πολύβιος, «Οι συνήθειες και οι νόμοι του πολέμου μας είναι αυτές που μας αναγκάζουν να τα κάνουμε όλα αυτά: να καταλαμβάνουμε ή να καταστρέφουμε τα οχυρά του εχθρού, τα λιμάνια τους, τις πόλεις τους, τους άνδρες, τα πλοία τους και τα σπαρτά τους, και όλα όσα θα κάνουν τον εχθρό ασθενέστερο, θα ενισχύσουν τα συμφέροντά μας και θα στηρίξουν τα σχέδιά μας, αν τους τα αφαιρέσουμε. Το να καταστρέφουμε όμως ναούς και τα αγάλματά τους και έργα τέτοια χωρίς αυτό να είναι απαραίτητο, χωρίς να προσφέρει αυτό ούτε κάποιο πλεονέκτημα στον παρόντα πόλεμο, ούτε κανένα μειονέκτημα στον εχθρό, ποιος δεν θα πει ότι αυτό δεν είναι αποτέλεσμα ενός μανιακού πνεύματος;»

Βλέπουμε, πάλι εδώ, και είναι ένα μόνο από πολλά παραδείγματα, πώς ο Πολύβιος χρησιμοποιεί –όπως είπα– τη συμπεριφορά ενός βασιλιά κατά τη διάρκεια ενός πολέμου για να χαρακτηρίσει αρνητικά τον χαρακτήρα του. Αλλά και ολόκληρες κοινότητες δείχνουν τις αρετές ή τις αδυναμίες τους από τη συμπεριφορά τους κατά τη διάρκεια ενός πολέμου. Σε ένα προηγούμενο μάθημα ανέφερα πόσο συχνά οι αρχαίες πηγές μιλούν για την καταστροφή ιερών. Δεν το κάνουν αυτό για να κλονίσουν την πίστη των σύγχρονων στη δύναμη των θεών οι οποίοι ανέχονται την καταστροφή των ιερών τους, το κάνουν για να δείξουν με αυτό τον τρόπο την ωμότητα, την ανοσιότητα κάποιων κοινοτήτων, ιδίως των Αιτωλών, και με τον τρόπο αυτό να εξηγήσουν για ποιο λόγο αργά ή γρήγορα, αυτοί οι οποίοι συμπεριφέρονται με αυτόν τον τρόπο θα υποστούν την τιμωρία των θεών.

Ένα τελευταίο παράδειγμα που δείχνει πώς η πολεμική συμπεριφορά ή η συμπεριφορά κατά τη διάρκεια ενός πολέμου χαρακτηρίζει μία κοινότητα, είναι μια επιγραφή από την πόλη της Αφροδισιάδας στη Μικρά Ασία. Η επιγραφή αυτή είναι χαραγμένη στο θέατρο της πόλης και περιέχει ένα γράμμα το οποίο στέλνει ο Οκταβιανός, ο μεταγενέστερος αυτοκράτορας Αύγουστος για να εξηγήσει στους Σαμίους για ποιο λόγο αρνείται να δώσει στη Σάμο το δικαίωμα της ελεύθερης πόλης, συνεπώς και την αφορολογησία, διότι, όπως γράφει, αυτό είναι ένα δικαίωμα το οποίο αξίζουν μόνο εκείνοι οι οποίοι τον έχουν υποστηρίξει. Γράφει λοιπόν: *«Και μόνοι σας μπορείτε να δείτε ότι δεν παραχώρησα το προνόμιο της ελευθερίας σε καμιά άλλη κοινότητα εκτός από την κοινότητα των Αφροδισιέων, που κατά τη διάρκεια του πολέμου υποστήριξαν την υπόθεσή μου και εξαιτίας της εύνοιας που έδειξαν απέναντί μου η πόλη τους έγινε δοριάλωτος [δηλαδή καταλήφθηκε μέσα στον πόλεμο]: γιατί δεν είναι δίκαιο να χαρίζουμε το μεγαλύτερο προνόμιο τυχαίως και χωρίς αιτία».*

Ο Οκταβιανός Αύγουστος, παραχωρεί το προνόμιο της ελευθερίας βάσει της συμπεριφοράς μιας κοινότητας κατά τη διάρκεια πολέμου. Αυτή η προσεκτική παρατήρηση του τρόπου που συμπεριφέρονται μεμονωμένα άτομα, αξιωματικοί, πολιτικοί ηγέτες, βασιλείς, και ολόκληρες κοινότητες κατά τη διάρκεια του πολέμου είναι αποτέλεσμα της συχνότητας των πολέμων και της ευαισθησίας την οποία δείχνουν ρήτορες, ιστορικοί, φιλόσοφοι, διανοητές, για τον τρόπο με τον οποίο ο πόλεμος σχετίζεται με την ανθρώπινη συμπεριφορά. Είναι μία προσπάθεια που καταβάλλουν οι σύγχρονοι παρατηρητές της συμπεριφοράς και των ιστορικών φαινομένων να εξηγήσουν και να ερμηνεύσουν αλλά και να αξιολογήσουν τη συμπεριφορά ανθρώπων με βάση τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις του πολέμου.

Στο επόμενο μάθημα, θα δούμε, πώς αυτή η παρατήρηση σχετίζεται και με τη συμπεριφορά μιας συγκεκριμένης ηλικιακής κατηγορίας* με τη συμπεριφορά των νέων.

Πηγές—Βοηθητικό Υλικό

65. Τιμητικό ψήφισμα για τον ευεργέτη Πρωτογένη, Ολβία, τέλη 3ου π.Χ. αι., *Inscriptiones Oris Septentrionalis Ponti Euxini* 12 αρ. 32:

«Όταν ο βασιλιάς Σαΐταφέρνης έφτασε στην απέναντι παραλία για να δεχτεί τιμές και οι άρχοντες συγκάλεσαν συνέλευση ανακοινώνοντας την παρουσία του βασιλιά και ότι τα δημόσια έσοδα είναι ανύπαρκτα, ο Πρωτογένης βγήκε μπροστά και έδωσε 900 χρυσά νομίσματα. Οι πρεσβευτές πήραν τα χρήματα και ο Πρωτογένης και ο Αριστοκράτης πήγαν να υποδεχτούν τον βασιλιά. Όμως ο βασιλιάς μέμφθηκε τα δώρα, εξοργίστηκε και διέλυσε το στρατόπεδο για να φύγει ... [κενό στο κείμενο] Για το λόγο αυτό ο λαός, τρομοκρατημένος, ήρθε στη συνέλευση και έστειλε πρεσβευτές [κενό]. ... Το μεγαλύτερο μέρος της πόλης στην πλευρά του ποταμού ήταν ατείχιστο, όπως και όλο το τμήμα της που είναι στο λιμάνι και το μέρος όπου παλιά υπήρχε η ψαραγορά, μέχρι το ηρώο του Σωσία. Και οι αυτόμολοι μας ανακοίνωναν ότι οι Γαλάτες και οι Σκίροι είχαν κάνει συμμαχία, πως είχαν συγκεντρωθεί μεγάλες δυνάμεις και ότι επρόκειτο να φτάσουν τον χειμώνα· επιπλέον ότι οι Θισαμάτες, οι Σκύθες και οι Σαυδαράτες ήθελαν να καταλάβουν το οχύρωμα, γιατί κι αυτοί φοβούνταν την ωμότητα των Γαλατών. Γι' αυτό το λόγο πολλοί ήταν αποκαρδιωμένοι και ετοιμάζονταν να εγκαταλείψουν την πόλη. Συγχρόνως είχαν γίνει κι άλλες πολλές ζημιές στην ύπαιθρο είχαν εξοντωθεί όλοι οι δούλοι και οι Μιξέλληνες που κατοικούσαν στα σύνορα και που στον προηγούμενο πόλεμο ήταν σύμμαχοί μας στην πόλη, πάνω από 1500 ψυχές. Πολλοί ξένοι και αρκετοί πολίτες είχαν εγκαταλείψει την πόλη. Γι' αυτούς τους λόγους ο λαός συγκεντρώθηκε σε συνέλευση με αγωνία και παρουσιάζοντας με ενάργεια τον επικείμενο κίνδυνο και τις συμφορές, παρακαλούσε όλους όσους είχαν κάποια δύναμη να μη δουν με αδιαφορία την πατρίδα μας, που σώθηκε από πολλές απειλές, να

πέσει στα χέρια των εχθρών. Όμως κανένας δεν έκανε μια χρηματική προσφορά ούτε για όλο το έργο που ζητούσε ο λαός ούτε για κάποιο κομμάτι του. Τότε εκείνος εξήγγειλε ότι θα κατασκευάσει και τα δύο τείχη και θα καλύψει όλη τη δαπάνη».

66. Ο Πολύβιος για τον βασιλιά της Μακεδονίας Φίλιππο Ε΄, Πολύβιος 5.11.3:

«Οι συνήθειες και οι νόμοι του πολέμου μας αναγκάζουν να τα κάνουμε όλα αυτά: να καταλαμβάνουμε ή να καταστρέφουμε τα οχυρά των εχθρών, τα λιμάνια τους, τις πόλεις τους, τους άνδρες, τα πλοία τους και τα σπαρτά τους, και γενικά όλα όσα θα τους καταστήσουν ασθενέστερους, θα ενισχύσουν τα συμφέροντά μας και θα στηρίξουν τα σχέδιά μας, αν τους τα αφαιρέσουμε. Το να καταστρέφουμε όμως ναούς, τα τάματά τους και τέτοιου είδους έργα χωρίς να είναι απαραίτητο, χωρίς να προσφέρει ούτε κάποιο πλεονέκτημα στον παρόντα πόλεμο ούτε να δημιουργεί κανένα μειονέκτημα στον εχθρό, ποιος δεν θα συμφωνήσει ότι αυτό είναι αποτέλεσμα μανιακού πνεύματος;»

67. Επιστολή του Οκταβιανού/Αυγούστου στη Σάμο σχετικά με τα προνόμια της Αφροδισιάδας, περ. 37 π.Χ., *Inscriptiones Graecae* XII.6.160:

«Και μόνοι σας μπορείτε να δείτε ότι δεν παραχώρησα το προνόμιο της ελευθερίας σε καμιά άλλη κοινότητα εκτός από των Αφροδισιέων, που κατά τη διάρκεια του πολέμου υποστήριξαν την υπόθεσή μου και εξαιτίας της εύνοιας που έδειξαν απέναντί μου η πόλη τους έγινε δοριάλωτος· γιατί δεν είναι δίκαιο να χαρίζουμε το μεγαλύτερο προνόμιο τυχαία και χωρίς αιτία».

V4.3.2 Τελετουργίες για πολεμοχαρείς νέους (21')

<https://youtu.be/hWXBwE6BNrs>

απομαγνητοφώνηση Asimonia / αντιπαραβολή Vagstel

Απομαγνητοφώνηση Asimonia

Στο προηγούμενο μάθημα, εξέτασα σύντομα πώς συγγραφείς της ελληνιστικής εποχής, τόσο συγγραφείς επιγραφών τιμητικών ψηφισμάτων όσο και συγγραφείς ιστορικών έργων ή συγγραφείς που αντιμετωπίζουν τον χαρακτήρα ανθρώπων –όπως ο Θεόφραστος – παρατηρούν με ιδιαίτερη προσοχή και ευαισθησία τη συμπεριφορά ανθρώπων, κατά τη διάρκεια πολέμων, για να αξιολογήσουν τη συμπεριφορά τους και το χαρακτήρα τους.

Στο σημερινό μάθημα, θα εξετάσουμε μια συγκεκριμένη ηλικιακή κατηγορία –τους νέους – και τον τρόπο με τον οποίο η συμπεριφορά τους, κατά τη διάρκεια πολέμων, προσδιορίζεται, καθορίζεται, από την εκπαίδευση και τις τελετουργίες, τις οποίες έχουν παρακολουθήσει στα χρόνια τα κρίσιμα της διαμόρφωσης του χαρακτήρα τους ως έφηβοι, πριν γίνουν δεκτοί στην κοινότητα των πολιτών.

Ο Πολύβιος αναφέρει ένα επεισόδιο, το οποίο διαδραματίζεται στην Κρήτη, κατά τη διάρκεια του Λυττίου Πολέμου (είναι ένας πόλεμος ο οποίος γίνεται αρχικά από τη συμμαχία της Κνωσού και της Γόρτυνας κατά της πόλης της Λύττου). Ο Πολύβιος γράφει «*Αρχικά όλοι οι Κρήτες συμμετείχαν στον πόλεμο κατά της Λύττου, δηλαδή η συμμαχία των Κνωσίων και των Γορτυνίων, αλλά όταν ξέσπασαν αντιπαλότητες από κάποια ασήμαντη αφορμή, όπως συνηθίζεται στην Κρήτη, κάποιιοι χωρίστηκαν από τους άλλους. [...] Η Γόρτυνα ήταν σε κατάσταση εμφυλίου πολέμου, (και τώρα έρχεται το σημαντικό χωρίο για εμάς), με τους πρεσβύτατους δηλαδή τους πιο ηλικιωμένους πολίτες, να παίρνουν το μέρος των Κνωσίων και τους νεότερους (να παίρνουν) το μέρος των Λυττίων».*

Η αιτία, για την οποία η Γόρτυνα χωρίζεται σε δύο ομάδες, είναι η αντιμετώπιση των Λυττίων ως συμμάχων ή ως εχθρών, και βλέπουμε ότι η διάκριση αυτή, η διαίρεση της πόλης, δε

σχετίζεται με κριτήρια πλούτου (οι πλούσιοι υπέρ των μεν, οι φτωχοί υπέρ των άλλων), δεν σχετίζεται με πολιτικές αντιλήψεις, δεν σχετίζεται με άλλου είδους κοινωνικά κριτήρια (όπως η ιδιοκτησία ή η έλλειψη γης), αλλά σχετίζεται με ένα χάσμα γενεών. Οι ηλικιωμένοι πολίτες υποστηρίζουν τους Κνωσίους και οι νεότεροι υποστηρίζουν τους Λυττίους. Αυτό το χωρίο αποτελεί ένα αίνιγμα για την ερμηνεία του, αλλά θα δούμε ότι υπάρχουν κάποιες εξηγήσεις, διότι ανάλογη ακριβώς συμπεριφορά εμφανίζεται, πολλά χρόνια αργότερα, το 70 π.Χ., όταν οι Κρητικοί βρίσκονται αντιμέτωποι με ένα τελεσίγραφο των Ρωμαίων. Επί πολλά χρόνια, οι Κρήτες ασχολούνται με την πειρατεία, στην ανατολική Μεσόγειο, τρομοκρατώντας τα νησιά του Αιγαίου και τα παράλια της Μ. Ασίας. Το 70 π.Χ. οι Ρωμαίοι τους θέτουν ένα τελεσίγραφο: να πληρώσουν ένα υπερβολικό ποσό, να στείλουν ομήρους και να παραδώσουν τα πλοία τους. Ποια είναι η αντίδραση των Κρητών; Την περιγράφει ο ιστορικός Διόδωρος: *Οι πρεσβύτατοι (πάλι, οι πιο ηλικιωμένοι) ήταν πρόθυμοι να αποδεχτούν αυτές τις απαιτήσεις, αλλά εκείνη που υπερίσχυσε ήταν η άποψη εκείνων που προτιμούσαν να πολεμήσουν.* Ποιοι είναι αυτοί που προτιμούσαν να πολεμήσουν, μας το παραδίδει ένας Ρωμαίος ιστορικός ο Velleius Paterculus (Βελέιους Πατέρκουλος) ο οποίος αναφέρει ότι 24.000 Κρητικοί, πολέμησαν υπό την ηγεσία του Λασθένη και του Πανάρη, και τους χαρακτηρίζει στα Λατινικά ως *Juvenes* δηλ. ως νεαρούς. Βλέπουμε πάλι την επανάληψη της ίδιας διαίρεσης στην Κρήτη, ανάμεσα σε πρεσβύτατους πολίτες και τους νεότερους, με τους πρεσβύτερους να ακολουθούν εντελώς διαφορετική [πορεία] από τους νεότερους. Στην περίπτωση του τελεσίγραφου της Ρώμης, οι πρεσβύτεροι είναι εκείνοι οι οποίοι προτιμούν την αποδοχή, τη συνθηκολόγηση• οι νεότεροι είναι εκείνοι οι οποίοι προτιμούν τη μάχη.

Ο πιθανότερος λόγος, που οδηγεί σ' αυτήν τη διαίρεση με βάση ηλικιακές κατηγορίες, είναι μάλλον ότι οι νεότεροι είναι εκείνοι οι οποίοι κατεξοχήν αντλούν κέρδος από τη συμμετοχή σε πολεμικές επιχειρήσεις είτε ως μισθοφόροι είτε με τη λαφυραγώγηση. Οι νεαροί στρατιώτες ενδιαφέρονται να συμμετέχουν σε επιδρομές. Κι αυτό είναι κάτι το οποίο έκανε η Λύττος, τον 3ο π.Χ. αιώνα, είναι αυτό το οποίο θα συνέχιζαν να κάνουν σε περίπτωση που δεν αποδέχονταν το τελεσίγραφο των Ρωμαίων. Αντίθετα, οι πρεσβύτεροι πολίτες (εκείνοι δηλ. που ζουν με βάση την ιδιοκτησία γης την οποία έχουν) δεν έχουν το ίδιο οικονομικό ενδιαφέρον όσο οι νεότεροι για τη συνέχιση πολέμων. Αυτή είναι μία πιθανή εξήγηση, ένα μέρος της συνολικής εικόνας.

Θα μπορούσαμε όμως να δούμε εδώ και μία σύγκρουση γενιών, μία σύγκρουση γενιών που εμφανίζεται κατά καιρούς και στην ελληνική ιστορία, αλλά και σε άλλες ιστορικές περιόδους. Αλλά υπάρχει και μια άλλη εξήγηση και η εξήγηση αυτή είναι το γεγονός ότι οι νέοι άνδρες στην Κρήτη, συμπεριφέρονταν ακριβώς με τον τρόπο που είχαν διδαχθεί να συμπεριφερθούν. Διότι το σύνολο της εκπαίδευσής τους από τα 16 – 17 – 18 ως τα 20 χρόνια, είναι να μαθαίνουν να πολεμούν. Αυτό είναι το κατεξοχήν περιεχόμενο της εκπαίδευσης των νέων και στην Κρήτη και σε άλλες περιοχές. Και ακριβώς ως συνέπεια αυτής της εκπαίδευσης έχουμε ακριβώς αυτή τη συμπεριφορά. Δεν είναι μεμονωμένο το παράδειγμα αυτής της διάκρισης ανάμεσα στους γεροντότερους και τους νεότερους. Έχουμε μια άλλη περίπτωση στην Τερμησό της Πισιδίας, το 319 π.Χ. Εκεί ο Μακεδόνας αξιωματικός Αλκέτας, ένας εχθρός του κυβερνήτη της περιοχής, του Αντίγονου του Μονοφθάλμου, ενός από τους Διαδόχους, κατέφυγε στην Τερμησό, και μόλις κατέφυγε εκεί, άρχισε να οργανώνει επιδρομές. Αυτό τον έκανε δημοφιλή, διότι ήταν πολύ γενναϊόδωρος στο διαμοίρασμα των λαφύρων. Όταν ο Αντίγονος πλησίασε την πόλη και ζήτησε να του παραδοθεί ο Αλκέτας, πάλι οι πρεσβύτεροι (δηλαδή οι ηλικιωμένοι πολίτες) ήταν εκείνοι οι οποίοι θέλησαν να δεχτούν αυτήν την απαίτηση, αυτό το αίτημα, για να σώσουν την πόλη, ενώ αντίθετα οι νέοι, οι νεότεροι πολίτες, ήταν εκείνοι που ήταν πρόθυμοι

να αποδεχτούν οποιονδήποτε κίνδυνο και να ρισκάρουν τα πάντα για να σώσουν τον ήρωά τους, τον Αλκέτα. Σε κάποια στιγμή που οι νέοι άνδρες αντιμετώπιζαν τον Αντίγονο σε μία μάχη, οι πρεσβύτεροι βρήκαν την ευκαιρία να συλλάβουν τον Αλκέτα και να τον παραδώσουν στον Αντίγονο. Πριν καταφέρουν να τον παραδώσουν ο Αλκέτας πρόφθασε να αυτοκτονήσει και ο ηρωικός του θάνατος εντυπωσίασε τόσο πολύ τους νεαρούς Τερμησιανούς, οι οποίοι με κάθε τρόπο προσπάθησαν και πέτυχαν να βρουν το σώμα του και να τον θάψουν με τον πιο τιμητικό τρόπο.

Γενικά στην ελληνιστική εποχή όποτε έχουμε πληροφορίες για κείνους οι οποίοι με τον μεγαλύτερο ενθουσιασμό συμμετέχουν σε μάχες ή παρακινούν τη συνέλευση του λαού προς την κήρυξη ενός πολέμου, αυτοί είναι οι νέοι. Είναι οι νέοι εκείνοι οι οποίοι ξεκινούν πολεμικές επιχειρήσεις. Σας δίνω μερικά παραδείγματα από μερικούς διάσημους τέτοιους νέους όπως: Άρατος, εξόριστος από τη Σικυώνα στο Άργος, γόνος μιας σημαντικής οικογένειας της Σικυώνας, ήταν μόλις 20 χρονών, όταν επέστρεψε στην πατρίδα του για να την απελευθερώσει από έναν τύραννο. Ήταν 28 χρονών όταν ήδη είχε υπηρετήσει για δεύτερη φορά ως στρατηγός των Αχαιών, όταν με μια αιφνιδιαστική επίθεση κατόρθωσε να απελευθερώσει το φρούριο του Ακροκορίνθου από την Μακεδονική φρουρά.

Ο Φίλιππος Ε΄, ο βασιλιάς της Μακεδονίας, ήταν 18 ετών όταν ξεκίνησε τον πόλεμο εναντίον των Αιτωλών, της Σπάρτης και της Ήλιδας το 220 π.Χ. Ο Αντίοχος Γ΄ ήταν 21 χρονών, όταν ήδη για 3η χρονιά βασιλιάς, ξεκίνησε την εκστρατεία για να καταπνίξει την εξέγερση του Μόλωνα και στη συνέχεια, συνέχισε με εκστρατείες στην ανατολική Ασία. Ο Πτολεμαίος Γ΄, ο αντίπαλός του σε μια απ' τις μεγαλύτερες μάχες της ελληνιστικής ιστορίας, στη μάχη της Ραφίας, το 217 π.Χ., το πολύ να ήταν 21-22 ετών. Όλες αυτές οι περιπτώσεις δεν σχετίζονται μόνο με μία μίμηση του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ο οποίος επίσης 20 χρονών ξεκίνησε την εκστρατεία του, η οποία κατέστησε τη φήμη του αθάνατη και του χάρισε την κυριαρχία σε όλη την Ασία, στην Περσική Αυτοκρατορία. Δεν είναι μόνο η μίμηση του Αλεξάνδρου, αλλά είναι και το γεγονός ότι αυτή τη συμπεριφορά περιμένει κανένας από νέους. Μάλιστα η λέξη "νέος" και "νεότερος" ή "νεανίσκος" δεν προσδιορίζει μόνο μια ηλικιακή κατηγορία αλλά προσδιορίζει και μια μονάδα στρατιωτική, εκείνη η οποία είναι υπεύθυνη για την περιπολία των συνόρων. Έχουμε κι άλλα παραδείγματα πολεμικού ενθουσιασμού των νέων, π.χ. μιμούμενοι τον Φιλοποίμενα της Μεγαλόπολης, οι νέοι άρχισαν να ξοδεύουν όλα τα χρήματά τους για οπλισμό ή να αγοράζουν καλά άλογα, παραμελώντας κάθε άλλου είδους πολυτέλεια.

Η τυπική δραστηριότητα του νέου πολίτη είναι η στρατιωτική δραστηριότητα, υπηρετεί για ένα ή δύο χρόνια στα φρούρια της εσχατίας δηλ. στα φρούρια που βρίσκονται στα σύνορα της πόλης, κάνει περιπολίες, προστατεύει τα σύνορα. Τι σημασία έχει και τι επιπτώσεις έχει αυτού του είδους η εκπαίδευση, το βλέπουμε και από τις τελετουργίες οι οποίες συνοδεύουν την εφηβική ζωή. Σας δίνω πάλι ένα από τα γνωστότερα παραδείγματα, είναι μια επιγραφή από την πόλη Δρήρος της Κρήτης, χρονολογείται γύρω στο 220 π.Χ. και μας παραδίδει αυτή η επιγραφή τον όρκο τον οποίον πήραν οι νέοι, οι έφηβοι της πόλης αυτής κατά τη διάρκεια του Λυττίου Πολέμου (του πολέμου που ανέφερα προηγουμένως). Η επιγραφή λέει:

«Τη χρονιά κατά την οποία [που] η φυλή των Αιθαλέων εξέλεξε τους κόσμους δηλαδή τους ανώτατους αξιωματούχους οι οποίοι υπηρέτησαν μαζί τον Κυία, τον Κέφαλο, τον Πύρρο, τον Πίο και τον Ισίωνα, τη χρονιά που ο Φίλιππος ήταν γραμματέας, τα 180 μέλη των αγέλων, οι αγέλες είναι οι ομάδες των εφήβων που συμμετέχουν στην εφηβική εκπαίδευση, 180 είναι μάλλον 3 κλάσεις ηλικίας, δηλαδή οι νέοι

που είναι 18, 19 και 20 ετών, δηλαδή το σύνολο των νέων πολιτών της Δρήρου. 180 μέλη των αγελών πήραν τον παρακάτω όρκο ανάζωστοι, δηλαδή χωρίς να έχουμε καμία ζώνη – η ζώνη αποτελεί ενδυματολογικό στοιχείο του νέου άνδρα κατά τη μετάβαση από την εφηβεία στην ανδρική ηλικία. Ακολουθεί ένας μακρύς κατάλογος όλων των θεών, που τους επικαλούνται στον όρκο, επικαλούνται στον όρκο θεούς για να τους τιμωρήσουν σε περίπτωση που παραβούν τον όρκο τους. *Ορκίζομαι στην Εστία που βρίσκεται στο πρυτανείο και στον Δία, ο οποίος προστατεύει τη συνέλευση του λαού, τον Δία των Ταλλαίων [Ορέων], τα Ταλλαία Όρη είναι τα βουνά κοντά στη Δρήρο, και τον Απόλλωνα τον Δελφίνιο, την Αθηνά, που προστατεύει την ακρόπολη, τον Απόλλωνα Πύθιο, τη Λατώ, την Αρτέμιδα, τον Άρη, την Αφροδίτη, τον Ερμή, τον Ήλιο, τη Βριτόμαρπη, τον Φοίνικα, την Αμφιώνη, τη Γη και τον Ουρανό, όλους τους ήρωες και όλες τις ηρωίδες, ορκίζομαι στις πηγές των νερών και στα ποτάμια, και σε όλους τους θεούς και τις θεές. Μετά από αυτή τη μακρά επίκληση θεοτήτων ακολουθεί ο όρκος: Ορκίζομαι να μη φανώ ποτέ εύνους (φιλικός) απέναντι στους Λυττίους, με κανένα τρόπο και με καμμιά πρόφαση, ούτε μέρα ούτε νύκτα. Και θα προσπαθήσω όσο μπορώ να βλάψω την πόλη των Λυττίων. Ούτε κάποια δίκη ούτε η εκτέλεση καταδικαστικών αποφάσεων είναι ισχυρότερη από αυτόν τον όρκο. Και θα είμαι φιλικός προς του Δρήριους και τους Κνώσιους. Δεν θα προδώσω ποτέ την πόλη, τα φρούρια των Δρηρίων ή τα φρούρια των Κνωσίων. Δεν θα προδώσω άντρες στους εχθρούς, ούτε Δρήριους ούτε Κνώσιους. Δεν θα ξεκινήσω ποτέ στάση (εμφύλιο πόλεμο), αλλά θα είμαι πάντα αντίθετος με εκείνους που θα το κάνουν. Δεν θα συμμετάσχω σε συνωμοσία, ούτε μέσα στην πόλη ούτε έξω από την πόλη και δεν θα βοηθήσω κανέναν που συμμετέχει σε συνωμοσία».*

Ποιο είναι το αποτέλεσμα αυτού του όρκου; Σε λιγότερο από ένα χρόνο η Δρήρος είχε καταστραφεί. Οι Δρήριοι ακολούθησαν, ακριβώς, τον όρκο τους, συνέχισαν τον πόλεμο κατά των Λυττίων μέχρι που η πόλη τους εξαφανίστηκε, και, μάλιστα, χρόνια αργότερα, 100 χρόνια αργότερα, μια από τις ιστορικές επετείους που γιόρταζαν οι Λύττιοι ήταν ακριβώς η καταστροφή της πόλης της Δρήρου. Βλέπουμε πώς αυτές οι τελετουργίες, οι όρκοι (τους οποίους κάνουν γυμνοί μπροστά στους αξιωματούχους της πόλης, λίγο πριν γίνουν πολίτες), σφραγίζουν τον τρόπο της συμπεριφοράς τους στα επόμενα χρόνια.

Σας δίνω ένα ακόμα παράδειγμα, αυτή τη φορά από την Αθήνα, για να δείτε πώς παλιές τελετουργίες συνεχίζουν να επιδρούν και να επηρεάζουν τη συμπεριφορά των νέων. Είναι μια επιγραφή η οποία σχετίζεται με τις δραστηριότητες των εφήβων της Αθήνας, του 122 π.Χ. Εκείνη την εποχή, έφηβοι υπηρετούν εθελοντικά ως στρατιώτες, είναι κυρίως μέλη των καλύτερων οικογενειών, και ένα κομμάτι της υπηρεσίας τους είναι αυτό που περιγράφει η επιγραφή: *Εξέδραμαν στα σύνορα της Αττικής ένοπλοι, για να γνωρίσουν τα εδάφη και τους δρόμους και επισκέφθηκαν τα ιερά στην ύπαιθρο, προσφέροντας θυσίες για τον δήμο. Όταν έφτασαν στον τύμβο του Μαραθώνα, πρόσφεραν ένα στεφάνι και θυσία σε εκείνους που πέθαναν για την ελευθερία. Βλέπουμε τι σημασία έχει για την εκπαίδευσή τους κι αυτή η επίσκεψη παλιών πολεμικών μνημείων. Έφτασαν και στο ιερό του Αμφιαράου. Εκεί έδειξαν με ιστορικές μαρτυρίες τη νόμιμη ιδιοκτησία του ιερού, που το κατείχαν οι πρόγονοι τα παλιά χρόνια. Και αφού πρόσφεραν θυσία, επέστρεψαν την ίδια μέρα στα εδάφη μας».*

Αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία, σ' αυτή την επιγραφή, είναι το γεγονός ότι ένοπλοι έφηβοι της Αθήνας φεύγουν από τα σύνορα της πατρίδας τους, μπαίνουν στα εδάφη μιας άλλης πόλης

(του Ωρωπού), πηγαίνουν στο ιερό του Αμφιαράου και προκλητικά, με διάφορες ιστορικές μαρτυρίες, δηλαδή προφανώς με λόγους, εξηγούν ότι το ιερό αυτό έπρεπε να ανήκει στην πατρίδα τους. Για να καταλάβουμε αυτή την εκδρομή των Αθηναίων εφήβων, θα πρέπει να θυμηθούμε ότι οι Αθηναίοι, το 156 π.Χ., επιτέθηκαν στον Ωρωπό, κατέλαβαν το ιερό, το κατείχαν για κάποιο διάστημα, μέχρι που τους ανάγκασαν οι Ρωμαίοι να το εγκαταλείψουν. Η συμπεριφορά επομένως αυτή των εφήβων είναι μια συμπεριφορά πρόκλησης. Πηγαίνουν σε ένα παλιό ιερό το οποίο κατείχε η πατρίδα τους. Κάτι ανάλογο θα ήταν σαν Έλληνες στρατιώτες παραδείγματος χάρη να έμπαιναν στην Αγία Σοφία, στην Κωνσταντινούπολη, και να έκαναν μια λειτουργία.

Είναι μια προκλητική ενέργεια, η οποία απορρέει από την εκπαίδευση, από την ιστορική παιδεία την οποία έχουν, από την υποχρέωσή τους να υπερασπιστούν αυτά που θεωρούν δικαιώματα της πόλης τους. Έχει ενδιαφέρον ότι αυτή η εκδρομή (ας το πούμε: ένοπλη εκδρομή) των νέων της Αθήνας στο ιερό του Αμφιαράου, ανταποκρίνεται σε διάφορες φάσεις των τελετών που οι ανθρωπολόγοι χαρακτηρίζουν ως διαβατήριες τελετές. Αυτές οι διαβατήριες τελετές είναι τελετουργίες που σφραγίζουν τη μετάβαση του νέου άνδρα από την κατηγορία του εφήβου στην κατηγορία του ενήλικου άνδρα και του πολίτη. Τέτοιες διαβατήριες τελετές, είτε γίνονται στην αρχαία Ελλάδα, είτε στην προκολομβιανή Αμερική, είτε στην Αφρική, ακολουθούν συνήθως το ίδιο σχήμα. Έχουν τρεις φάσεις. Στην πρώτη φάση, της περιθωριοποίησης, ο έφηβος απομακρύνεται από την κατοικημένη περιοχή. Αυτό κάνουν οι Αθηναίοι έφηβοι, πηγαίνοντας στα σύνορα της πόλης τους και βγαίνοντας έξω από τα σύνορα. Στη δεύτερη φάση, του ανδραγαθήματος, ο νέος άνδρας είναι υποχρεωμένος να αποδείξει με μια πράξη ηρωισμού ή δεξιοτεχνίας, την ικανότητά του να ενταχθεί στην κοινωνία του ως πολίτης. Είναι αυτό που κάνουν οι Αθηναίοι έφηβοι περνώντας τα σύνορα της πόλης τους, εισβάλλοντας μέσα στα σύνορα του Ωρωπού, πηγαίνοντας προκλητικά στο ιερό του Αμφιαράου και διεκδικώντας για λίγες ώρες το ιερό αυτό για την πόλη τους. Η τρίτη φάση είναι η φάση της επανένταξης, που συνοδεύεται από τελετές που υπογραμμίζουν την ένταξη του νεαρού άνδρα στην κοινωνία των πολιτών. Είναι αυτό με το οποίο καταλήγει η επιγραφή, η επιστροφή των Αθηναίων εφήβων και διάφορες τελετές (θυσίες) κατά την ένταξή τους στην πόλη.

Τέτοιες διαβατήριες τελετές γνωρίζουμε ότι γίνονταν σε πολλές περιοχές π.χ. συνεχίζονταν να γίνονται μέχρι και τα τέλη της ελληνιστικής εποχής στην Κρήτη και ακριβώς αυτές οι τελετουργίες, αυτού του τύπου η εκπαίδευση, είναι εκείνη που εξηγεί για ποιο λόγο οι νέοι άνδρες είναι εκείνοι που αισθάνονται τη μεγαλύτερη παρόρμηση σε κρίσιμες περιόδους να στραφούν προς τον πόλεμο, όταν υπάρχει το δίλλημα της ειρήνης ή του πολέμου, να είναι εκείνοι οι οποίοι με τον μεγαλύτερο ενθουσιασμό θα υποστηρίξουν τον πόλεμο. Αυτό δεν είναι ένα στοιχείο το οποίο χαρακτηρίζει μόνο την ελληνιστική εποχή. Χαρακτηρίζει πολλές ιστορικές περιόδους, σταυροφορίες, π.χ. κυρίως νέοι ήταν εκείνοι οι οποίοι ξεκινούσαν από τη δυτική Ευρώπη για την κατάληψη των Αγίων Τόπων. Στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι νέοι ήταν κυρίως εκείνοι που με διαδηλώσεις και μεγάλο ενθουσιασμό, στις περισσότερες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, είχαν ταχθεί υπέρ του πολέμου. Είναι ένα ενδιαφέρον ιστορικό φαινόμενο που δείχνει πώς ιστορικές εμπειρίες μπορούν να αλλάξουν αυτή τη συμπεριφορά, το γεγονός ότι μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και κυρίως την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου ή την περίοδο του πολέμου του Βιετνάμ, αντίθετα από ένα μοντέλο το οποίο συναντάμε στις περισσότερες κοινωνίες, οι νέοι ήταν εκείνοι οι οποίοι κυρίως υποστήριξαν το κίνημα της ειρήνης. Οι νέοι ήταν εκείνοι οι οποίοι αντιτάχθηκαν στον ανταγωνισμό των όπλων, στον Ψυχρό Πόλεμο, οι

νέοι ήταν εκείνοι οι οποίοι έδειξαν μια ειρηνική συμπεριφορά. Αυτό είναι ένα παράδοξο στην παγκόσμια ιστορία, δηλαδή αυτή η φιλειρηνική συμπεριφορά των νέων και γι' αυτόν τον λόγο την αναφέρω, διότι βρίσκεται σε άμεση αντίθεση προς αυτά τα οποία παρατηρούμε στην ελληνιστική εποχή. Όταν υπάρχει αυτή η εκπαίδευση, όταν οι νέοι προετοιμάζονται να είναι έτοιμοι να πολεμήσουν, με τους όρκους τους οποίους δίνουν, με τη στρατιωτική εκπαίδευση την οποία έχουν, με τις τελετουργίες τις οποίες παρακολουθούν, τότε τι ελπίδα έχει η ειρήνη; Αυτό θα εξετάσουμε στο επόμενο μάθημα, στην επόμενη ενότητα: Ποια θέση έχει η ειρηνική σκέψη, η σκέψη περί ειρήνης, στην ελληνιστική εποχή.

Πηγές—Βοηθητικό Υλικό

68. Επεισόδιο του Λυττίου Πολέμου στην Κρήτη, περ. 220 π.Χ., Πολύβιος 4.53.5-6:

«Αρχικά όλοι οι Κρήτες συμμετείχαν στον πόλεμο κατά της Λύττου, αλλά όταν ξέσπασαν αντιπαλότητες από κάποια ασήμαντη αφορμή, όπως συνηθίζεται στην Κρήτη, κάποιιοι χωρίστηκαν από τους άλλους. ... Η Γόρτυνα ήταν σε κατάσταση εμφυλίου πολέμου, με τους πρεσβύτερους να παίρνουν το μέρος των Κνωσίων και τους νεώτερους το μέρος των Λυττίων».

69. Ο όρκος των Δρηρίων εφήβων, περ. 220 π.Χ., Inscriptiones Creticae I.ix.1:

«Τη χρονιά που υπηρετούσαν ως κόσμοι (ανώτατοι αξιωματούχοι) από τη φυλή των Αιθαλέων οι Κυίας, Κέφαλος, Πύρος, Πίος και Ισίων, τη χρονιά που γραμματέας ήταν ο Φίλιππος, πήραν τον παρακάτω όρκο 180 μέλη των αγελών, άζωστοι. Ορκίζομαι στην Εστία του πρυτανείου, τον Δία, που προστατεύει τη συνέλευση, τον Δία του Ταλλαίοι Όρους, τον Απόλλωνα Δελφίνιο, την Αθηνά, που προστατεύει την ακρόπολη, τον Απόλλωνα Πύθιο, τη Λατώ, την Αρτέμιδα, τον Άρη, την Αφροδίτη, τον Ερμή, τον Ήλιο, τη Βριτόμαρπη, τον Φοίνικα, την Αμφιώνη, τη Γη και τον Ουρανό, όλους τους ήρωες και τις ηρωίδες, και στις πηγές και τα ποτάμια, και όλους τους θεούς και τις θεές, να μη φανώ ποτέ εύνους απέναντι στους Λυττίους, με κανένα τρόπο και με καμιά πρόφαση, ούτε μέρα ούτε νύκτα. Και θα προσπαθήσω κατά δύναμη να βλάψω την πόλη των Λυττίων. Ούτε δίκη ούτε εκτέλεση καταδικαστικών αποφάσεων είναι ισχυρότερη από αυτόν τον όρκο. Και θα είμαι φιλικός προς του Δρήριους και τους Κνώσιους. Δεν θα προδώσω ποτέ την πόλη, τα φρούρια των Δρηρίων ή τα φρούρια των Κνωσίων. Δεν θα προδώσω άντρες στους εχθρούς, ούτε Δρήριους ούτε Κνώσιους. Δεν θα ξεκινήσω ποτέ στάση (εμφύλιο πόλεμο), αλλά θα είμαι πάντα αντίθετος με εκείνους που θα το κάνουν. Δεν θα συμμετάσχω σε συνωμοσία, ούτε μέσα στην πόλη ούτε έξω από την πόλη και δεν θα υποστηρίξω κανένα συνωμότη».

70. Τιμητικό ψήφισμα για Αθηναίους εφήβους, 122 π.Χ., Inscriptiones Graecae II2 1006 στίχοι 65-71 (απόσπασμα):

«και εξέδραμαν στα σύνορα της Αττικής ένοπλοι, για να γνωρίσουν τα εδάφη και τους δρόμους· επισκέφθηκαν τα ιερά της υπαίθρου, προσφέροντας θυσίες υπέρ του δήμου. Όταν έφτασαν στον τύμβο του Μαραθώνα, πρόσφεραν ένα στεφάνι και θυσία σε εκείνους που πέθαναν για την ελευθερία. Έφτασαν και στο ιερό του Αμφιαράου. Εκεί έδειξαν με ιστορικές μαρτυρίες τη νόμιμη ιδιοκτησία του ιερού, που το κατείχαν οι πρόγονοι τα παλιά χρόνια. Και αφού πρόσφεραν θυσία, επέστρεψαν την ίδια μέρα στα εδάφη μας».

V4.3.3 Ειρήνη (15')

<https://youtu.be/zOjpij71sSk>

απομαγνητοφώνηση *Lemonia9/* αντιπαραβολή *MEDIALUZ*

Ήδη από τις αρχές του 4ου π.Χ. αιώνα η Ειρήνη, η προσωποποίηση της ειρήνης, λατρεύεται ως

θεά. Τι σημαίνει αυτό; Είναι μία έκφραση ενός φιλειρηνικού πνεύματος, το οποίο υποχωρεί κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής εποχής λόγω των πολέμων; Ποια θέση έχει η ιδέα της ειρήνης σε μια περίοδο που η ειρήνη αποτελεί απλώς ένα πολύ σύντομο διάλειμμα ανάμεσα σε πολέμους; Αυτό θα προσπαθήσω να εξετάσω στο σημερινό μάθημα.

Στην ύστερη ελληνιστική εποχή σε ορισμένες πόλεις –παραδείγματος χάριν στην Τήνο– υπάρχουν κατάλογοι των ετήσιων αξιωματούχων. Στους καταλόγους αυτούς μερικές φορές προστίθεται μια παρατήρηση, η οποία εξηγεί, παραδείγματος χάριν, ότι κατά τη διάρκεια της θητείας τους –εκείνη, δηλαδή, τη μία χρονιά στην οποία ασκούσαν το αξίωμά τους– υπήρχε υγεία (δεν είχε γίνει κάποια επιδημία), υπήρχε *εύετηρία* (καλή χρονιά), *εϋπλοια* (δεν είχαν χαθεί πλοία από τρικυμίες) ή ότι υπήρχε υγεία και ειρήνη.

Βλέπουμε, από το γεγονός ότι αναφέρεται συγκεκριμένα ότι μια συγκεκριμένη χρονιά υπήρχε ειρήνη, ότι αυτό ήταν κάτι το οποίο αξιολογούνταν θετικά. Φυσικά, εξίσου θετικά αξιολογούνταν σε αυτές τις λίστες (σ' αυτούς τους καταλόγους) αρχαίων αρχόντων και το γεγονός ότι είχε γίνει ένας πόλεμος, αν, βέβαια, αυτός ο πόλεμος ήταν νικηφόρος. Έτσι, σε ορισμένες περιπτώσεις ακούμε ότι μια χρονιά έγινε μια επίθεση, παραδείγματος χάριν πειρατών, αλλά οι στρατιώτες της πόλης μπόρεσαν να την απωθήσουν.

Τι εννοούν οι Τηνιακοί ή οποιοδήποτε άλλοι άρχοντες, όταν γράφουν δίπλα στα ονόματά τους «αυτή τη χρονιά είχαμε ειρήνη»; Δεν εννοούν ειρήνη, φυσικά, στο σύνολο του γνωστού τους κόσμου, στο σύνολο της οικουμένης (ούτε καν στο σύνολο του Αιγαίου). Αυτό το οποίο εννοούν είναι ότι το δικό τους νησί, εκείνη τη χρονιά, δε δέχτηκε επίθεση. Αυτό το αναφέρω, διότι η έννοια της ειρήνης, στο σύνολο της ελληνιστικής εποχής, είναι πάρα πολύ σχετική.

Η ειρήνη δεν εμφανίζεται –δεν αναφέρομαι στα κείμενα διαφόρων φιλοσόφων· αναφέρομαι στα κείμενα τα οποία σχετίζονται με τον δημόσιο βίο, με την καθημερινότητα των αρχαίων Ελλήνων, όχι με τα έργα των θεωρητικών– η ειρήνη δεν εμφανίζεται πουθενά ως μία ιδανική κατάσταση της ανθρωπότητας. Εμφανίζεται ως η σχέση –προσωρινή σχέση– που διέπει τις δύο κοινότητες. Χαρακτηρίζεται ως η πρόσκαιρη σχέση ειρήνης ανάμεσα σε δύο πόλεις, οι οποίες δεν έχουν εμπλακεί σε κάποιον πόλεμο. Είναι, επομένως, γεωγραφικά και χρονολογικά, περιορισμένη. Ειρήνη, όταν τη βρίσκουμε σε διακρατικές συμβάσεις ή σε συνθήκες, είναι η σχέση που συνδέει δύο μόνο κοινότητες· δεν είναι μια γενική ειρήνη.

Μια πάγια διατύπωση, την οποία βρίσκουμε σε συνθήκες, σε νομικά κείμενα, σε ψηφίσματα, για δικαιώματα τα οποία παραχωρούνται σε κάποιον ιδιώτη, είναι ότι αυτά τα δικαιώματα θα ισχύουν και *έν πολέμω* και *έν ειρήνη*. Και αυτή η έκφραση δείχνει ότι ο πόλεμος και η ειρήνη, δηλαδή αυτός ο συνδυασμός, αποτελεί το σύνολο του χρόνου. Ο χρόνος χωρίζεται σε περιόδους πολέμου και σε περιόδους ειρήνης. Οι περίοδοι αυτοί ποικίλλουν, αλλά, στην ελληνιστική εποχή, η ειρήνη αποτελεί πάντοτε ένα μικρό διάλειμμα ανάμεσα σε δύο πολεμικές συρράξεις.

Πόσο επηρέασε η συχνότητα του πολέμου τη σκέψη των Ελλήνων αυτής της εποχής, το δείχνει η ομιλία ενός ανώνυμου πρεσβευτή στην Αιτωλία το 207 π.Χ., ο οποίος περιγράφει τα αισθήματα τα οποία είχαν πολλοί Έλληνες εκείνης της εποχής λόγω της εμπειρίας του πολέμου.

«Όπως η φωτιά –λέει– που από τη στιγμή που κάποιος θα την ανάψει, που θα ανάψει την ξυλεία δεν ελέγχει τις συνέπειες, αλλά η φωτιά εξαπλώνεται οπουδήποτε την οδηγήσουν οι συμπτώσεις, κατευθυνόμενη από τον άνεμο και την καταστροφή του ξύλου που την τρέφει·

μερικές φορές στρεφόμενη εντελώς απροσδόκητα και κατά των ίδιων των ανθρώπων που την άναψαν. Έτσι είναι κι ο πόλεμος. Από τη στιγμή που κάποιος τον ανάψει, άλλοτε καταστρέφει πρώτα εκείνους που τον προκαλούν κι άλλοτε προχωρά καταστρέφοντας, χωρίς δίκαιη αιτία, όποιον βρεθεί στον δρόμο του, αναζωπυρούμενος και φουντώνοντας από την ανοησία όσων τον πλησιάζουν, σαν να φουντώνει από ανέμους».

Αυτή η μεταφορά του πολέμου σα μια φωτιά, η οποία εξαπλώνεται και είναι εντελώς ανεξέλεγκτη, είναι μια πολύ ωραία περίληψη της εμπειρίας που έχουν οι Έλληνες αυτή την περίοδο.

Η ειρήνη, όπως είπα προηγουμένως, είναι σχετική. Είναι σχετική, διότι περιορίζεται τοπικά, είναι σχετική, επειδή περιορίζεται χρονικά. Όταν κάποιος ελληνιστικός βασιλείς επαινούνται επειδή κατόρθωσαν να επαναφέρουν την ειρήνη, ουσιαστικά επαινούνται επειδή έβαλαν τέλος σε έναν πόλεμο με πόλεμο. Και η ειρήνη αυτή είναι πάντοτε πρόσκαιρη. Ειρήνη είναι, με άλλα λόγια, το τέλος ενός επιτυχημένου πολέμου κατά ενός εχθρού.

Και η άμεση αυτή σχέση που έχει η ειρήνη με τη συχνότητα του πολέμου –η ειρήνη ως ένα επιδιωκόμενο αποτέλεσμα ενός πολέμου– φαίνεται και από το γεγονός ότι, παραδείγματος χάριν, οι Ρόδιοι είχαν ονομάσει ένα από τα πολεμικά τους πλοία “Ειρήνη”. Δεν ονόμασαν, φυσικά, ένα πολεμικό πλοίο “Ειρήνη”, επειδή το πλοίο αυτό είχε ειρηνικές δραστηριότητες. Το ονόμασαν “Ειρήνη”, επειδή το πολεμικό πλοίο, με τις πολεμικές επιχειρήσεις, θα εξασφάλιζε ειρήνη, δηλαδή θα διέκοπτε τον πόλεμο.

Συνθήκες ειρήνης συνάπτονταν για να τερματίσουν κάποιες συγκεκριμένες εχθροπραξίες ανάμεσα σε δύο κοινότητες. Και οι ελληνιστικές συνθήκες ειρήνης πάντοτε ίσχυαν –δεν ήταν η έννοια της κοινής ειρήνης, μιας γενικής ειρήνης– πάντοτε ίσχυαν για κάποια συγκεκριμένη περιοχή. Παρά το γεγονός ότι οι συνθήκες ειρήνης συνάπτονταν για όλον τον χρόνο, δηλαδή για την αιωνιότητα, το μάθημα αυτό δε θα είχε αντικείμενο, αν οι Έλληνες έπαιρναν στα σοβαρά τη σύναψη μιας ειρήνης για την αιωνιότητα, δηλαδή χωρίς κανέναν περιορισμό. Το μάθημα αυτό έχει περιεχόμενο, ακριβώς επειδή οι Έλληνες της ελληνιστικής εποχής συνεχώς παραβίαζαν αυτές τις συνθήκες ειρήνης (και για ποιους λόγους το έκαναν, αυτό αναλύθηκε σε προηγούμενα μαθήματα).

Φυσικά, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η ειρήνη θεωρείται ότι είναι καλύτερη από τον πόλεμο (ιδίως όταν ο πόλεμος οδηγεί σε καταστροφές και απώλειες), διότι η ειρήνη συνδέεται και με την ευημερία. Ακριβώς γι’ αυτό τον λόγο, υποχρέωση των φίλων είναι να μεσολαβήσουν, όταν δουν ότι δύο φιλικές κοινότητες είναι εμπλεγμένες σε εχθροπραξίες. Και, μάλιστα, ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα των ομοσπονδιών –των ομοσπόνδων κρατών, των κοινών, των συμπολιτειών, όπως τις λέμε– όπως της αχαϊκής συμπολιτείας, ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματά τους κατά την ελληνιστική εποχή, ήταν ακριβώς το να δημιουργήσουν ειδικές διαδικασίες για τη μεσολάβηση, για τη διαιτησία μεταξύ πόλεων-μελών αυτών των ομοσπονδιών, ώστε να μην υπάρξουν πόλεμοι ή να τεθεί τέλος σε πολέμους. Αλλά, επαναλαμβάνω, και σε αυτή την περίπτωση, το ενδιαφέρον είναι η ειρήνη να αποκατασταθεί σε μια μικρή συγκεκριμένη περιοχή, όχι η ειρήνη να υπάρξει ως πάγια και γενικευμένη κατάσταση στο σύνολο του ελληνιστικού κόσμου.

Τις προσπάθειες αυτές φιλικών κοινοτήτων να αποκαταστήσουν την ομόνοια και τις ειρηνικές σχέσεις ανάμεσα σε δύο εμπόλεμες περιοχές, φαίνεται –παραδείγματος χάριν– από ένα κείμενο που έγραψαν οι δικαστές από τη Μαγνησία του Μαιάνδρου, που το 112 π.Χ. επιχειρούσαν να συμφιλιώσουν την Ιεράπυτνα και την Ίτανο, δύο κρητικές πόλεις που

πολεμούσαν για τον έλεγχο κάποιων εδαφών στη νότια Κρήτη. Γράφουν οι δικαστές:

«Όταν εκλεχτήκαμε δικαστές, αμέσως πήγαμε στον βωμό της Άρτεμης Λευκοφρυηνής –είναι η τοπική θεά– και αφού θυσιάσαμε ένα ζώο ορκιστήκαμε πάνω του, με τους εκπροσώπους των αντιδίκων παρόντες και εκείνους που είχαν έρθει μαζί τους. Πήραμε θέση στο ιερό της Αρτέμιδος Λευκοφρυηνής και ακούσαμε τους αντιδίκους μέχρι το τέλος δίνοντας χρόνο για τις αγορεύσεις τους όχι μόνο όλη τη μέρα, αλλά και μέρος της νύκτας, αναλαμβάνοντας κάθε κόπο ώστε κανένας από τους αντιδίκους να μην έχει κάποιο μειονέκτημα σε σχέση με την απόδοση του δικαίου».

Όπως είπα προηγουμένως, η ειρήνη δεν είναι μια γενική κατάσταση της ανθρωπότητας, αλλά μια συγκεκριμένη –τοποθετημένη χρονικά (σε συγκεκριμένη περίοδο) και τοπικά (σε συγκεκριμένη περιοχή)– κατάσταση. Είναι, όμως, ένα όργανο, ένα μέσο, το οποίο εξασφαλίζει ασφάλεια και ευημερία. Ασφάλεια και ευημερία αναφέρονται γι' αυτό τον λόγο πολύ συχνά σε τιμητικές επιγραφές, τόσο για πολιτικούς ηγέτες, όσο– πολύ περισσότερο – για ελληνιστικούς βασιλείς όταν αποκατάστησαν την ειρήνη σε κάποια περιοχή (σας έχω διαβάσει σχετικά κείμενα, που σχετίζονται παραδείγματος χάριν με τον Ευμένη Β' του Περγάμου ή τον Αντίοχο Α' των Σελευκιδών). Ο Ευμένης, παραδείγματος χάριν, γράφει σε ένα κείμενό του, πόσους αγώνες ανέλαβε κατά των βαρβάρων, με πόση προθυμία και πόση πρόνοια, ώστε οι κάτοικοι της Ελλάδας να ζουν πάντοτε σε ειρηνική κατάσταση.

Ένα χαρακτηριστικό κείμενο γι' αυτή την περιορισμένη και σχετική έννοια της ειρήνης, είναι ένας ύμνος (ένα θρησκευτικό κείμενο)· ένας ύμνος για τον Δία, τον οποίο τραγουδούσαν –χορεύοντας ταυτόχρονα– οι νέοι άντρες στο Παλαίκαστρο της νοτιοανατολικής Κρήτης. Ο ύμνος αυτός, ο οποίος σώζεται σε μια επιγραφή των αυτοκρατορικών χρόνων, αλλά ανάγεται στην ελληνιστική εποχή, επαινεί μεταξύ άλλων και τη *φίλολθον ειρήνην*, δηλαδή την ειρήνη η οποία φέρει πλούτο, ευημερία. Όμως, η ειρήνη αυτή είναι η ειρήνη στην οποία συμμετέχουν –από την οποία κερδίζουν– μόνον εκείνοι οι οποίοι συμμετέχουν στη λατρεία του συγκεκριμένου ιερού. Δεν αναφέρονται, ούτε ο συγγραφέας του ύμνου, ούτε εκείνοι οι οποίοι τον τραγουδούσαν κατά τις θρησκευτικές τελετές σε μία γενική ειρήνη· αναφέρονται στην ειρήνη της περιοχής τους.

Η ειρήνη είναι ένα όργανο, το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τις κοινότητες οι οποίες συμμετέχουν στην ειρήνη, και για την αντιμετώπιση μια ξένης εισβολής. Αυτό είναι ένα δίδαγμα, το οποίο προσπαθούσαν να δώσουν διάφοροι πολιτικοί, στην ελληνιστική εποχή, παρακινώντας τους Έλληνες να έχουν ειρήνη μεταξύ τους, όχι για τον σκοπό της ειρήνης, αλλά ακριβώς για να πολεμήσουν εναντίον άλλων. Και εδώ βλέπετε τη σχέση που έχει η ειρήνη με τον πόλεμο. Η ειρήνη δεν είναι μια απόλυτη αξία· η ειρήνη είναι ένα μέσο, το οποίο βελτιώνει τις αμυντικές δυνατότητες, αλλά και τις δυνατότητες μια πόλης να κάνει έναν επιθετικό πόλεμο.

Το 217 π.Χ. σε μια σύσκεψη στη Ναύπακτο, η οποία οδήγησε σε μια συνθήκη ειρήνης ανάμεσα στη Μακεδονία και τους συμμάχους της –από τη μία πλευρά– και τους Αιτωλούς –από την άλλη– ο Αγέλαος, ένας Αιτωλός πολιτικός, ο οποίος παρακολουθούσε ότι την ίδια εποχή γίνεται ένας μεγάλος πόλεμος στην Ιταλία (είναι ο Β' Καρχηδονιακός Πόλεμος του Αννίβα κατά της Ρώμης), παρατηρώντας αυτό και προβλέποντας κατά πάσα πιθανότητα –ή τουλάχιστον έτσι το παρουσιάζει ο Πολύβιος που περιγράφει τον λόγο του– ότι όποιος νικήσει σε εκείνη την περιοχή, πρόκειται να επεκτείνει την κυριαρχία του και πέραν της Αδριατικής, δίνει την παρακάτω συμβουλή στους Έλληνες:

«Πάνω από όλα οι Έλληνες δεν πρέπει ποτέ να πολεμούν ο ένας τον άλλον, αλλά να ευχαριστούν τους θεούς όταν ομονοώντας και δίνοντας τα χέρια σαν να περνούν μαζί ένα ποτάμι, καταφέρουν να απωθήσουν τις επιθέσεις των βαρβάρων και να σωθούν κι οι ίδιοι και οι πόλεις τους».

Και σ' αυτή τη συμβουλή του Αγελάου, η ειρήνη αποτελεί μία προϋπόθεση για επιτυχή αντιμετώπιση μιας πολεμικής απειλής. Οι Έλληνες αγνόησαν αυτή τη συμβουλή του Αγελάου τους επόμενους δύο αιώνες. Και τα σύννεφα, που είχε δει να συγκεντρώνονται πάνω από την Ιταλία, τελικά έφτασαν και στην Ελλάδα με τη μορφή της κατάκτησης της Ελλάδας και της εγκαθίδρυσης της ρωμαϊκής κυριαρχίας.

Πέρασαν δύο ακόμα αιώνες από συνεχείς πολέμους, μέχρι που εκείνοι οι οποίοι τελικά έφεραν ειρήνη στην ανατολική Μεσόγειο, αλλά και στο σύνολο της Αυτοκρατορίας τους, ήταν οι Ρωμαίοι με την εγκαθίδρυση της Pax Romana. Στα χρόνια του Αγελάου κανένας δε θα μπορούσε ούτε καν να ονειρευτεί μια τέτοια κατάσταση, στην οποία όλες οι περιοχές οι οποίες βρίσκονται σε μια γεωγραφική περιοχή κάτω από κοινή διοίκηση, θα βρίσκονται σε κατάσταση ειρήνης. Αυτό ήταν κάτι το οποίο ξεφεύγει από την πραγματικότητα και τη φαντασία των ελληνιστικών Ελλήνων.

Πηγές—Βοηθητικό Υλικό

71. Από ομιλία ανώνυμου πρεσβευτή στην Αιτωλία, 207 π.Χ., Πολύβιος 11.4.4-5:

«Ο πόλεμος είναι σαν τη φωτιά· από τη στιγμή που κάποιος θα ανάψει την ξυλεία δεν ελέγχει τις συνέπειες, αλλά η φωτιά εξαπλώνεται οπουδήποτε την οδηγήσουν οι συμπτώσεις, κατευθυνόμενη από τον άνεμο και την καταστροφή του ξύλου που την τρέφει· μερικές φορές στρέφεται εντελώς απροσδόκητα και κατά των ίδιων των ανθρώπων που την άναψαν. Έτσι κι ο πόλεμος. Από τη στιγμή που κάποιος τον ανάψει, άλλοτε καταστρέφει πρώτα εκείνους που τον προκάλεσαν κι άλλοτε προχωρά καταστρέφοντας χωρίς δίκαιη αιτία όποιον βρεθεί στον δρόμο του, αναζωπυρούμενος και φουντώνοντας σαν από ανέμους από την ανοησία όσων τον πλησιάζουν».

72. Απόφαση διαιτητών από τη Μαγνησία του Μαιάνδρου σε εδαφικές διαφορές μεταξύ κρητικών πόλεων, 112 π.Χ., Inscriptiones Cretiae III.iv.9:

«Όταν έγινε η εκλογή μας ως δικαστές, αμέσως πήγαμε στον βωμό της Άρτεμης Λευκοφρυηνής και αφού θυσιάσαμε ένα ζώο ορκιστήκαμε πάνω του, παρουσία των εκπροσώπων των δύο αντιδίκων και εκείνων που είχαν έρθει μαζί τους. Πήραμε θέση στο ιερό της Αρτέμιδος Λευκοφρυηνής και ακούσαμε τους αντιδίκους μέχρι το τέλος δίνοντας χρόνο για τις αγορεύσεις τους όχι μόνο όλη τη μέρα, αλλά και μέρος της νύκτας, υποβάλλοντας τους εαυτούς μας σε κάθε κόπο ώστε κανένας από τους αντιδίκους να μην έχει κάποιο μεινέκτημα σε σχέση με το δίκαιο».

73. Επιστολή του Ευμένη Β' του Περγάμου στο Ιωνικό Κοινό, 167/6 π.Χ., Welles, Royal Correspondence αρ. 52:

«Από την αρχή επέλεξα τις καλύτερες πράξεις και αποδείχθηκα κοινός ευεργέτης των Ελλήνων. Ανέλαβα πολλούς και μεγάλους αγώνες κατά των βαρβάρων, με ζήλο και περίσκεψη, ώστε οι κάτοικοι των ελληνικών πόλεων να ζουν πάντοτε με ειρήνη και τη μεγαλύτερη ευημερία».

74. Από ομιλία του Αιτωλού πολιτικού Αγελάου στη Ναύπακτο, 217 π.Χ., Πολύβιος 5.104.1:

«Πάνω από όλα οι Έλληνες δεν πρέπει ποτέ να πολεμούν ο ένας τον άλλο, αλλά να ευχαριστούν τους θεούς όταν ομονοώντας και δίνοντας τα χέρια σαν να περνούν μαζί ένα ποτάμι, καταφέρνουν να απωθήσουν τις επιθέσεις των βαρβάρων και να σωθούν κι οι ίδιοι και οι πόλεις τους».